नं. २५

सनातनधर्मसभा.

चम्पूरामायणम्

का. द्वा.

चम्पूरामायणम् ।

विदर्भाधिपति श्रीभोज नृपतिना

विरचितम् ।

श्रीभुवनचन्द्र वसाकेन संस्कृत्य

प्रकाशितम् ।

कलिकाता नगरे

संवाद ज्ञानरत्नाकराख्ययन्त्रे श्रीभुवन

चन्द्र वसाक द्वारा मुद्रितम् ।

निमतला घाट ष्ट्रीट नं ८

ई १८८५

चम्पूरामायणम् ।

विदर्भाधिपति श्रीभोज नृपतिना

विरचितम् ।

श्रीभुवनचन्द्र वसाकेन संस्कृत्य

प्रकाशितम् ।

कलिकाता नगरे

संवाद ज्ञानरत्नाकराख्ययन्त्रे श्रीभुवन

चन्द्र वसाक द्वारा मुद्रितम् ।

निमतला घाट ष्ट्रीट नं ८

इं १८८५

अथ चम्पूरामायणम् ।

——०:**~**:०——

लक्ष्मीं तनोतु सुतरामितरानपेक्षमङ्घ्रिद्वयन्निगमशाखिशि-खाप्रवालम् । हेरम्बमम्बुरुहडम्बरचौर्यनिघ्नं विघ्नाद्रिभेदशत-धारधुरन्धरन्नः ॥ १ ॥ उच्चैर्गतिर्जगति सिध्यति धर्मतश्चेत् तस्य प्रमा च वचनैः कृतकेतरैश्चेत् । तेषां प्रकाशनदशा च महीसुरैश्चेत्तानन्तरेण निपतेत् क्व नु मत्प्रणामः ॥ २ ॥ वाल्मीकिगीतरघुपुङ्गवकीर्तिलेशैस्तृप्तिं करोमि कथमप्यधुना बुधानाम् । गङ्गाजलैर्भुवि भगीरथयत्नलब्धैः किं तर्पणं न विदधाति जनः पितॄणाम् ॥ ३ ॥ गद्यानुबन्धरसमिश्रितपद्यसूक्तिर्हृद्या हि वाद्यकलया कलितेव गीतिः । तस्माद्दधातु कविमार्गजुषां सुखाय चम्पूप्रबन्धरचनां रसना मदीया ॥ ४ ॥ वाचं निशम्य भगवानथ नारदस्य प्राचेतसः प्रवचसां प्रथमः कवीनाम् । माध्यन्दिनाय नियमाय महर्षिसेव्यां पुण्यामवाप तमसान्तमसां निहन्त्रीम् ॥ ५ ॥

तत्र कञ्चन क्रौञ्चमिथुनादेकं पञ्चशरशरानुविद्धमपि व्याधबाणानुविद्धं निध्यायतः बद्धानुकम्पस्य भगवतो वाल्मीकेर्वचनारविन्दाच्छन्दोमयी काचिदेवं निःससार सरस्वती ।

मा निषाद ! प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः । यत् क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥ ६ ॥

तदनुसमयोचितकृत्यं निर्वर्त्य स्वाश्रमसुपगतवति सति भगवति वाल्मीकौ ।

वाणी विलासमपरत्र कृतोपलम्भमम्भोजभूरसहमान इवाविरासीत् । आभाति यत् कृतिरनेकविधप्रपञ्चव्याजेन्द्रजालविधिसाधकपिच्छिकेव ॥ ७ ॥

ततः परमहर्षेण महर्षिणा विधिवदभ्यर्चितः परमेष्ठीमध्यमलोकेऽपि स्ववृत्तं प्रकाशयितुं किल भवन्तमेवोपदिष्टमानया भारत्या रामचरितं यथाश्रुतं व्याक्रियतामिति व्याहृत्यान्तरधात् ।

अथ सरसिजयोनेराज्ञया रामवृत्तं करबदरसमानं प्रेक्ष्य दृष्ट्या प्रतीच्या । शुभमतनुत काव्यं स्वादु रामायणाख्यं मधुमय भणितीनां मार्गदर्शी महर्षिः ॥ ८ ॥

एवं प्रबन्धं प्रयोक्तुं लोके कः समर्थ इति चिन्तामुपगतवति सति भगवति वाल्मीकौ ।

उपागतौ मिलितपरस्परोपमौ बहुश्रुतौ श्रुतिमधुरस्वरान्वितौ । विचक्षणौ विविधनरेन्द्रलक्षणौ कुशीलवौ कुशलवनामधारिणौ ॥ ९ ॥

एतौ मुनिः परिगृह्य स्वकृतिं अपाठयत् । तौ पुनः इतस्ततो गायमानौ दृष्ट्वा रामः प्रहृष्टमनाः स्वभवनमानीय भ्रातृभिः सह निजचरितं गातुमन्वयुङ्क्त । ततश्च ।

छन्दोमयीनां निलयस्य वाचा मन्तेवसन्तौ मुनिसत्तमस्य । एतौ कुमारौ रघुवीरवृत्तं यथाक्रमङ्गातुमुपक्रमेताम् ॥ १० ॥

अस्ति प्रशस्ता जनलोचनानामानन्दसन्दायिषु कोसलेषु । आज्ञासमुत्सारितदानवानां राज्ञामयोध्येतिपुरी रघूणाम् ॥ ११ ॥

तामावसद्दशरथः सुरवन्दितेन संक्रन्दनेन विहितासनसंविभागः । वृन्दारकारि विजये सुरलोकलब्धमन्दारमाल्यमधुवासितवासभूमिः ॥ १२ ॥

अथास्मिन्ननपत्यतया दूयमानमानसे पुत्रार्थं क्रतुमश्वमेधं विधातुं मन्त्रिभिः सह मन्त्रयमाणे दशरथे सुमन्त्रः प्रहृष्टमना महर्षेरङ्गदेशसङ्गतावग्रहनिग्रहशौण्डस्य विभाण्डकसूनोरवश्यमृष्यशृङ्गस्य प्रभावात् प्रभवो भविता कुमाराणामिति सनत्कुमारोक्तं पुरावृत्तमस्मै दशरथाय कथयामास । सोऽपि सुमन्त्रवचनाच्छान्ताधिः शान्ता कुटुम्बिनं सम्बन्धिनं मुनिमानीय वसिष्ठादिष्टमश्वमेधाध्वरं सरयूरोधसि विधाय तत्र पुत्रीयामिष्टिं विधिवत्कर्तुमारभत । तदनु हविराहरणाय धरण्यां कृतावतरणाः सर्वे गीर्वाणाः शक्रप्रमुखाश्चतुर्मुखाय दशमुखप्रतापानलग्रीष्मोष्मसंशोषणमावेद्य तेन सह शरणमिति शार्ङ्गधन्वानं मन्वानाः कृतनानाविधप्रस्तुतस्तुतयः क्षीराम्बुराशिमासेदुः ।

सन्तापघ्नं सकलजगतां शार्ङ्गचापाभिरामं लक्ष्मीविद्युल्लसितमतसीगुच्छसच्छायकायम् । वैकुण्ठाख्यं मुनिजनमनश्चातकानां शरण्यं कारुण्यापं त्रिदशपरिषत्कालमेघं ददर्श ॥ १३ ॥ क्षीराम्बोधेर्जठरमभितो देहभासां प्ररोहैः कालोन्मीलत्कुवलयदलाद्वैतमापादयन्तम् । आतन्वानं भुजगशयने कामपि क्षौमगौरे निद्रामुद्रां निखिलजगतीरक्षणे जागरूकाम् ॥ १४ ॥ प्रह्लादस्य व्यसनममितं दैत्यवर्गस्य दम्भं स्तम्भं वक्षःस्थलमपि रिपोर्यौगपद्येन भेत्तुम् । बद्धस्पर्द्धं पुरुषवपुषा मिश्रिते विश्वदृष्टे दंष्ट्रारोचिर्विशदभुवने रंहसा सिंहवेषे ॥ १५ ॥ नारायणाय नलिनायतलोचनाय नामावशेषितमहाबलि वैभवाय । नानाचराचरविधायकजन्मदेशनाभीपुटाय पुरुषाय नमः परस्मै ॥ १६ ॥

इति प्रणम्योत्थितानेतान् स्तुतिरवमुखरितहरिन्मुखान् हरिहयप्रमुखानखिलानमरगणानरुणतामरसविलासचोरैर्लोचनमरीचिवीचिसञ्चारैरानन्दयन्नरविन्दलोचनः स्फुटमभाषत ।

अपि कुशलममर्त्या ! स्वागतं साम्प्रतं वः शमितदनुजदम्भा किं नु दम्भोलिकेलिः । अपि धीषणमनीषा निर्मिता नीतिमार्गास्त्रिदशनगरयोगक्षेमकृत्यै क्षमन्ते ॥ १७ ॥

एवं भगवतः कुशलानुयोगपुरःसरीमम्रुतासारसरसां सरस्वतीमाकर्ण्य सम्पूर्णमनोरथा सुमनसां संसत्पुंसे परस्मै विज्ञापयामास । देव ! कथमकुशलमाविर्भवेद्भवता कृतावलम्बानामस्माकम् । किन्तु ।

अस्ति प्रशस्तविभवैर्विबुधैरलङ्घ्या लङ्केति नाम रजनीचरराजधानी । माणिक्यमन्दिरभुवां महसां प्ररोहैस्तेजस्त्रयाय दिनदीपदशां दिशन्ती ॥ १८ ॥ एनां पुराणनगरीं नगरीति सालां सालाभिरामभुजनिर्जितयक्षराजः । हेलाभिभूतजगतां रजनीचराणां राजा चिराद्वति रावणनामधेयः ॥ १९ ॥ यद्दाङ्गराङ्गमनायितशलधारादिक्पालकीर्तिमयचन्द्रमसं ग्रसन्ते । तद्वैरिणां रणमुखे शरणप्रदायी नैवास्ति कश्चिदनुमन्तकमन्तरेण ॥ २० ॥ अम्भोजसम्भवममुं बहुभिस्तपोभिराराधयन् वरमवाप परैर्दुरापम् । तस्मात्समस्तभुवनं निजशासनस्य लक्ष्यीकरोति रजनीचरचक्रवर्त्ती ॥ २१ ॥

तेन वयं पराधीना इव भवामः । तथाहि । सोऽयं कदाचन क्रीडाधराधरमधिरुह्य सावरोधवधूजनस्मरणाभ्यां तत

इतः सञ्चरेच्चेदागमिष्यत्याग इत्यनाविष्कृता तपोभयेन भगवान् सहस्रभानुरपि सङ्कुचितभानुरेव तत्स्थानानि नूनं समाश्रयते । एष मृगाङ्कोऽपि मृगयायासपरिश्रान्तिविश्रान्तैः ससंभ्रमं न मज्जनपरिहृते मज्जनगृहाभिमुखे निर्ज्जितशतमुखे दशमुखे तदत्यविचित्रतरशातकुम्भस्तम्भाग्रप्रत्यग्रप्रत्युप्तस्फटिकशिलाशालभञ्जिकापुञ्जकरतलकलितनिजोपलमयकलशमुखादच्छाच्छामविच्छिन्नशाताम्बुधारां निजकराभिमर्शादापादयन् तस्य प्रसादपिशुनानां शुनासीरचिरकाङ्क्षितानां विंशतिवीक्षणानां क्षणमात्रं पात्रं भवति । तेन पुलस्त्यनन्दनेन संक्रन्दननन्दनवनात् स्वमन्दिरोद्यानमानीतस्य मन्दारप्रमुखस्य वृन्दारकतरुवृन्दस्य वन्दीकृतसुरसुन्दरीनयनेन्दीवरद्वन्द्वात् तत्करारविन्दकनककलश इव मन्दोष्णं स्यन्दमानैरम्बुभिरभिजोषिततालवालस्य पचेलिमानामपि कुसुमानां पतनभयमाशङ्कमानाः पवमानाः सन्ततं परिस्पन्दितुमपि प्रभवो न भवन्ति । एतेऽपि पावकारूढिशङ्कां हुतवहाख्यां वहन्तस्तद्गृहे गार्हपत्यपुरःसराः पौरोगवीं धुरं दधति । किं बहुना । स एष मानवादवमान आगमिष्यतीत्यमन्वानस्तदितरैरवध्यत्वं चतुराननवराल्लब्ध्वा समुद्धतः सम्प्रति सम्प्रहारसमाक्रान्तदिगन्तदन्तावलदन्तकुन्तव्रणकिणस्थपुटितवक्षस्स्थलस्थलकमलिनीं वनवारण इव रावणस्त्रिलोकीमभिभवन् भवदीयानित्यस्मान् न जातु किञ्चिदपि जानातीति । अथ भगवानाकर्ण्य गीर्वाणगणवाणीम् ।

इन्द्रनीलाचलोदञ्चच्चन्द्रिकाधवलस्मितः । वाचमूचे सुधा-
धारामधुरां मधुसूदनः ॥ २२ ॥

भवतामपराधविधायिनस्तस्य यातुधानस्य निधनमद्यैव
विधातुं शक्यम् । किन्तु सरसिजासनशासनमप्यमोघीकुर्वन्नु-
र्वीतले पुत्रीयतः सुत्रामसखस्य दशरथस्य मनोरथमपि पूर-
यितुमादृतमानुषवेषः सन् अहमेव तं वधिष्यामीत्युक्त्वान्तर-
धात् । ततः सा परिषदनिमिषाणामुन्मिषितहर्षाणां हृषी-
केशादेशात् प्रशमितदुर्दशानि निर्दशाननानि चतुर्दशभुव-
नानि बुद्ध्वा दुग्धसागरान्निरगात् । ततस्तानमरान् प्राह स्म
पितामहः । भवन्तस्तावदवतरिष्यतो लक्ष्मीसहायस्य साहा-
य्यार्थमप्सरःप्रभृतिषु युवतिषु वानरभल्लगोपुच्छवेषभृतः
प्रथितप्रभावाः प्रजाः प्रजनयेयुरिति । पुरा खलु मम जृम्भा-
रम्भे सम्भूतो जाम्बवानिति । ततस्ते गीर्वाणास्तथा कुर्वन् ।
अथ वैतानाद्वैश्वानरात् नरः प्राजापत्यः सहेमपात्रः कश्चिदु-
त्थाय दशरथाय पुत्रीयते पायसममृतप्रायं प्रायच्छत् । ततः ।
कौसल्यायै प्रथममदिशद् भूपतिः पायसार्द्धमादादर्द्धं प्रणयम-
धुरं कैकयेन्द्रस्य पुत्र्यै । एते देव्यौ तरलमनसः पत्युरालोच्य
भावं स्वार्द्धांशाभ्यां स्वयमकुरुतां पुत्रकामां सुमित्राम् ॥ २३ ॥
अवभृथेऽवसिते सरयूतटादथ यथायथमुच्चलिते जने । दश-
रथः परिपूर्णमनोरथः पुरमगात् पुरुहूतपुरोपमाम् ॥ २४ ॥
अपाटवात् केवलमङ्गकानां मनोज्ञकान्तेर्महिषीजनस्य । शनैः
शनैः प्रोषितभूषणानि चकाशिरे दौहृदलक्षणानि ॥ २५ ॥
मन्दमन्दमपयाहि ललिता गाधताविषयनाभिगह्वरा । कोस-
लेन्द्रदुहितुः शनैरभून्मध्ययष्टिरपि दृष्टिगोचरा ॥ २६ ॥

न्यग्रोधपत्त्रसमतां क्रमशः प्रयातामङ्कोचकार पुनरप्युदरं कृशाङ्ग्याः । जीवातवेदशमुखोरगपीडितानां गर्भच्छलेन वसता परमेण पुंसा ॥ २७ ॥ अपि च । मध्यं तनुत्वादविभाव्यमानमाकाशमासीदसितायताक्ष्याः । गर्भोदये विष्णुपदापदेशात् कार्श्यं विहायापि विहाय एव ॥ २८ ॥ उच्चस्थे ग्रहपञ्चके सुरगुरौ सेन्दौ नवम्यां तिथौ लग्ने कर्कटके पुनर्वसुयुते मेषं गते पूषणि । निर्दग्धुं निखिलाः पलाशसमिधो मेध्यादयोध्यारणेराविर्भूतमभूतपूर्वमखवद्यात् किञ्चिदेकं महः ॥ २९ ॥ अपिच । अथ रामाभिधानेन कवेः सुरभयन् गिरः । अलं चकार कारुण्याद्रघुणामन्वयं हरिः ॥ ३० ॥ तमेवमन्वजायन्त त्रयस्ते ताम्नितेजसः । अग्रजन्तेऽनुकुर्वन्तस्तैर्लोकोत्तरैर्गुणैः ॥ ३१ ॥ भरतस्तेषु कैकेय्यास्तनयो विनयोज्ज्वलः । अन्यो लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्रायां कृतोदयौ ॥ ३२ ॥ एते ववृधिरे वीराः प्रजात्तेमाय दीक्षिताः । लोकानन्दा मुकुन्दस्य चत्वार इव बाहवः ॥ ३३ ॥

अथ कदाचिदपरिमेयमायाभयानकयुद्धसमुद्धतदैत्यबलावस्कन्दकान्दिशीकवृन्दारकानीकप्रतिपाल्यमानमहारथः पङ्क्तिरथस्तपस्वयोजातानामाश्चर्याणामायतनं त्रिशङ्कुयाजिनं भगवन्तं पद्यप्रबन्धमिव दर्शितसर्गभेदं प्राकृतव्याकरणमिव प्रकटितवर्णव्यत्यासं बुधमिव सोमसुतं कुशिकसुतमद्राक्षीत् । तदनु यथाविधि परिगृहीतसपर्येण मर्यादातीतमहिम्ना गाधेतरहृदयेन गाधिनन्दनेन सत्रपरित्राणार्थमित्यभ्यर्थितः पार्थिवोऽभूत । राजन् ! तवकुमारेण विनयाभिरामेण रामेण शरासनमित्रेण सौमित्रिमात्रपरिजनेन क्रियमाणक्रतु-

रक्षो रक्षोदुरितमुत्तीर्य्य कृतावस्थो भवितुमभिलषामीति ।
एवंविधमाकर्ण्य कर्णपरुषं अतिमात्रपुत्रवात्सल्यात् कौशल्या-
जानिः सशल्यान्तःकरणोऽभूत् । ततस्तस्मिन् बहुप्रकारैरप-
रिहार्य्यनिश्चये भगवति विश्वामित्रे दशरथस्तपनकुलहितेन
पुरोहितेनैवमभिहितोऽभूत् ।

पर्य्याप्तकामाय भवानमुष्मै कुर्य्यात् सपर्य्यां कुशिकात्मजाय । निर्या-
तुधानां वसुधां विधातुं नियातु रामः सह लक्ष्मणेन ॥ ३४ ॥

एवं वसिष्ठेन प्रतिष्ठापितधृतिर्दशरथः सुतप्रदानेन कु-
शिकसुतमनोरथमेव पूरयामास ।

योगेन लभ्यो यः पुंसां संसारापेतचेतसाम् । नियोगेन
पितुः सोऽयं रामः कौशिकमन्वगात् ॥ ३५ ॥ तत्र सर्वं परि-
ज्ञातुं विश्वामित्रो महामुनिः । सौमित्रिसहितं रामं नय-
मायमवोचत ॥ ३६ ॥ बलेन तपसां लब्धे बलेत्यतिबलेति
च । विद्येते मयि काकुत्स्थ ! विद्येते वितरामि ते ॥ ३७ ॥

ततः परिगृहीतविद्यस्य दाशरथेः प्रदेशमेकं प्रदर्श्य भग-
वानित्यमकथयत् ।

अस्मिन् पुरा पुरभिदः परमेश्वरस्य कालान्तरालनय-
नज्वलने मनोभूः । सद्यः प्रपद्य भसितत्वममुञ्चदङ्गं तस्मादमुं
जनपदं विदुरङ्गसंज्ञम् ॥ ३८ ॥

तदनु मानससरःप्रसृतां सरयूमतिक्रम्य वृत्रवधदुष्टव-
श्रवःपङ्कक्षालनलब्धमलदकरूषकनाम्नोर्जनपदयोः सौमित्रिहत
पदयोर्दाशरथ्योः पुनरप्येवमब्रवीत् ।

यक्षः सुकेतुर्दुहितृप्रसक्तादालेभे सुतां कामपि ताटकाख्याम् ।
सुन्दः किलैनां परिणीय तस्यां मारीचनीचं जनयाम्बभूव ॥ ३९ ॥

एकदा तु सुन्दे निहते मारीचः कुम्भसम्भवमुनिमभिभूय तस्य शापाद्‌वाप कोणपतां ताटकाप्यासीत् पुरुषादिनी । सेयमाजन्मसिद्धसिन्धुरसहस्रप्राणा जनपदविपदं विदधाना व्यापादनीया त्वयेति । किञ्च । वैरोचनीं मन्थरां वसुन्धरापराधधुरन्धरां पुरन्दरेण निहतां जनार्द्दनकृतार्द्दनाञ्च भार्गवजननीं प्रदर्श्य दाशरथेरमन्दां सुन्दवधूवधविकित्सामुत्सादयामास ।

आश्रुतः श्रुतवृत्तेन तेन सुन्दप्रियावधः । तमेवान्वदन्तस्य चापः सिञ्जारवच्छलात् ॥ ४० ॥ तत्काले पिशिताशनाशपिशुना सन्ध्येव काचिन्मुनेरध्वानं तरसा रुरोध रुधिरच्छोदारुणा दारुणा । स्वाधीने हनने पुरीं विदधती त्वत्योः स्वकृत्यात्ययात् उत्किङ्करसङ्घसङ्कटमहाशृङ्गाटकां ताटका ॥ ४१॥ यथा दाशरथेः कर्णमविशत्ताटकागुणः । तथा धनुर्गुणस्तूर्णमविशत्तज्जिघांसया ॥ ४२ ॥ ततो भाविनि संग्रामे वद्धश्रद्धस्य ताटका । स्वप्राणे रामबाणस्य वीरपानमकल्पयत् ॥ ४३ ॥ मुनिः कृशाश्वोपज्ञानि ताटकामाथिने ददौ । अस्त्राणि जृम्भकादीनि जम्भशासनशासनात् ॥ ४४ ॥

तत कञ्चन विरिञ्चिलोकपत्यादेशं प्रदेशमेकं प्रदर्शयोचदुपचीयमानपरमहर्षो महर्षिः ।

प्रतिदिनमवदातैर्ब्रह्मभिर्ब्रह्मनिष्ठैः प्रशमितभवखेदैः सादरं सेव्यमानः । बलिनियमनहेतोर्वामन काननेऽस्मिन् ःबलिनियमपरः सन् ब्रह्मचारी चचार ॥४५॥ अपि च, अप्रहतविबुधार्तैर्वा मनव्याजमूर्तेरखिलभुवनभित्तोराश्रमानोकहा-

नाम् । ततिरियमतिनीला व्याप्तदिग्व्योमसीमा स्वयमपि परिमातुं लोकमभ्युद्यतेव ॥ ४६ ॥ इति विविधरसाभिः कौशिकव्याहृताभिः श्रुतिपथमधुराभिः पावनीभिः कथाभिः । गलितगहनकृच्छ्रं गच्छतोर्दाशरथ्योः समकुचदिव सद्यस्तादृशं मार्गदैर्घ्यम् ॥ ४७ ॥

ततः सिद्धाश्रमं प्रविश्य विश्वामित्रः सत्रमारभत । तदनन्तरमन्तरीक्षान्तरालादापतन्तमन्तकानीकभयानकं पलाशगणमवलोक्य पलायमानाः करतलगलितपलाशसमित्कुशाः कुशिकनन्दनान्तेवासिनः ससंभ्रममभिलषिताहवाय राघवाय न्यवेदयन् ।

हत्वाद्रेः शिखराणि तानि परितः क्षिप्त्वा हसित्वा क्रुधा कृत्वा हस्तविघट्टनं तत इति खित्वा नटित्वा मुहुः । सिक्त्वा क्ष्मामसृजास्रजान्त्रकृततया बध्वा कचान् खेचरान् दग्ध्वाग्नेः सदृशा दृशा निशिचरां रुन्धन्ति रन्ध्रं दिवः ॥ ४८ ॥ तत्र, संक्रान्तवर्णान्तरगाधिसूनोः सम्पर्कपुण्यादिव रामभद्रः । क्षात्रक्रमात् पिप्पलदण्डयोग्यः पलाशदण्डादृतपाणिरासीत् ॥ ४९ ॥ मारीचनीचमतिराहवमाचरय्यक्षिप्तः क्षणेन रघुनायकसायकेन । मध्ये पयोनिधिभयेन निमग्नमूर्त्तिर्वैषं पुपोष जलमानुषनिर्विशेषम् ॥ ५० ॥ सुबाहुराहवोन्मत्तः कृत्तः काकुत्स्थपत्रिणा । मनीनामनभिप्रेतः प्रेतनाथातिथीकृतः ॥ ५१ ॥ वंशस्पृशा हृदयहारिफलान्वितेन रामेरितेन रघुनायकसायकेन । स्नेहान्वितेन निरगादनुरागिणीव प्राणावली हृदयतः पिशिताशनानाम् ॥ ५२ ॥ अथ निशिचरघाताच्छान्तवैतानविघ्नो मुनिरदसदृकृत्यं विश्व-

हृद्यं समाप्य । अमनुत जयलक्ष्म्या राममाजौ समेतं यजनजनितमूर्त्यायोन्नमव्याजलक्ष्म्या ॥ ५३ ॥

अथ मिथिलां प्रति प्रस्थितो विश्वामित्रः काकुत्स्थयोरित्यमकथयत् । पुरा खलु कुशेशयासनजन्मा कुशिकाभिधानो राजर्षिः कुशनाभकुशाम्बप्रमुखैश्चतुर्भिः कौशाम्बी महोदयधर्म्मारण्यगिरिव्रजाख्यानां पुरीणां कर्त्तृभिः पुत्रै बभव । कुशनाभस्तु कन्याशतं घृताच्यामजनयत् । कन्यास्ता सन्नद्धयौवनाः कामयमानः पवमानः प्रत्याख्यानात् प्रत्यापन्नमन्युरासामवयवेष्वनार्जवमतनुत । अथ विदितवृत्तान्तेन कुशनाभेन तेन क्षमामेव प्रतिक्रियां मन्वानेन चूलिसूनवे सौमतेयाय राज्ञे ब्रह्मदत्ताय प्रदत्ता स्ताः प्रकृतिस्थाः बभूवुः । पुनरपि कुशनाभस्तु पुत्रीयन् पितृप्रसादादगाधसत्वान् गाधिसंज्ञानस्मत्तातपादानुदपादयत् । इत्थं दाशरथिः कौशिकोत्पत्तिकथया निशमनेन निराया मायामिनीमनुभूय बन्धूकस्तवकबन्धुरेण सन्ध्यारागेण प्राचीमुखे शोणीकृते शोणाभिधानं दधाने नदे प्रवर्त्तित प्रत्यूषः कृत्यः कृतनियमेन मुनिना सह गङ्गामुपतिष्ठमानेन पथा प्रातिष्ठत ।

आजानपावनक्षीरां दृष्टानन्दविधायिनीम् । श्रुतिप्रणयिनीं सोऽयमापगामापगामिव ॥ ५४ ॥ अथ भागीरथीकथां श्रोतुकामाय रामाय भगवानित्थमभाषत । पुरा तु मेनका नाम सुमेरोरभवत् सुता । गृहमेधी तयैवासीच्चक्रवर्त्ती धराभृताम् ॥ ५५ ॥ कन्याद्वयममुष्यासीदेका मन्दाकिनी तयोः । अन्या भगवती साक्षाच्चन्द्रचूडकुटुम्बिनी ॥ ५६ ॥

तां नदीं विबुधालब्ध्वा नागलोकमनीनयन् । तत्पत्नीं गिरि-
गौरीं देवाय महते ददौ ॥ ५७ ॥ शिवयोर्जतो वीर्यं
धृत्वा धात्रा समर्पितम् । पावकः प्रतिजग्राह दैवतैरनुमो-
दितः ॥ ५८ ॥ अनपत्यानयामर्त्यान् बहुभार्य्यां च मेदि-
नीम् । अकरोदम्बिकाकोपः पुत्रालाभसमुद्भवः ॥ ५९ ॥ अथ
सेनान्यमिच्छद्भिरुक्तः सब्रह्मभिः सुरैः । वह्निरह्नाय जाह्नव्यां
न्यषिञ्चद्वीर्यमैश्वरम् ॥ ६० ॥ सापि रुद्रार्चिषा दिव्यं
तेजस्तत्सोढुमक्षमा । हिमवत्प्रान्तकान्तारे शान्ताशरवणे
जहौ ॥ ६१ ॥ तत्राभूत् कृत्तिका प्रीत्यै पोढारूढमुखाम्बु-
जम् । तारकध्वान्तविध्वंसि सद्यः षाण्मातुरं महः ॥६२॥ वै-
विध्यं श्रूयतां वत्स ! सरितस्त्रिदिवौकसाम् । यथोक्तं हव्यम-
न्यस्या देवताया इवाध्वरे ॥ ६३ ॥ पुरीमयोध्यामध्यास्त सा-
वितः सगरो नृपः । केशिनी सुमतिभ्यां च लङ्घित प्रथमा-
श्रमः ॥६४ ॥ सपुत्रीयन्सपत्नीकस्तपस्तेपे हिमालये । भृगुः
प्रीतमनास्तस्मै ददौ दायादसम्पदम् ॥ ६५ ॥ असमञ्जसुतं
लेभे वैदर्भी केशिनी तयोः । षष्टिं पुत्र सहस्राणां सुमतिश्च
यवीयसी ॥ ६६ ॥ असमञ्जसचारित्रमसमञ्जमपास्य सः ।
आरब्धहयमेधः सन्नमुञ्चत तुरङ्गमम् ॥ ६७ ॥ क्रव्या-
दवपुषा सोऽयमहारि हरिणा हयः । ततस्तन्नष्टमन्वेष्टुं
सौमतेयाः प्रतस्थिरे ॥ ६८ ॥ सर्वे सपर्वतामुर्वीं खनतः
सगरात्मजाः । चक्रुर्भूर्भुवरितध्वान्तं नागलोकं नखां-
शुभिः ॥६९ ॥ तएते तपसादीप्ते तमस्तोयप्रमाथिनि ।
कापिले ज्वलने वीरा लेभिरे शलभोपमाम् ॥ ७० ॥ असम-
ञ्जसुतं पौत्रमंशुमन्तमथाब्रवीत् । सप्तिं हृत्वा समाधत्तां

सप्ततन्तुं भवानिति ॥ ७१ ॥ सोऽपि गत्वा बिलं तत्र दृष्ट्वा भस्मीकृतान् पितॄन् । साश्रुस्तेभ्यो जलं दित्सुश्चिराल्लेभे तुरङ्गमम् ॥ ७२ ॥ मातुलो गरुडस्तेषामेनं तत्रैवमब्रवीत् । गङ्गामिहानयायुष्मन्नेषामेषा गतिः परा ॥ ७३ ॥ ततस्तन-यद्वृत्तान्तं श्रुत्वा लब्धतुरङ्गमः । समाप्य सगरः सत्रं पुत्रशोकाद्दिवं गतः ॥ ७४ ॥ अथांशुमानयं राज्यं चिराय परिपालयन् । दिलीपे न्यस्तभूभारस्तपस्तेपे हिमालये ॥ ७५ ॥ दिलीपेऽपि दिवं याते श्रुत्वा वृत्तं भगीरथः । पितॄन् विधातुं सुगतीन् विदधे मतिमान्मतिम् ॥ ७६ ॥ अमर्त्यसरितं कर्तुं मेने मर्त्यतरङ्गिणीम् । ततो गोकर्णमासाद्य तपस्यति भगीरथे ॥ ७७ ॥ देवो देवापगां वोढुमन्वमंस्त दयानिधिः । अथ वीचीचयच्छन्नदिगन्तगगनान्तरा ॥ ७८ ॥ शशाङ्कशकलसम्भिन्नतारामौक्तिकदन्तुरा । तरङ्गाकृष्टमार्तण्डतुरङ्गायासिताऽरुणा ॥ ७९ ॥ फेनच्छन्नसमातङ्ग मार्गणव्यग्रवासवा । आविःशाखिशिखोन्नयनन्दनद्रुमकर्षणा ॥ ८० ॥ एकोदक नभोमार्ग दिङ्मूढदिवसेश्वरा । आवर्तगर्तसंभ्रान्तविमानप्लवविप्लवा ॥ ८१ ॥ नीलजीमूतशैवालकृतलेखाहरित्तटा । अवलेपभराक्रान्ता सुरलोकतरङ्गिणी ॥ ८२ ॥ पपात पार्वतीकान्त जटामण्डलगह्वरे । अलब्धनिर्गमा शम्भोः कपर्दादमरापगा ॥ ८३ ॥ दधौ दूर्वाशिखालग्नतुषारकणिकोपमाम् । अदृष्ट्वा तान् नदीं तत्र तुष्टाव परमेश्वरम् ॥ ८४ ॥ भगीरथो विधेः क्रौर्य्यात् परिक्षीणमनोरथः । गङ्गा सप्ताकृतिर्जाता न्यपतद्धरमूर्द्धतः ॥ ८५ ॥ तेन स्तुत्या प्रसन्नेन क्षिप्ता बिन्दुसरस्यपि । तासु प्राचीं गतास्तिस्रस्तिस्रः

प्राचेतसोन्द्रियम् ॥ ८६॥ अन्या पितृक्रियोद्युक्त भगीरथा-नुगा । सैषा भागीरथी जह्नोः सत्रक्षेत्रं समावृणोत् ॥ ८७ ॥ तां स पीत्वा ततः शान्तो जह्नौ श्रोत्रेण वर्त्म-ना। तया तटिन्या जाह्नव्या प्रापय्य त्रिदिवं पितॄन् ॥ ८८॥ भगीरथः पुरं प्राप परिपूर्णमनोरथः ॥ ८९ ॥

अथ दाशरथिराकर्णितभागीरथीकथस्तां सरितं वि-लङ्घ्य विशालां पुरीं विलोकयन् कस्येयमिति गाधिनन्दन-मपृच्छत् । सोऽप्येवमवोचत् । पुरा खलु सुरासुराणां सुधानिमित्तं मिथोविरोधे प्रवृत्ते मायां विश्वमोहिनीं विश्वरूपः प्रदर्श्य दैतेय निधनं शतधारपाणिना कारया-मास। तेषां तु जननी दितिरतिवेलमभ्युपगतमन्युः शत-मन्युशासनं कमपि पुत्रं लब्धु कामा पत्युर्मरीचेर्वचनात् कुशप्लवने सुचिरं तपश्चचार । तां कैतवेन शुश्रूषमाणः शक्रः शतधारपाणिः पादकलितकेशकलापामापन्न निद्रा-मपवित्रेति निर्वर्ण्यावगाहिततदीयजठरः सप्तधा गर्भं नि-र्भिद्य निर्जगाम । दितिरपि विदिततनयकदना तान्यपि खण्डान्याखण्डलेन सप्तमरुतः कारयित्वा त्रिविष्टपं प्रविष्टा । ततः ।

अलम्बुसायामिक्ष्वाकोर्जातः कश्चिन्महीपतिः । विशा-लः स्वेन नाम्नात्र विशालां विदधे पुरीम् ॥ ९० ॥ तदनु ।

तद्वास्तव्येन सुमतिनाम्ना नृपतिना कृतातिथ्यः सराज-पुत्रो विश्वामित्रस्तत्र निशिथिनीं नीत्वा मिथिलां प्रतिप्र-स्थितः प्रतपसासुत्तमस्य गौतमस्याश्रमं प्रदर्श्य तद्दारानु-षक्तां कथामित्थमकथयत् ।

अत्रागमद्गौतमधर्म्मदाराननार्यजुष्टेन पथा महेन्द्रः। क्रुद्धस्ततो निर्वृषणं वृषाणं भार्य्यामदृश्याञ्च मुनिश्चकार॥६१॥ वनमेतद्गते रामे शापान् मुक्ता भविष्यसि। इत्युक्त्वा गौतमः पत्नीं हिमाद्रिं तपसे ययौ॥ ६२॥ ततो विदितवृत्तान्ते दैवतानां गणे तदा। पितॄणां प्राभवाल्लेभे मेषस्य वृषणं वृषा ॥ ६३॥ तदेनामेनसो मुक्तां प्रतिगृह्णातु गौतमः। इति तस्याश्रमं भेजे साकं रामेण कौशिकः॥ ६४॥ ततः। दुःखे सुखे च रजएव बभूव हेतुस्तादृग्विधे महति गौतमधर्म्मपत्न्याः। यस्मादृगुणेन रजसा विकृतिं गता सा रामस्य पादरजसा प्रकृतिं प्रपेदे॥ ६५॥

तस्मिन्नहल्यया कृतमातिथ्यं विश्वामित्रः स राजपुत्रः प्रतिगृह्य मिथिलोपकण्ठ भुविजातं जनकयजनभवनमभजत। तदनु जनकेन विधिवदभ्यर्थिते तस्मिन् कुशिकसुते निमिकुलपुरोधाः शतानन्दो रघुनन्दनमेवमभाषत। तिष्ठन्नुच्चलार्हवृत्तौ मुनिरगमदसावाश्रमं ब्रह्मसूनो रातिथ्यं तत्र लब्ध्वा निरवधिसुरभिप्राभवादित्यवेत्य। सोऽनेन प्रार्थितोऽभूत्तदनु मुनिवरे नाभ्युपेते च कर्षन् क्रोशन्तीं तां तयैव प्रचुरबलजुषा कां दिशीको बभूव॥ ६६॥

वशिष्ठस्तद्दलचकितस्य तपोबलाधिगतत्रिविधायुधनिगमस्य सुरभिनिमित्तं भूयोपि समारब्ध समरस्य दिव्यास्त्रपरम्परां ब्रह्मदण्डेन निरुन्धन्नरुन्धती जानिरवतस्थे। ततोऽयं जातव्यलीकः क्षात्त्रतेजसः परं ब्राह्ममेवमहोमहीय इति निश्चित्य तत्सिद्धये दक्षिणस्यां दिशि तीव्रतरं तपश्चचार। अथ सावित्रः क्षत्रियस्त्रिशङ्कुः सशरीरः स्वर्ग-

सिद्धिं प्रार्थयमानो वशिष्ठेन प्रत्याख्यातस्तस्य पुत्रैर्महोदया-दिभिर्निर्बन्धकुपितैर्दत्तचण्डालभावस्त्वमेनं शरणमभजत। असावपि तन्मनोरथपूर्तये क्रतुमेकं कर्तुं प्राक्रमत। तत्र समागतेषु ब्राह्मणेषु जिगुप्सया त्रिशङ्कुयजनेनागतान् वशिष्ठपुत्रानयं शापेन श्वभक्षकानकरोत्। तत्र क्रतुभुजां वर्गेऽपि स्वर्गादनवतीर्णे।

अयं महात्मा तपसः प्रभावादारोपयामास दिवं त्रिशङ्कुम। नीलाम्बरं निह्नुतराजवेषं वर्षा निशीथादविशेषवेषम्॥ ६७॥ ततः। अपातयत् स्वर्गमुपाश्रयन्तं सञ्जातमन्युः शयमन्युरेनम्। ततोऽवलम्ब्यास्य नियोगशङ्कुं लेभे त्रिशङ्कुर्गगने प्रतिष्ठाम्॥ ६८॥

ततः सर्वगीर्वाणगणे प्रार्थनया परित्यक्तभुवनान्तरनिर्माणकर्माणं तत्र तपः प्रत्यूहः प्रचुरतरङ्ग इति पश्चिमायां दिशि पुष्करे पुष्कलं तपश्चरन्तममुमम्बरीषयज्ञपशुविनाशप्रायश्चित्तार्थं बह्वीभिर्गोभिः क्रीत्वा नरपशुतां नीयमानस्तावदृचीकस्य मध्यमपुत्रः शुनःशेपः शरणमयाचत। अयं भगवान्निजतनयविनिमयेन रक्षितुमेनमुन्मुखः पराङ्मुखेभ्यस्तेभ्यो हविष्यन्दादिभ्यः शापेन वशिष्ठपुत्रदशां दत्त्वा गाथाद्वयपीताभ्यामिन्द्रोपेन्द्राभ्याममम्बरीषं शुनःशेषं च परिपूर्णमनोरथौ कारयामास।

ततः तपस्यन्तमेनं मेनका सङ्गतस्तपोभङ्गस्थिरमङ्गीचकार। यतः पश्चात्तापाभिभूतोऽयमुत्तरे भूभृति कौशिकीतीरे घोरं तपश्चचार। तत्र जम्भारिप्रहितां रम्भां शैलीभवेति शशप्। पूर्वस्यां दिशि निरस्तनिःश्वासं तपश्चरत्यस्मिन्-

न्नृम्पणा तपोऽग्नेरुद्विग्नमानसस्तामरसासनः सन्निधाय जितेन्द्रियत्वात् ब्रह्मर्षिरसि वसिष्ठोऽप्येवं व्याहरतु भवन्तमित्यभाषत ।

असौ वसिष्ठनिर्देशाद् ब्रह्मर्षित्वमविन्दत । यथोपनय संस्काराद्द्विजन्मा ब्रह्मवर्चसम् ॥ ९९ ॥ इति जनकपुरोधः स्नाविता गाधिसूनुः सह नृपतनयाभ्यां शर्वरीं तत्र नीत्वा । विधिवदददिशदर्घ्यं पुष्पदर्भोपगर्भं सरसिजदयिताय ज्योतिषे छान्दसाय ॥ १०० ॥

तदनु जनकराजधानीं रामलक्ष्मण निरीक्षण कौतुकादनवरतपातितेन विकचकुवलय निचयोपचीयमानमेचक मरीचि वीचि मलिम्लुचेन पौरनारी जनविलोचनरोचिषा कवचितनरपति पथां विश्वामित्रः प्रविश्य दशरथतनयावित्यभाषत । अस्यां खलु नगर्यामारभ्यमाणस्य राज्ञो जनकस्य भागधेयात् सीता नामधेयभाजनमजीजनत् कन्यारत्नं रत्नगर्भा भगवती । तस्याः पुनः किं परं किमपि माहात्म्यम् । यतः ।

यस्याः पृथ्व्यावसनमुदधिः पीठिका हाटकाद्रिर्हारः सिन्धुः सगरतनय स्वर्गमार्गैकबन्धुः । क्रीडा शैलः परमपुरुषक्रोड़दंष्ट्रा च तस्याः सीतामातुर्जगति मिथिलां सूतिकागेहमाहुः ॥ १०१ ॥ अत्र सीता विवाहार्थममरैरपि दुष्करम् । जनकः कल्पयामास धनुरारोपणं पणम् ॥ १०२ ॥

ततो महर्षिर्जनकस्य राज्ञः सभां सुधर्मा सदृशीं प्रपेदे । तौ चापशुश्रापविलोकलोलौ सचापलौ कोसलराजपुत्रौ ॥ १०३ ॥

तत्र विधिवदभ्यर्चितः कथितदशरथतनयवृत्तान्तः कौशिकप्रमुखैरमरैरस्मत्कुले महत्तरे देवराते निक्षिप्तं विशेषतः सीताशुल्कार्थं मया रक्षितमिदमिति जनकेन प्रदर्शितस्य चापस्यारोपणे राममादिदेश ।

रामे बाहुबलं बिभ्रति धनुर्बुंधे गुणारोपणं नाभूत्केवलमात्मना तिलकिते वंशेऽपि वै कर्तने । आकृष्टं नितरां तदेव न परं सीतामनोऽपि द्रुतं भङ्गस्तस्य न केवलं क्षितिभुजां दोस्तम्भदम्भस्य च ॥ १०४ ॥ रामाकर्षणभग्नकार्मुकभवाध्वानेन रोदोरुधा दृप्तक्षत्रयशः सितच्छदकुले जीमूतनादायितम् । वीरश्रीप्रथमप्रवेशसमये पुण्याहघोषायितं मैथिल्याः किल मानसे परिणये माङ्गल्यतूर्यायितम् ॥१०५॥ एषः कठिनकर्षणत्रुटितचापजन्मा क्षणाद्दिशां द्विरदचीत्कृतैः कृतरवैरित्यपति स्वागतः । जगद्भ्रमणकौतुकोच्चलितरामकीर्त्यङ्गनाप्रयाणपटहध्वनिं प्रथयति स्म ताराध्वनिः ॥१०६॥

तत्र सीतापरिणयकृतनियमजनकप्रहितदूताहूतः पुरोहिताभ्युपगमान्मिथिलामुपागमद्दशरथः ।

यत्कीर्तिस्तिलकायते सुरवधूसङ्गीतगोष्ठीमुखे येनाद्यः पितृमान् पुमान् वसुमती येनैव राजन्वती । इन्द्रः सङ्गरसङ्कटेषु विजहौ वीरस्य यस्योन्मुखप्रेङ्खत्स्यन्दनकेतनाम्बरदशासंदर्शनाद् दुर्दशाम् ॥ १०७ ॥ ततः जनकः स्वकनीयांसमाजुहाव कुशध्वजम् । हत्वा युधि सुधन्वानं साङ्काश्ये स्थापितं पुरे ॥ १०८ ॥

तदनु ताभ्यामभ्यर्चितः स पुरोहितो दशरथस्तत्र पुत्राणां गोदानमङ्गलं निर्वर्तयामास ।

जग्राह जनकात्सीतां तातादेशेन राघवः । आम्नाय शासनेनार्चां यजमान इवानलः ॥ १०९ ॥ आश्चर्य्यमेतत् । गुणमनिमिष चापे कञ्चिदारोप्य सीतां कुशिकतनयवाक्याद्ग्रहीद्रामभद्रः । तदनु तदनुजन्मा मैथिलेन्द्रस्य चित्ते निहितबहुगुणः सन् र्मिलां लक्ष्मणोऽपि ॥ ११० ॥ ततो भरतशत्रुघ्नौ कुशध्वज नियोगतः । माण्डवी श्रुति कीर्तिश्याभूतां गृहमेधिनौ ॥ १११ ॥

अथ दशरथः स्वतनयैः सह कृतविवाहैर्विदेहेभ्यः प्रतिनिवर्तमानो दुर्निमित्तदूयमानान्तरङ्गः संवर्तसमयसमुज्जृम्भितझञ्झावहदुःसहरोषभीषणं दुर्वारपराक्रमं क्षत्रवर्गगर्वसर्वङ्कषपरश्वधधाराधीनरुधिरधारा परिकल्पितपितृतर्पणं दर्पवशामग्रेसरं समुदग्रप्रतापं तपः समुचितवल्कलमयवसनं वसानमपि वासनावशाद्नति परिमुषितयुद्धश्रद्धं मध्ये मार्गं भार्गवमुनिमन्विष्ट राममभद्रमद्राक्षीदप्राक्षीच्च । तन्निरीक्षणादेव प्रक्षीणहर्षोऽपि महर्षिभिः सह विधाय सपर्यामार्यशीलः कुशलमन्वयुङ्क्त ।

अथ दशरथवाणीन्ता मनादृत्य प्रसन्नां भृगुपतिरिदमूचे प्रस्थितं रामभद्रम् । अवजिगमिषु राम जीर्णं चापात्तकीर्तेरविदितपरमोऽस्ते दोर्मदं कार्मुकेऽस्मिन् ॥ ११२ ॥ आदाय तत्सगुणमाशु विधाय तत्र सन्धाय बाणमवधार्य तपोधनत्वम् । तज्जीविताय दय मानमना मनीषी सम्भूतघोरसमराद्विरराम रामः ॥ ११३ ॥ तावुभौ च भृगुवंशसम्भवौ चापदण्डजमदग्निसम्भवौ । प्रह्वभावमवलम्ब्य केवलं राघवार्पितगुणौ बभूवतुः ॥ ११४ ॥

युगपत्प्राप्तगुणयोस्तापभार्गवयोस्तयोः । ऋजुता वक्रतां प्राप वक्रतापि तथार्जवम् ॥ ११५ ॥ ततस्तत्क्षणममोघेन राघवः शरेण भार्गवस्य स्वर्गगतिं रुरोध । स्थाने हि तत् ।

नूनं जनेन पुरुषे महति प्रयुक्त आगः परन्तदनुरूपफलं प्रसूते । कृत्वा रघूद्वहगतेः क्षणमन्तरायं यद्भार्गवः परगतेर्विहतिं प्रपेदे ॥ ११६ ॥

अथ संक्रान्तया जामदग्न्यशक्तिसम्पदा सम्पन्नस्पन्नागपरिष्टढभोगभुजाभिराममविरलपुलकमालिङ्ग्य मुमुग्पाघायदशरथः परिखयेव परिसरन्त्या सरयूसरितानुविद्धामयोध्यां दारकान् सदारान् सादरमवलोकयन्तीनां पौरपुरन्ध्रीणां निरन्ध्रितगवाक्षैः कटाक्षैः सौन्दर्यवञ्चिततापिच्छैः पिहितातपत्रायमाणधवलायपत्रः प्रविवेश ।

तत्र । लज्जावशादविशदस्मरविक्रियाभिस्ताभिर्वधूभिरतिवेलमवाप्तसौख्यान् । इक्ष्वाकुनाथतनयान् प्रथमो रसानां तारुण्ययोगचतुरश्चतुरः सिषेवे ॥ ११७ ॥ विद्ययेव त्रयी हृष्टा दर्भशलाग्रधीः सुधीः । राजपुत्र्या तया रामः प्रपेदे प्रीतिमुत्तमाम् ॥ ११८ ॥

इति श्रीविदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे बालकाण्डं समाप्तम् ।

अथ अयोध्याकाण्ड प्रारम्भः ।

गच्छता दशरथेन निर्वृतिं भूभुजामसुलभां भुजाबलात् । मातुलस्य नगरे युधाजितः स्थापितौ भरतलक्ष्मणानुजौ ॥१॥ अथ दशरथः पुत्रं रामं स्वतस्त्रिजगत्पतिं स्वविषय महीमात्रे कर्तुं पतिं विदधे मतिम् । भुवनभरणे कल्पं कल्याणभूधरमादरात् स्वगृहपटलीधुर्यस्तम्भं विधातुमना इव ॥ २ ॥

तदनन्तरमसौ संमन्त्र्य मन्त्रिभिः सह पौरवृद्धान् वृद्धश्रवः पुरोधसः समान् पुरोहितान् समाहूय समादिदेश । विदितमेव हि भवतां पित्रतातिमेव मतिं दधानाः सुपथा सुसञ्चरमाणाः प्राणिनान्दयमानमानसाः मानधनाः अयशः संसर्गेण संलार्जनजालुकाः जनोपतापमार्जनपराः परां निर्वृतिमुपेत्य देवभूयङ्गताः सर्वे नः पूर्वपुरुषा इति । तस्मादस्माभिरप्येतेषां सरणिमनुसरमाणैरेतावन्तं कालं परिपालिताः किल सकलाः प्रजाः प्रमाणमत्र परिपालनक्रियामनुभवन्तो ननु भवन्तः । एवं भवतामभ्युपगतानां निगमानां वा प्रतीपगामिनीं पदवीं न प्रत्येति खलु लोकस्तदस्ति किञ्चिदभ्यर्थनीयम् ।

मम सुरनरगीतख्यातिभिर्हेतिभिर्वा दिवि भुवि च समानप्रक्रमैर्विक्रमैर्वा । नियतमपरिहार्या या जरा सा मदङ्गे विकचकमलखण्डे चन्द्रिके वा विरासीत् ॥ ३ ॥ तस्मात्समस्तक्षत्रवर्गगर्वपादनपटुधारा परश्वधभरणभीषणवेषभार्गवभङ्गादपरिच्छिन्नतरशौर्यशालिनि सौजन्य भाजने जनानुरागनिलये विमत्सरे मत्समेव वत्सेऽस्मिन् विश्वम्भरा भारं चि-

रकालधार्यमाणमार्यैरमात्यैरनुमतः सन्नवतार्य विश्रान्ति सुखमनुभवितुमभिलषामीति। ततः प्रावृषेण्यपयोवाह व्यूह-स्तनितनादाकर्णन समुदीर्ण निरति शयाह्लादनिसर्गनिरर्ग-लनिर्गलत्केकालापिनः कलापिन इव जनाः प्रमदभवकल-कलरवमुखरित हरिन्मुखा बभूवुः।

आनन्दबाष्पविसरो नयने प्रजानामाविर्बभूव मकरन्द इवारविन्दे। रामस्य कान्तिमभिषेकदिने भवित्रीं प्रक्षाल्य चक्षुरिव वीक्षितुमादरेण ॥ ४ ॥

राजापि तेषां सम्पत्सरमान महोत्सवोत्सुकजनसंमर्दज-निष्यमाणरजो राजिव्रातपरिजिहीर्षयेव रोमाञ्च प्रपञ्चेन कञ्चुकिताङ्गानां प्रमाणातीतां प्रीतिं प्रपन्नानां हर्षप्रकर्षेण द्विगुणीकृतमानन्दमन्तर्नियम्य सुमन्त्रप्रमुखान् मन्त्रि-मुख्यानेव माचख्यौ।

अस्माननाश्रित तपोवनभूमिभागानुत्सृज्य मार्गपरिपा-लनजागरूकान्। अम्लानमौग्ध्यमचिरादवलम्ब्य रामस्यैवं-विधः कथमुदेति जनानुराग ॥ ५ ॥ तेऽपि नियमितनिज-मनोरथाय दशरथाय सविनयमेवं व्यजिज्ञपन्।

देवे स्थितेऽपि तनयस्तव रामभद्रं लोकः स्वयं भजतु नाम किमत्र चित्रम्। चन्द्रं विना तदुपलम्भनहेतुभूतं ज्योत्स्नाम् आश्रयति किं तृषितश्चकोरः ॥ ६ ॥

तदनन्तरं तत्वरे तत्वविदांवरस्य वसिष्ठस्य शासनादभि-षेकोपकरणाहरणाय सामात्यः पौरवर्गः।

आहूय रामं विनयाभिराममाविः प्रमोदप्रभुरेवमूचे। तवोत्तमाङ्गे मुकुटं विधातुमह्नाय तिष्ये दिवसे यतिष्ये ॥७॥

अथ दशरथमनोरथं कौसल्यायै निवेद्य स्वभवनमुपगतस्य रामस्य भगवान् वसिष्ठः सञ्जातकौतुकः कौतुकमङ्गलं निर्वर्तयामास।

आपूरयन् मङ्गलतूर्यघोषैराशावशा वल्लभकर्णतालान्। उज्जृम्भितः कोऽपि गिरामभूमिरुन्मस्तकः पौरजनातिमोदः ॥ ८ ॥ तत्र। यामेवाङ्गनिर्निशिचरकुलोन्मूलने मूलहेतुं यस्याश्चित्तं प्रकृति कुटिलं गात्रमिलं बभूव। अम्भोजिन्याः शिशिरसरितः काश्मरीवाच्छमम्भः कैकेय्याः सा हृदयमदयं मन्थरा निर्ममन्थ ॥ ९ ॥ अजघु वलितझञ्झावातनिष्पेष दोषादशनिरिव कठोरः शीतलाम्भोदपंक्तौ। अपहृतजनसौख्यान्मन्थराभेदवाक्यादपि भरतजनन्यां हन्त दौर्जन्यमासीत् ॥ १० ॥

सैवामन्थराभिधानपिशाचिका वेशपरवशनिजाशया पूर्वं दण्डके वैजयन्त पुरवास्तव्यशम्बरासुररुङ्गसङ्गतवेदनापनोदनवेतनार्थमात्मने वितीर्णवराय दशरथाय वरद्वयं न्यवेदयत्।

तयोरेकस्य संरम्भो भरतस्याभिषेचनम्। अन्यस्य वन्यवृत्तेरत्र वने रामस्य वर्त्तनम् ॥ ११ ॥ तस्मिन् क्षणे वरयुगं क्षणतप्ततान्न नाराचवेधपुरुषं श्रवसी विदार्य्य। सत्यप्रहाणचकितस्य नृपस्य काममूरी चकार हृदये पुटपाकरीतिम् ॥ १२ ॥ तदनुतनयवार्त्तामात्र सन्तप्यमानादथ दशरथचित्ताच्चेतना निर्जगाम। दवजनितवहरोचिर्ज्वालया लिह्यमाना झटिति गहनगुल्मादुज्जिहाना मृगीव ॥ १३ ॥ अथ दशरथः कथमपि लब्धसंज्ञः कैकेयीमभाषत। रामः काममुपाश्रयिष्यति वनं त्यक्त्वा धृतं कौतुकं लोकस्त्यक्ष्यति कौतुकं

चिरधृतं तस्याभिषेके कथम्। धर्म्मापायभयेन वत्सविरहं द्र-
क्ष्यामि वक्ष्यामि किं यावत्कल्मषकीर्त्तिरार्त्तिजननी
जायेत जायेत वा ॥ १४ ॥ वत्सं कठोरहृदये नयनाभिरामं
रामं विना न खलु तिष्ठति जीवितं मे। धातुर्बलादुपयम-
स्त्वयि जातपूर्वः। कैकेयि मामुपयमं नयतीति मन्ये ॥ १५ ॥
तदनु निजमनोरथैकपूरणे कृतादरा कैकेयी सोपहास-
मवादीत्।

सत्यविप्लवमपत्यसङ्गतः सङ्गतं भृशमपश्यतस्तव। आश्रु-
तस्य विफलत्वमस्ति चेदाश्रुतस्य रचितोऽयमञ्जलिः ॥ १६ ॥
किं नागतस्ते श्रवसोः सकाशमरिन्दमः सत्यगिरां पुरोगः।
श्येनामिषीभूतकपोतपोतजीवातवे शस्त्रनिकृत्तगात्रः ॥१७॥
किंच। अभ्यर्थकस्मैचिदुपाश्रिताय वितीर्य्य द्विप्राय विलो-
चने स्वे। आपूरयत्कश्चिदलर्कसंज्ञः प्राज्ञः प्रतिज्ञां प्रथित-
प्रभावः ॥१८॥ असुरसमरवेलाजातबाधावसाने वरयुगम-
दिशस्त्वं प्रीतिपूर्वं यथा मे। अशिथिलगुणबन्धाः सत्यसन्धा
नरेन्द्रा जलधिपरिरिति कामं संगिरं तां गिरं ताम् ॥ १९ ॥
किं बहुना। सत्योद्यागिरमिह निर्वह स्वभावात्सन्मानं भुवि न
सहेय राममातुः। संस्थास्येविषमुपभुज्य पश्यमस्ते सन्नाहं
त्यजसि न चेच प्रवर्त्तमानम् ॥ २० ॥

एवं वादिनीमेनां भूयोऽपि भूपतिरवदत्। अयि कठिन-
हृदये किमुक्तं मुक्तलोकमर्य्यादया दयापेतया त्वयेति।

नैवाभवस्त्वमिह शीलवतीषु गण्या नैवागमत्नृपतिसम्मतां
गणानां स रामः। नैवापमात्मजसुखान्यहमप्यनार्यै नैवापमम्बु
भरतेन न मे प्रदेयम् ॥२१॥ किं च। वाक्त्वचां भवतु कि-

ष्वा तावदीर्णां छायाद्रुमाश्च भवनानि भवन्तु वन्याः। कै-
कयि तस्य शयनानि कथं भवेयुस्त्वच्चेतसोऽपि कठिनानि
शिलातलानि ॥ २२ ॥ एवं भर्त्रा भर्त्सिताप्यार्द्रचित्ता ना-
भूदेषा मन्थराक्रान्तवृत्तिः। राकाचन्द्रे राजमाने निशायां
वीरुच्छन्ना चन्द्रकान्तस्थलीव ॥ २३ ॥

तदनु मुहूर्त्तमात्रमपि राममुखावलोकनसुखमनुबु-
भुषुर्दशरथः कुमारमानयेति सुमन्त्रमादिदेश। तेन सत्वरं
राजभवनं प्रवेशितस्ततो रामः कृतप्रणामः पितरमयथा-
भूतमुखविकासमारादालक्ष्य चकितमतिः किमिदमिति कैके-
यीमन्वयुङ्क्त। सापि पापाशया प्रत्यवादीत्। वत्स! प्रतिश्रु-
तवरद्वयनिर्वहणे निपुणेतरस्तातस्ते सम्प्रति सानुशयस्तनय-
वात्सल्यात् सत्यव्यत्यासत्रासाच्च गाढमगाधशोकसागरे नि-
मज्जतीति। वरद्वयं तावत्तव वन्यवृत्त्यैव वने वर्त्तनमवने एवनं
भरतस्य चेति। रामस्तदाकर्ण्य प्रमुदितहृदयः कृताञ्जलिरेनां
व्यजिज्ञपत्।

भीतो भूभरतः किमम्ब भरतः किंवा वनात्पावनात् त्रस्तो
ऽहं सगरान्ववाय ककुदस्तातः कुतः शोचति। दिव्यायाः
सरितो निवापकरणाद्व्वीं प्रतिज्ञामिमां आवाभ्यामिह
पूरयिष्यति न चेत् पुत्रौ कथं स्यावयम् ॥ २४ ॥ वनभुवि
तनुमात्रत्राणमाज्ञापितं मे सकलभुवनभारः स्थापितो वत्स-
मूर्ध्नि। तदिह सुकरतायामावयोस्तर्कितायां मयि पतति
गरीयानम्ब ते पक्षपातः ॥ २५ ॥ किञ्च। तातः स्ववाचा
व्यवहृत्य हृद्यं वत्साभिषेकोत्सवमङ्गलं मे। प्रणामसंज्ञस्य
मयार्पितस्य किं पूर्णपात्रस्य न पात्रमासीत् ॥ २६ ॥

७

ततश्चरणमग्न निहत इव पर्वतः सर्वतः परीतदवदहन इव वनस्पतिः दिवस्पतिपदभ्रंशविधुर इव नहुषः पपात निःसंज्ञः पङ्क्तिरथः । ततः सा पितृनिदेशविचारमचिरमाचरेति राममादिदेश । स एषः ।

मातुराज्ञां वहन् मूर्ध्ना मालामिव महायशाः । वनाय रामो वव्राज जगतामवनाय च ॥ २७ ॥

असौ समासाद्य कौसल्यासदनमभिषेकप्रतिबन्धं कैकेयी निर्बन्धमात्मनश्च वनवासं प्रणामानन्तरं तस्यै न्यवेदयत् । एतदाकर्ण्य विदीर्णहृदया विषदिग्धमुखशिलीमुखविद्धश्रवणयुगलेव सहसा भूम्यां निपत्य विललाप ।

रेखारथाङ्कसरसीरुहशङ्खचिह्ने क्षेमङ्करे तव करे जगतां त्रयाणाम् । कान्तारकन्दखननं रचयेति नूनमाबद्धवान् प्रतिसरं भगवान् वसिष्ठः ॥ २८ ॥

तत्र सौमित्रिरतिमात्रप्रवृद्धमन्युः शतमन्युसमानमेनमग्रजमकथयत् । आर्य्य ! न कार्य्यमिदं लोकवर्हणीयायाः कैकेय्या वचसा जरसा च समाक्रान्तस्वान्ततया कृत्याकृत्यविवेकमूकस्य राज्ञः प्रज्ञाशैथिल्यान्निःसृतेन वचसा सन्त्यज्य राज्यमटवीपर्यटनं विधातुम् । किन्तु तुभ्य मनभ्यर्थयमानाय प्रथममेव पित्रा प्रदत्ता ननु पृथ्वी । धर्मोऽपि सत्यात् पथः प्रमादादोऽपि वर्णाश्रमरक्षणतः समीचीनः प्रायेण पुरुषं निःश्रेयसे नियोजयेत् । नियतं नियतेर्बलमतिलङ्घ्य पौरुषमेव पुरुषस्य धीरस्य पुरुषार्थान् समर्पयेत् ।

मा भूत्त्वत्पदपद्मयोररुणिमा कान्तारसञ्चारतः पाणौ पाटलिमा मनाक् प्रसरतु ज्याकर्षणादेव मे । कैकेयीपरिभू-

ततातवचने नम्रो भवान्मास्म भूत् किंवा मामकमार्य्यशौर्य्यं तद्वधे नम्रं धनुर्वर्त्ततताम् ॥ २६ ॥

एवमाचक्षाणं लक्ष्मणं रामः सान्त्वयन्नेवावोचत् । वत्स ! सवितृवंशजातानां पितृनिदेश एव देशिकः सर्वकर्मसु । बहवः खलु पितृवचनगौरवात् गोहत्यामपि मातृवधमपि तारुण्यविनिमयमपि स्वकुण्डरैणुकेयपूरुप्रभृतयः कुर्वाणास्तेऽपि निर्विचारमाचारवतामग्रगण्या इति गण्यन्ते । तस्मादवश्यं वश्य एव पितुरवगाहे गहनमिति । तत्र विस्तृतपुत्रवात्सल्या कौसल्या तेन सह गन्तुमभिलषन्तीकृतप्रणामेन रामेण सविनयमेवमभिहिता ।

कान्तारभाजि मयि केकयराजपुत्र्याः कार्कश्यकन्दलितया दलितस्य वाचा । तातस्य शोकदहनग्लपितं शरीरं मातस्त्वया ननु कदाचिदुपेक्षणीयम् ॥ ३० ॥

ततः सा तनयस्य स्वस्त्ययनाय समस्तदेवताकीर्त्तनपुरःसरोमाशिषमाचचक्षे । रामस्तामभिवन्द्य निष्क्रान्तः प्रक्रान्तनेपथ्यायाः सीतायाः प्रसादमाससाद ।

कल्याणवादसुखितां सहसैव कान्तां कान्तारचारकथया कलुषीचकार । अम्भोदनाद मुदितां विपिने मयूरीं सन्त्रासयन्निव धनुर्ध्वनिना पुलिन्दः ॥ ३१ ॥ अयमेनामुपगन्तुमुपक्रान्तामकथयत् । प्रिये जनकनन्दिनि ! प्रकृतिपेशलामीदृशीं कथं ग्लपयितुं सहे तव शिरीषमृद्वीं तनूम् । गृहीत हरिणीगणतिकविसारि ध्वानाशिराक्षतिक्षरितशोणिताक्तशष्पकानने कानने ॥ ३२ ॥

तदनु नानाविधप्रयत्नशतैर्नाप्यनुन्मिषदनुजिगमिषार्थे- थिल्यायां मैथिल्यां लक्ष्मणेऽप्यनवसितानुगमनव्यवसाये वा- सिष्ठाय सुयज्ञाय भूषणमशेषं नागसहस्रेण सह शत्रुञ्जयाह्वयमतुलं मातुलदत्तं हस्तिनमगस्त्यकौशिकाभ्यां च महार्हाणि च रत्नानि वितीर्य निर्जरारातिवीर्यमुषी धनुषी निरपाय त्राणकर्मणी वर्मणी निर्मर्यादशिलीमुखकृतानुषङ्गौ निषङ्गौ निर्वर्तितवीरव्राणौ कृपाणौ वरुणेन जनकसदसि दत्तमेतत्सर्वमादाय मामनुगच्छेति सौमित्रिमन्वग्रहीत् । सीतापि निजाभरणगरसुयज्ञपत्न्यै विदधे । सौमित्रिरपि स्वधनेन कञ्चित्कौसल्याश्रितमुपाध्यायमतोषयत् । तत्र सकुटुम्बाय त्रिजटाभिधाय द्विजातये स्वहस्ततलनिक्षिप्तदण्डदेशावधिकं गोधनं काम्पिल्यादिभ्यो द्विजातिभ्यश्च रघुपतिर्वित्तानि विविधानि विततार । ततस्ते पौरनारीणां विश्वासान्निःश्वासजृम्भानिलचलदधरकिसलयानामश्रुसलिलासारेण शोकपावकेन च वपूंषि मनांसि च सिक्त्वा दग्ध्वा च निषिद्धपरिजनानुगमनतया प्रकाशितप्रवाससिद्धान्ताच्छुद्धान्तान्निश्चक्रमुः । तत्र ।

सीता पुरा गगनचारिभिरप्यदृष्टा मा भूदियं सकलमानवनेत्रपात्रम् । इत्याकलय्य नियतं पिदधे विधाता बाष्पोदकेन नयनानि शरीरभाजाम् ॥ ३३ ॥ कुत्रापि यान्तमनुगच्छति मैथिली मां वत्सो जहाति न कदाचन लक्ष्मणोऽपि । इत्येतयोरनुगतिं प्रतिबोध्य गन्तुं भूयोऽपि राजभवनं प्रविवेश रामः ॥ ३४ ॥ तस्मिन् सुमन्त्रेण विज्ञाप्य दर्शिते दाशरथौ भूपतिर्भूतावेष्ट इव विष्टरान्निपत्य सदारः सदारचितपरि-

देशनोत्कण्ठा स्वयमप्यकरोत् । तदा सुमन्त्रः कैकेयीमब्रवीत् । देवि ! विरम विरम रामाभिषेकसमुन्मिषिताह्लादाङ्कुरावग्रहादाग्रहात् । पुरा खलु ब्रह्मणो वरप्रसादादवगतसकलप्राणिभाषणतया पर्य्यङ्कपर्य्यन्तपरिसरत्पिपीलिकालापेकृतहासं तत्र पितरं हसनकारणं दृष्ट्वा तद्विवरणं पत्युर्मरणहेतुरित्येवेत्यापि भूयसो निर्बन्धात् कुपितेन राज्ञावज्ञातायाः मातुस्ते मार्गं मा कुर्वीथा इति । ततः ।

कृतासमञ्जनिर्यासं सगरं केकयात्मजा । निदर्शनेन निर्दिश्य शिरश्चान्निजं पतिम् ॥ ३५ ॥ तत्र । सिद्धार्थको महामात्यस्तनुपरित्यागमब्रवीत् । सरयूपतितानेकप्रजामरणकारणात् ॥३६॥ अथ दशरथेन रामः सपरिच्छद एव गच्छेति निर्दिष्टः केवलं खनित्रपिटके वल्कलयुगलं च प्रार्थयत् । सुखोचितानां सुव्यक्तदिव्यलावण्यसम्पदाम् । त्रयाणामपि कैकेयी वल्कलादीन्युपाहरत् ॥ ३७ ॥ अथ रघुकुलनाथो मध्यमाम्बानियोगाद्गुणवति परिधाने मङ्गलार्हे निराशः । अधिकुचतटवल्कज्ञानकी वाष्पसेकादपगतखरभावं वल्कलं पर्य्यधत्त ॥ ३८ ॥

तत्र ये चित्रीयन्तः सर्वे निर्विकारवदनलक्ष्मीकमिक्ष्वाकुलाध्यक्षमध्यक्षयन्तस्तेषामेव शोकशङ्कुसङ्कीलितमानसानामाननेषु पारम्पर्येणास्फुरद्विकारः ।

सवल्कले दाशरथौ विषादादामीलिताक्षो यदभूद्वसिष्ठः । तदेव जातं करणं महर्षेः काकुत्स्थयाथार्थ्यविलोकनस्य ॥३९॥ अस्य पीताम्बरत्यागे किं जाता विक्रिया पुरा । इति प्रत्यक्षदर्शी श्रेष्ठो वसिष्ठो नातिविव्यथे ॥ ४० ॥

सोऽयं मैथिलीवल्कलधारणमकरुणदरुणसारथिकुलगुरुः। तत्र। प्रयाणाय प्रणिपतन्तीं स्नुषामाश्लिष्य कौशल्या गद्गदमवदत्।

घर्मे निदाघकिरणस्य करैः कठोरैः कान्तारमध्यपदवीषु नखम्पचासु। त्वां वीक्ष्य निस्तुलपदां वनदेवताभिर्निन्दिष्यते नियतमेव निमेषहानिः॥ ४१॥

अथ मैथिलीनाथः सलक्ष्मणः समर्दक्षिणं राजानं जननीजनञ्च प्रणम्य प्रतिषिद्धप्रतिहारचक्री निश्चक्राम। रथो दशरथाज्ञापतरन्त्रेण सुमन्त्रेण द्वारि समानीतः। प्रारब्धयानस्य रघूद्वहस्य प्रागेव सीता रथमारुरोह। आनीलरथ्यं रथमारुरुक्षोरह्नां प्रभोरग्रसरी प्रभेव॥ ४२॥

दाशरथी च रथमारुरुहतुः। यथा यथा राघवराजधानीं विहाय सीता विपिनोत्सुकाऽभूत्। तथा तथा जायत यातुकामा लङ्कां विना राघवराजलक्ष्मीः॥४३॥ आबालवृद्धमनुगच्छति रामभद्रमेषा पुरी तदिह मा खलु निर्गुणा स्यात्। इत्यादरादिव धरा वसुधा विधाय धूलिच्छलान्निजतनुं तमनुप्रतस्थे॥ ४४॥ नृपसुखविमुखेन स्वेन कान्तेन साकं दुहितरि विधिपाकात् काननाय व्रजन्त्याम्। अकुशलमिति मत्वा नूनमह्नाय धात्री परिजनमुखबाष्पं पांशुभिः पर्यहार्षीत्॥ ४५॥ रामानुसारसरनिर्गतपौरवर्गा संस्थानमात्रगृहचत्वरराजमार्गा। निर्मुक्तभोगभुजगत्वगिव क्षणेन लघ्वीबभूव रघुपुङ्गवराजधानी॥ ४६॥

अथ दशरथः सान्तःपुरजनः पुरान्निर्गत्य गत्यन्तराभावात्तमेव रामं सुचिरमवलोकयन्नालोकपथमतिक्रान्ते सुम-

न्त्वाक्रान्तस्यन्दने रघुनन्दने स्यन्दमानवाष्पप्रवाहो मोहमुपगम्य भूम्यां पपात । ततः परिजनकृतात्मश्वासाल्लब्धसंज्ञाय राज्ञे कौशल्यासदनमरोचत । दाशरथिरप्यहमहमिकया संमूर्च्छन्महाजनौघदुरवगाहतया मन्दायमानस्यन्दनवेगः सकलजनविवेककोकनदं मुकुलयन् मोहतमसा तमसातटमुपागमत् चरमगिरिशिखरमपि सहस्रदीधितिः ।

आविःप्रलापमटवीं भजतो जनस्य काकुत्स्थपादविरहासहमानस्य । आस्तीर्णरेणुशयनान्यभवन् गृहाणि मूलस्थलानि तमसातटभूरुहाणाम् ॥ ४७ ॥

अथ निशीथे दाशरथिः सुमन्त्रेण संमन्त्र्य वञ्चितजनसंहतिरतिविनतानन्दनेन स्यन्दनेन वेदश्रुतिगोमतिनिष्यन्दिनी नाम नदी तत्र च परिष्कृतामिक्ष्वाकवे मनुना दत्तां वसुमतीमतीत्य विविधवनगहनवीरुत्तृणपटलपिहितरथतुरगखुरमुद्रया पदव्या गङ्गातरङ्गसङ्गतमूलं गगनगङ्गालिङ्गितशृङ्गशृङ्गवेरपुरालङ्कारमिङ्गुदीपादपमुपागमत् । तत्र ।

दृष्ट्वा राममनेकजन्मरचितैर्दृश्यं शुभैः कर्मभिः श्रुत्वा मातरराद्वयाद्दुपगतां दृत्तिञ्च वैखानसीम् । अज्जृत्युम्भितहर्षशोकजनितैर्बाष्पैर्निषाधाधिपः शीताशीतगुणान्वितैरविरलैः संप्लुतवक्त्रोऽभवत् ॥ ४८ ॥

सोऽयं सुहृत्समासाद्य गुहः कृताञ्जलिरञ्जसा रघुनाथमनुनाथितवान् । देव ! पितृनियोगश्रवणान्तःकरणमपि भवन्तं विज्ञापयितुमज्ञातजानपदरीतिर्भारती मां मुखरयति । अस्त्येतदनिवार्यशौर्यदुष्टभटवर्गदुर्गं युक्तमनुपयुक्तभोज्यजातमन्यरं मन्यराहृदयतोदावहमस्मदीयं राज्यम् । तदिदम-

निशं प्रथमप्रवृत्तं परिगृह्य किञ्चिदनुगृह्य परिजनयोग्यभाजनममुञ्चनममुञ्चन्नेव तातादेशेन देशेऽस्मिन् विस्मयनीयानुभावमुनिवृन्दाकिनीसन्दर्शनेन मन्दायमानजननीजनदुर्दशश्चतुर्दश दशरथकथिताः समाः समापयतु भवानिति ।

तस्मिन्नित्थं प्रार्थनाभाजि सख्यौ प्रत्याचख्यौ रामभद्रः प्रियोक्त्या । भ्रातुर्वाक्याद्वल्कलेनावृतं मे गात्रं चालप्रक्रियां नार्हतीति ॥ ४९ ॥

ततस्तु तदनुरोधेन रोधस्तरोरधस्तात् सुमन्त्रनियन्त्रितरथ्ययोर्दाशरथ्योरातिथ्यं समधुपर्कं कर्तुमिव मन्दमन्दमरविन्दवृन्दमास्यन्दमानमकरन्दबिन्दुसन्दोहवाहिनि वाहिनीतरङ्गमरुति वाति काननगमनावस्थां व्याकुलस्य प्रेक्षितुमक्षमायामिव त्विषाम्पति चरमे तिरोहितायामह्नामधिदेवतायां सन्ध्याम्बरमां रामः समाप्य तस्यां तरुमूलभुवि लक्ष्मणकल्पितं पर्णतल्पमभजत ।

रामे विदेहसुतया तरुमूलसंस्तरमन्तःपुरं विशति लक्ष्मणसौविदल्लम् निध्याय तं नियमितामितवाष्पवृष्टिर्निद्रां निरस्य निषसाद निषादनाथः ॥ ५० ॥

व्यतीतायां विभावर्यामर्यममरीचिवीचिमालाहारिणि पूर्वोर्वीधरमूर्ध्नि विरचितजटाबन्धो सह सीतया दाशरथी भागीरथीकच्छमागच्छतान् । तत्र रामः प्रहृष्टचेताः सीतामाचष्ट ।

मेध्याम्बुमार्गं परिमार्गणदुर्नयस्य दिव्यौषधिं कपिलकोपमहाज्वरस्य ।
तातानुतर्पणपचेलिमभागधेयां भागीरथीं भगवतीं शरणं भजामः ॥ ५१ ॥

तदनन्तरं रामः सान्त्ववचननिवारितसुमन्त्रः ससौमित्रि-मङ्गलानि प्रार्थयमानया तया मैथिल्या सह गुहेनानीतां नावमारुरोह । स एष निषिद्धः निषादाधिपतेरनुगमन-मपि तूर्णमेवावतीर्य सुरसरितपुरः सम्पूर्णसस्ये मत्स्याभि-धाने जनपदे कृतपदस्खलच्छ्व्यनेधनचतुर श्चतुरो मृगान् निहत्य कुत्रचिद्वनस्पतिमूले निशामनैषीत् । अन्येद्युरवन्येन पथा प्रयातास्ते प्रभाते प्रतीयमान होमधूमप्राग्भारं भार-द्वाजाश्रममाश्रयन्तस्याभिवन्द्यातम मन्दहर्षं महर्षिजनेनादि-ष्टवर्त्मना वैकतेनी पुरोपप्लवं प्लवेन वैणवेन निस्तीर्य्य-यमधराजनसन्निवासनग्नमितगालवसत्वचारितं विचित्रं चि-त्रकूटमचलमभजन्त ।

अनुजरचितपर्णागारहृद्यासुमाद्यत्परभृतकुलचञ्चत्प मैरञ्चितासु । जनकदुहितृयोगाज्जातसाकेतसौख्यश्चिर मर-मत राम श्चित्रकूटस्थलीषु ॥ ५२॥

अथ मां वनवासगौरवादपि रामः समाह्वयेदिति प्रत्या-शयोऽप्रतन्त्र सुमन्त्रः कानिचिदहानि गुहसकाशे नीत्वा नि-राशस्ततः प्रतिनिवृत्तो निवृत्तोत्सवामयोध्यामासाद्य निर्दी-शरथिः सारथिरिति शोकातिरेकात् पौरजनजनितदीना क्रन्दमन्दीभूतनेमीघोषादवरुह्य रथाद्दशरथं प्रयाणोन्मुख-प्राणं प्राणंसीत् । एतद्दर्शनेन विसंज्ञो दशरथः कौसल्यासु-मित्राभ्यां समाश्वासितः कथं प्रयातं रामेण कथं कथितं मैथिल्या किं ह्रतः सौमित्रिरिति मुहुर्मुहुरश्रुकुण्ठितक-ण्ठः सुमन्त्रमन्वयुङ्क्त । सोऽपि राज्ञे व्यजिज्ञपत् । देव ! कथं ब्रवीमि कठिनहृदयोऽहम् ।

मेत्रारसानुगतपौरमनोरथस्य पारे रयस्य च सुती तव वर्तमानौ । भूत्वा विदेहदुहितुर्नवसौविदल्लौ । भागीरथीतटवने पथिकावभूताम् ॥ ५३ ॥ किन्तु । देव ! त्वत्तनयस्य कुन्तलभरं चीरैः स्वधेनुद्रवैः सेक्तुं नालमरुन्धतीपतिरभूत्तस्याभिषेकोत्सवे । सिक्तोऽहन्त स एष मैथिलसुतावाष्पोदकोत्पादकैर्न्यग्रोधच्चरितैर्जटां रचयितुं चीरैर्निषादाहृतैः ॥ ५४ ॥ तस्या विदेहदुहितुः पदयोर्नखेषु लाक्षां विनाप्यरुणिमा सहसा बभूव । वन्ये पथि प्रियतमेन सह ब्रजन्त्या वैवर्ण्यमाविरभवन्न कापि वक्त्रे ॥ ५५ ॥ सीतापतेः किसलयैः परिकल्प्य तल्पं सञ्चार्य्य सत्वदमनाय निशासु दृष्टिम् । धन्यो तदङ्घ्रिभजनादिव पुण्यलभ्यादखप्न एव वनवर्त्मनि लक्ष्मणोऽभूत् ॥ ५६ ॥

एवं सुमन्त्रनिवेदित पुत्रचरितस्मरणगिरिशिखरजुषि निगमवपुषि ज्योतिषि हृदयलग्नशोकशल्यां कौसल्यामाश्वास्य नरपतिरित्यमकथयत् । पुरा खलु सरयूरोधसि विविधतरुनिवहपिहितविवस्वति वेतस्वति मृगयास्पृहया कमपि समयमगमम् । तत्र ।

तोयादाननिदानपुष्करगजभ्रान्त्या तपस्वी मया विद्धः कश्चन शब्दवेधनविदा पाथःसमाहरन् । तत्पित्रो र्जरदन्धयोरनुमतिं कर्तुं चितां चिन्वतोः शापो मय्यपतद्भवानपि सुतप्रेमणा प्रयास्येदिति ॥ ५७ ॥ अहं वत्सस्य शूद्रायां जातस्तस्मान्न संभवेत् । ब्रह्महत्येति मामुक्त्वा स्वर्गतो दुर्गतो मुनिः ॥ ५८ ॥

तदवश्यं वध्यएवास्मि मृत्योरिति नरपतिः श्रुतिमार्गगतराम एव विरराम ।

मुनिशापकृतोत्पत्तिर्विपत्तिर्निष्प्रतिक्रिया । यतो दशरथायाशु दिदेश दशमीं दशाम् ॥५९॥ किं बहुना । नाक्रान्तं त्रिदिवं परैः सुमनसां कान्ता न बन्दीकृता नाकीशं पुरुहूतशासनधरैः साकेत बाह्याङ्गणम् । आदिष्टां सचिवाश्च भूतलपरित्राणाय यद्यप्यसौनाकं शोकवशाद्गाद्दशरथो नाम्यां वहन् वाहने ॥ ६० ॥

अथ दशरथशंसामांसलैः कैकेयी निन्दाकन्दलितैः रामगुणकीर्त्तनद्विगुणितैरवरोधवधूजनपरि देवनारवैर्मुखरितेषु दिङ्मुखेषु ।

अभूद्राजकम्लानमङ्गणं गगनाङ्गणम् । आलोक्येव तथा शालमशेषञ्च महीतलम् ॥ ६१ ॥

ततः प्रभाते वसिष्ठवचसा तैलद्रोण्यां नरपतिं निक्षिप्य क्षिप्रमेव भरतमकथित दशरथकथमेव आनयतेति दूतान् केकयेषु प्रेषयामासुः । तेऽपि जितपवनजवनहयसङ्कोचितपथास्तुरगपतिपुरे दुःस्वप्नदर्शनदूयमानमानसं भरतमभिवन्द्य गुरुनिर्देशं व्यजिज्ञपन् । सोऽयं मातामहेन युधाजिता चानुज्ञातः कतिपयैरेव दिनैरतिनिमित्तसम्भूतसाध्वसः साकेतमाससाद ।

अतिचकितमतिः पुरैव पश्यन् पुरमयथा पुरचारपौरवर्गम् । न्यविशत भरतः प्रतीतदूतः पितृभवने पितृकाननादनूने ॥ ६२॥ स पितरमनवेक्ष्य तत्र मातुः सदनगतः प्रणिपत्य तामपृच्छत् । क्व नु मम गतवान् पितेति सैषा परुषतरं भरताय वाचमूचे ॥ ६३ ॥ वनचर इव साकं मैथिली लक्ष्मणाभ्यां पितृविधिमभिरोद्धु प्रस्थितो रामभद्रः । तदनु तत्र

पिताभूत्कालधर्मानुकूलस्त्वमनुभव यथेच्छ निःसपत्नां धरित्रीम् ॥ ६४ ॥ मयूरीव महा नागं केकया केकयात्मजा । भारत्या भरतं चक्रे परिचुम्बितम नसम ॥ ६५ ॥

तदनु भरतश्चिरतरं विलप्यंविलुप्यमानविवेकः कैकेयीमकथयत् ।

परिणतिपरुषाणां पाप्मनां सन्निपातान् न हि भवसि चतुर्णां सा त्व मस्माकमम्बा । तदिह तनयबत्यः संजपिष्यन्ति कामं श्रुतिपुटरचितार्तं त्वां सावित्रीमकीर्तेः ॥ ६६ ॥ तदनु तन्मुखादाकृष्ट दृष्टिरनुजमिदमवादीत् । अविकलमिनवंशं दग्धुमाश्रित्य तापं जनमनसि किरन्त्यां हन्तसत्यां भवत्याम् । अनुसवनमपापैर्दैवता पूज्यमाना वहति कथमिदानीमाश्रयाग्नाभिधानम् ॥ ६७ ॥

अचिरतटघितार्तं वत्समालोक्य धेनोरपि तनुजगतानां मातुरस्त्रं बभूव । तदिह तनयशोकं सन्तरेदेकपुत्रा कथय कथमिदानीं कोशलेन्द्रस्य पुत्री ॥ ६८ ॥ अपि वदियममन्त्वे कालयोगान्नरेन्द्रे वरयुगरसनाभ्यां प्राणवायं तदीयम् । अपजगरमनुष्यावर्त्तनं युक्तरूपं पितृवनवसुमत्यां क्वापि वल्मीकवत्याम् ॥ ६९ ॥ एषा निकृष्टमतिरात्मगुणोचितेषु वंशेषु सत्सु बहुधा पिशिताशनानाम् । माकन्दशालिनि वने विषवल्लरीव हा हन्त ! केकयकुले कथमाविरासीत् ॥ ७० ॥ जननीति विहीना मे जननीति सधर्म्म वित् । निरयान्निरयाद्वीरो निरयादिव सानुजः ॥ ७१ ॥

ततः सामात्यः पत्युश्चितारोहणमभिलषन्तीं कौशल्यां भरतः शपथशतैर्निवार्य्य वसिष्ठाधिष्ठितेन पथा दशरथाय यायजूकाभिप्रेतं प्रेतकृत्यमशेषमकरोत् ।

ताते पितृवनं याते यातुं भ्रातृवनं तथा । भरतः प्रार्थयामास प्राञ्जलिः प्रकृतीः कृती ॥ ७२॥

ताभ्यां सुमित्रा कौशल्याभ्यामन्तःपुरजनेन च सह भरतो भवनमभजत । अथ यथाविधिविहितौर्ध्वदैहिकं गमित चतुर्दशदिवसं दिवसकरकुलहितकरैर्नगरवृद्धैः सार्द्धममात्याः समुपेत्य मुकुटाभरणाय भरतं प्रार्थयामासुः । तत स्तान् निर्भत्स सोऽयं प्रत्यवादीत् ।

बहुभिरिह किमुक्तैस्त्यक्तसौमित्रिवृत्तिर्मुकुटमथ वहेयं युष्मदाज्ञाहि पूज्या । मम परमवकाशः पर्णशालानुकूलः क्वचिदपि विपुलायां नास्ति चेद्दण्डकायाम् ॥ ७३ ॥ इत्युक्त्वा राममेवोत्सुकमना निश्चक्राम । अनवधि रचयित्वा सत्पथे पांशुलत्वं भुवननयनसौख्यपातिकल्पञ्च कृत्वा । नरपति गृहमध्यात्तूर्णमुद्घर्षमाना कुटिलगतिरदृश्यात् मन्थरा नाम वात्या ॥ ७४ ॥ ततः केशहस्तं स्वहस्तेन गृहीत्वा तद्वधोद्यतम् । कौशल्या वारयामास क्रुद्धं रामानुजानुजम् ॥ ७५॥

ततः सान्तःपुरजनः पुरान्निर्गत्य शिल्पिवर्गसमीकृतसरणिर्भरतः पुरतः प्रसृतनरगजरथतुरगचरणक्षुण्णक्षोणीतलसमुत्कीर्णेन रेणुनिकुरम्बेन जम्बालयन्नम्बरं गङ्गां गङ्गाञ्च सुमन्त्रभणितगुहगुणनिवहः गुहानुमत्या निस्तीर्य्य दूरादेवाश्रमद्वारिनिवेशितबलभारो भरद्वाजाभिवन्दनमकरोत् । सोऽयं प्रीतमना मुनिर्भरतं तज्जननीजनमपि प्रत्येकमालोक्य सेनामप्याहूय यथोचितमातिथ्यमकुरुत ।

तथातिथ्यं चक्रे भरतबलभाजां तनुभृतां भरद्वाजः सोऽयं भ्रकुटिभटकल्पाखिलसुरः । तपस्तप्त्वा घोरं दिवि सुम-

श्रमस्तत्फलभुजो यथा तेषां तोषं चयमभिलषेयुस्तं नक्तम् ॥ ७५ ॥

इति दिनं दिनशतकल्पं तत्र नीत्वा मुनेर्निदेशेन सर्वेऽपि चित्रकूटवनोद्देशमविशन् । तत्र सन्यस्तसैन्यस्तत इतो गुहेन सह राममन्विष्यन् हव्यगन्धिना गन्धवहेन होमधूमेन च दूरादेवविभाव्य मानमचपलमृगगण मद्दृश्यरूपाभिर्वनदेवताभिरवकीर्यमाण बलिकुसुममशेषितपिशिताशन पिशाचोच्चाटनमन्त्रायमाण लक्ष्मण चापघोषश्रवण समुचित सामीप्य प्रदेशं नूतन परिकल्पित पर्णशालावास्तव्य वैखानसकुटुम्बिनी निविडित भूभागमनोकहशाखावलम्बमानवल्कलाजिनमम्बुं तरुशाखा रचितैरम्बरचरपति सेनागण करकिसलयविमुक्तैरभि नवपल्लव भङ्गशबलैः कुसुमनिकरैरभ्यर्च्यमान जानकी निवासं तरुमूल वेदिकमालम्ब्यमाण खड्गकार्मुक निषङ्गमतिथिजन सपर्यापर्युत्सुकसौमित्रि समाहृत कन्दमूल फलकलुषितैकदेशमविनाभूत जनकदुहितृ चरण नलिनविन्यासमपहसित साकेतं रामणीयकं रामाश्रमं भरतः ससम्भ्रममभजत ।

अथावासं शान्ते रहतसुकृतानामसुलभं नवाम्भोदश्यामं नलिननयनं कल्कलधरम् । जटाजूटापीडं भुजगपति भोगोपमभुजं ददर्श श्रीमन्तं विपिनभुवि सीतासहचरम् ॥ ७७॥ ततस्तस्योपान्ते जनकयजनाधीन जननां ववन्दे वैदेहीं रजनिकररेखामिव नवाम् । अरण्यानां पुण्यात्पदकमल मुद्रापरिचयात् अयोध्यासध्रीचीम विकलमवस्थां विदधतीम् ॥ ७८ ॥ खतः सिद्धं यस्मिन्नितर दुरवापं विजयते

सुमित्रापुत्रत्वादपि जगति रामानुजपदम् । यदीयाश्चिह्नन्दु प्रतिनिधि भवेदम्बुजयुगं निशीथे निर्निद्रं यदि तमपि सा चाटकृत सः ॥ ७९ ॥

तदनन्तरमन्तरूपथे प्रथिततरश्रीशोभणिदेवात्कृतोपलम्भमम्भो रुहतटाकं सुधाधारा पूरितापं भूरितापः सतृष्ण इव कृष्णासारः सरभससमुपेत्य निपत्य पादयोश्चिरतरं रुदन् दशरथकथामपि कथित्वा मैथिलीसहिताय सलक्ष्मणाय रामाय शोक मूर्च्छां प्रायच्छत् । जननीजनोऽपि तत्र निपत्य सुचिर मरोदीत् ।

विलोक्य ह्यनमेतेषां शोकोदन्वति तन्वति । अगस्त्यायित मेतस्मिन् वसिष्ठेनात्मवेदिना ॥ ८० ॥

ततः प्रपद्य संज्ञामनुज्ञया गुरोरमरसरिति विरचितसमुचितनिवापकृत्यं प्रणिपत्य राममरूद्धत् प्रवर्त्तयितुं भरतः प्रार्थयत् । विकर्त्तनकुलस्य यदनुकूलं गुणगणस्य यदनुगुणं यशोरूपस्य यदनुरूपं समाचारस्य यत्समुचितं प्राचीनंभाग्यस्य यद्योग्यं लोकगर्हणीयाय यदनर्हं सुतस्य वा यत्स दृष्टान्ताद्दृष्टमाशयं प्रकाशयन्तो भरतोपज्ञा विज्ञापना । तत्क्षणं क्षणप्रभा भङ्गुरलक्ष्मी समावेश लक्ष्माणि क्षोणीपतिशतधृतोज्झिते मुकुटे विघटिताशं रामं प्रणिपत्य सादरं मां पादुकाभ्यां परिष्कुरुतं युवामिति रघुवरचरणद्वयं स्वयमेव प्रार्थ्य परिचरयितुं स्थण्डिलशायिचरितमिव बभार भरतस्योत्तमाङ्गम् । तथाहि

त्वया मया च कर्तव्यं मत्पराचः पितुर्वचः । इति मत्वादिशद्रामो भरातीमपि भारतीम् ॥ ८० ॥ जाबालि प्रार्थना-

यामपि व्यर्थयाम् । भरतस्तदनुप्रार्थ्य लेभे लाभविदां वरः । काकुत्स्थ पादुकाकारं महार्घं मुकुटद्वयम् ॥ ८१ ॥ स एष सानुजः प्रायादयोध्यां भ्रातृशासनात् । अटवीं पितृसन्देशाद्ययौ रामः सलक्ष्मणः ॥ ८२ ॥ विलङ्घ्य विविधान्देशान् भरतो धृतवल्कलः । विषयं समुपाश्रित्य विषये विमुखोऽभवत् ॥ ८३ ॥

ततश्चायं यावदार्यस्य प्रत्यागमनं तावदयोध्यां नाध्यास्ते । तस्मिन्नवधि मतिक्रम्य चिरायति सद्य एवाग्न्यया ग्रमाश्रित्य प्राणानपि निर्न्दिष्यामीति नन्दिग्राम स्वंज्ञमाश्रम मधिश्रयत् । दाशरथिरपि ग्रमधनजनकथित निशिचरगणारचितकदनपरिहरणाय गहनजठरमवजगाहे ।

वितीर्णाच्चैर्विपिन हरिणैर्वीत भीति प्ररोहैर्दर्भग्रासैरयकृतरुचिभिः सस्पृहं वीक्ष्यमाणः । रामः पश्य प्रकृतिमहितं स्थानमवमेर्हर्षजग्राहास्य प्रमुदितधियः प्रेमपर्यां सपर्याम ॥ ८४ ॥ सीतामप्यनसूयाभिधाना अस्य पत्नी स्वभूषणै रतोषयत् । खण्डनाय वसुधावधूमनः पुण्डरीक तुहिनत्विषां द्विषाम् । दण्डकावन मवाप राघवस्त्वण्डभानुरिव मेघमण्डलम् ॥ ८५ ॥

इति विदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे

श्रीमदयोध्याकाण्डः समाप्तः ।

अथारण्यकाण्डः ।

प्रविश्य विपिनं महत्तदनु मैथिलीवल्लभो महाबलसमन्वितश्चलितनीलशैलच्छविः । निशाचरदवानलप्रशमनं विधातुं शरैश्चचार सशरासनः सुरपथे तडित्वानिव ॥ १ ॥

ततः । कण्डूलापनयनपटु शुण्डालकपोलकषणविषमितानमितविकटविटपसालखण्डनिर्यातनिर्यासगन्धानघार्त्तगन्धान् विदधानैश्चाकुञ्चितगन्धैर्धूमस्तोमैरनुमीयमाना विनाभूतजलाशयःनाश्रमभागानभितश्चरतोरातिथ्यशमितमार्गश्रमयोर्दाशरथ्योरध्वानं तरसा रुरोध विराधाभिधानो यातुधानः । स एष रोषभीषणस्त्रिशिखशिखरावतंसितविविधमृगशवशतः शतहृदातनयः सीतामपजहार व्याजहार च दाशरथी । कौ युवां युवानौ कुतस्त्यौ वामाचारवत् प्रतिभाति मे वामाचारः । चीरं वपुषि जटाशिरसि करे च चण्डकोदण्डः कायमाकल्पः क्वचन कल्पलताकल्पेयमनल्पाभरणा तरुणीति । दाशरथिरपि कथितनिजान्वयो विराधाङ्के वेपमानां विदेहराजदुहितरं विलोक्य सकोपः सौमित्रिणा साकं रक्षो वक्षसि शिलीमुखान्निजघानः ।

ततः । विशिखे विशिखे तत्र विधाद्य वरवर्मणि । सीतः निक्षिप्य चिक्षेप शूलं रक्षो रघूद्वहे ॥ २ ॥ तदनु शूलमखण्डयदञ्जसा शितशिखं रघुनायकसायः । नियतमेव विराधविरोधिनां हृदयशूलमपि त्रिदिवौकसाम् ॥ ३ ॥

विराधोऽपि क्रुधा सरभससमभिपत्य स्कन्धे निधाय रामलक्ष्मणौ गतिनिरोधापराध परिहरणायैव मिहिरहिमकरौ

प्रस्थे वहन्निन्ध्य इव प्रतस्थे। रामस्तत्र विराधवधोद्युक्तं सौमित्रिमेव समिदधे।

यातु नः पदवी सेयं यातु नश्वास्य लक्ष्मण। यातु कामं तथैवेदं यातु कामं न हन्यताम्॥ ४॥ अयि कवलय मामर्मुं विमुञ्चेत्यति करुणं रुदतीमवेक्ष्य सीताम्। अरमरचयामुभावसिभ्यां विगलितभुजं भुजभारहीनमेनम्॥ ५॥

ततस्तौ त्वरितरक्षःप्रप्रहरणगवञ्चितवक्षसा रक्षसा न परित्यक्तेषु प्राणेषु। पराक्रमाविषयपराक्रमौ प्राक्रमेतामेतौ तदङ्गगलितरुधिरधारामेकेन खननक्षमायां काननक्षमायां राक्षसशरीरोचितं विकटमवटमुत्पादयितुम्। तत् क्षणमेव क्षणदाचरोऽपि सञ्जातप्रत्यभिज्ञः सन् रामं व्यजिज्ञपत् आत्मनो गन्धर्वकुलसम्भवं रम्भापरिरम्भं तच्छ्रवणकुपितवैश्रवणदत्तरक्षोरूपिणीं शापव्यापदं तस्यास्तथाविधमवसानञ्च।

रक्षो वधः प्रकृत इत्ययमेव शंसेत् स्वर्गाय गायक पदं गमितो विराधः। नागालयाय वपुरस्य वदेदितीव श्वभ्रे तदक्षिपदिषुप्रहतं स रामः॥ ६॥

तदनु नाकलोकभजनाय पुरुहूतेन समाहूतस्य भगवतः शरभङ्गस्याश्रमपदं रघुपतिरभजत। तत्र। दशरथतनयेऽपि वीक्ष्यमाणे दशरथपुलसिषेविषेव जाता। मनसिजशरभङ्गकारिद्दक्ते मनसि मुनेः शरभङ्गनामभाजः॥ ७॥

स मुनिराश्रमस्थं काकुत्स्थमातिथ्येन समाराध्य तत् सन्निधानाच्छुद्धां मन्त्रपूतामाहुतिमिव आत्मनस्तनूं तनूनपाति पातयित्वा शाश्वतं पदं समाश्रितवान्। ततः सुतीक्ष्णस्य तपसः सुतीक्ष्णस्य तस्य निदेशाद् शात्तस्मादुच्चलितः सलिलनि-

पानवस्तन्नावितजीवनाभावशङ्कया शरणाश्रयणाय लम्बमा-
ननीलाम्बुदकदम्बसन्देहावहेन नानानोकहनिवहेन पिहिता-
भोगमगस्त्याश्रममाससाद । अकथयच्च मैथिलीम् ।

तस्येदमाश्रमपदं सरसीरुहाक्षो संख्याविहीनमहिमैकनिके-
तनस्य । भर्त्ता समस्तसरितां कुपितस्य यस्य हस्तारविन्दम-
करन्ददशामवाप ॥ ८ ॥ इह समदगजेन्द्रन्यस्तहस्तातिभा-
रात् पथिविनमितशाखः सप्तकोटश्च एषः । अभिनयति
निकामं सङ्गतोच्छ्रायहानि मुनिवरकरपाताद्भग्नविन्ध्याद्रि-
मुद्राम् ॥ ९ ॥ अस्मिन् महापथधिया वदनं विगाह्य निर्ग-
न्तुमक्षमतया जठरे लुठद्भिः । वन्यैर्गजैरजगराः पिशिताश-
नेभ्यो वातापिदानवदशामुपदेशयन्ति ॥ १० ॥ तत्र । चुलक-
गतसमुद्रास्वादने कुम्भयोनेरितरकरनिरस्ता मक्षिकोत्सार-
रीत्या । गगनगतिविहीना ये घनाःपल्वलान्ते विपिनमहिष-
वेषैः केवलं ते वलन्ते ॥ ११ ॥

एवं विपिनविलोकनविस्मितमतिस्तदुटजनिकटमासाद्य
रामः शिष्यैः प्रवेशितः सकललोकवन्द्यमानचरणारविन्दम-
रविन्दभवमिव वृन्दारकवृन्दैः परिवृतं कोपहुङ्कारनिरह-
ङ्काराय नहुषाय भुजङ्गभावदूषिताय दत्तभुजङ्गमाय मति
निरोधकस्यवैपुल्ययोर्दुरवगाहमहार्णवयोर्विन्ध्यशैलसिन्धुरा-
जयोर्गाधितागाधिता तस्करवरोदरमुदरजातवेदोजितवातापि
दानवावलेपं लोपामुद्रावल्लभं सकलसरिद्वल्लभनिःशेषीकरण-
वाडवं ब्राह्मणश्रेष्ठमपास्तसमस्ताशमभ्युपगतदक्षिणाशं दृष्टै-
कतानजन्मानमपि कुम्भजन्मानं भगवन्तमगस्त्यमपश्यत् ।

प्रभामिवार्कीं तमसां निहन्त्रीं ब्राह्मीं दधान नियमेन

लक्ष्मीम् । तपोनिधिं शौर्यनिधिः प्रपन्नः स्वनाम सङ्कीर्त्य ननाम रामः ॥ १२ ॥

ततः परमहर्षेण महर्षिणा प्रणीताभिराशीर्भिः सह सुरशासनं शरासनं सरसिजासनास्त्रं सौवामणं तूणीरयुग्मं रङ्म यकोशं रङ्ञ्च प्रगृह्य तदाज्ञया गोदावरीतटप्रकटितां पञ्चवटीमसेवत । तत्र विस्तृतपक्षद्वन्द्वमध्यप्रतिद्वन्द्वशौर्यं शौर्यावस्थाप्रत्ययाय कृतापरोक्षमिव तार्क्ष्यं महानङ्घकल्पं गृध्रराजमद्राक्षीत् ।

पानेन हीनजलमब्धिमपास्य नूनं मैनाक एष मुनिमाश्रयतीति जाताम् । शङ्कामिमां रघुपतेः कथितात्मवंशस्वस्तातमित्रमहमित्यहरज्जटायुः ॥ १३ ॥

रामस्तु दशरथमिव तं पश्यन् काश्यपकुलसम्भूतं सम्पातेरनुजं अनुजरचितपर्णशालः पञ्चवट्यां कञ्चित्कालं गमयाञ्चकार । अथ कदाचिदुपचीयमान मनोभववैभवः पाककपिशकलममञ्जुमञ्जरीपुञ्जपिञ्जरीभूतकेदारप्रपञ्चः पञ्चवाणप्रयाणोचित तीक्ष्णाणवत् पत्रपुटपालङ्घ्यावश्याय विन्दु सन्दोहस्यन्द्रातपे निरानन्दतां चन्दनानुलेपने निर्लोलुपतां चन्द्रशालायां निराशतां चन्द्रकान्तस्थले निरास्थतां वातायनसेवने निरुत्सुकतां वापीकूपोपकण्ठे निरुत्कण्ठतां वासरावसाने निरादरतां वारिविहारे निराकाङ्क्षतामुत्पलमालायामुपेक्षतामुपवनभजनेऽप्युद्विग्नतां जनानां जनयन् गम्भीराभोगगर्भगृहस्य च वनेष्टिकारचितभित्ति सघनतिरस्करिणीपटलस्य च शीतोदरलोमस्यूतकम्बलस्य च कालागरुधूमस्य च काश्मीराङ्गरागस्य च निर्धूमाङ्गारभरितहसन्तिकायन्त्रस्य च सुभगङ्करः

करेणुकरनिकरवर्त्मकणायमानतुषारधूलिधूसरवासरः सरसीरुहगहनदावपावकस्तुहिनश्रंशितनासिकाधरदूरीकृतवंशकृत्यः प्रक्षीणतारुण्यपण्याङ्गनाङ्गवत्प्रयातसौभाग्यप्रपासन्निवेशस्तावद्दन्तविश्रान्तिकरः कामिनोस्तनभरगिरिदुर्गसोम्नि निर्भयनिलीननिदाघभवो दिवाभीतव्रातस्याप्यनतिभयङ्करदिवाकरस्चकोरनिकरस्याप्यनतिक्षेमङ्करनिशाकरः कादम्बकदम्बस्याप्यनतिप्रीतिकरकमलाकरः करयुगकृतस्वस्तिकाबन्धनतया नीहारान्तकभङ्ग्या हृदयकमलमिव गोपायन्तमश्रान्तदन्तवीणाव्यापारवेपमानाधरपुटतया शीतिकापिशाचिकानिर्हरणाय निपुणं मन्त्रजपमिव कुर्वन्तमविरलपुलकपालीककम्बलितकलेवरतया सकरुणविधिवितीर्णरोमकम्बलताङ्करचनमिव भिक्षामटन्तं दुर्गतवर्गं निरीक्ष्य कदाचिदपि कमलानालोकयतीति तस्मै साहाय्य इव तदीयावासतामरसकोशं नाशयन्नङ्गनमतङ्गजकरपुष्करोत्थितशीकरनिकराकारैरतिपरुषस्मरघस्मरजाततापप्रतप्तगगनाङ्गनाङ्गस्वेदबिन्दुसहचरैर्नीरमहिमहिमप्रसारैरध्वगान्तःकरणानि सीमन्तयन् हेमन्तसमयः समुदजृम्भत ।

यत्र कान्ता न पश्यन्ति क्लान्ता विरहवह्निना । निशावसानवेलाञ्च वेलाञ्च व्यसनाम्बुधेः ॥ १४ ॥

तत्र पर्णशालामध्यमध्यासीनं लक्ष्मणाग्रजमुपससर्प शूर्पणखा । तस्मिन्नुज्जृम्भितोष्णस्तनतटदर्शयताहीनसंहारकाले काले प्रालेयधाराकवचितगमनाभोगदिक्चक्रवाले । कामान्धा राक्षसी सा पतिमतिमतनोन्मैथिलीप्राणनाथे लक्ष्मीलीलारविन्दे नवपिशितधियन्तन्वती श्येनिकेव ॥ १५ ॥

ततस्तेन जानकीजानिरिति जानीहि जनममुं ममानुजमतिमनुजबलमबलावियुक्तं युक्तमाश्रयितुं तवेति रामेण प्रत्याख्याता सौमित्रिमुपेत्य यथामनीषितमभाषत। तेनापि भद्रे! तस्यार्यस्य दासोऽहं दासभार्य्यापदमनार्य्यमार्य्यायाः कुलसम्भूतायास्तस्मात्तमेव भजेथाः। किञ्च। क्रूरसत्त्वभयानककाननसञ्चारचतुरां विहाय वैदेहीं तव भवतीमेवासौ परिग्रहीष्यतीति लक्ष्मणेनाभिहिता विहितं हितमिति तदीयं वचनममनुत।

दशरथात्मयुग्मनिरीक्षणक्षणसमाकुलदुर्हृदिरियं दधौ। उभयकूलसमुत्थितशाद्वलभ्रमगतागतखिन्नगवीदशाम् ॥ १६ ॥
वृषयन्ती वृषस्कन्धं राघवं रावणानुजा। भूयः शूर्पणखा भेजे शूर्पकारातिबाधिता ॥ १७ ॥

तदनु जनकदुहितुरनितरयुवतियोग्यं भाग्यं रामस्य रामणीयकं निरूप्य पुनरेवमचिन्तयत्।

लावण्याम्बुनिधेरमुष्य दयिता मेनामिवैनं जनं कस्मान्नासृजदस्मदन्वयगुरोरुत्पत्तिभूः पद्मभूः। आस्तामेतदरण्यवासरसिके! हा कष्टमस्मिन् जने कान्तिं काननचन्द्रिकासमदशां किं निर्ममे निर्ममे ॥ १८ ॥ सीतामाहर्त्तुकामामसुलभविषयप्रार्थनोद्दामकामां सौमित्रिः शस्त्रपाणिर्दशमुखभगिनीं तामनार्य्यां निवार्य्य। कामक्रोधाधिकानामहमहमिकया प्रेङ्खतामायतानां तस्याः श्वासानिलानामकुरुत तरसा मार्गविस्तारकृत्यम् ॥ १९ ॥

ततस्तस्या निकृत्तकर्णनासिकायाः कनीयस्याः परिभवं वदने वचने च दृष्ट्वा श्रुत्वा च जनस्थानवर्त्ती समरमुखमुखरः खर

चतुर्दशसहस्रसंख्यं चतुर्दशाध्यक्षरक्षितं रक्षोबलं रामलक्ष्मणौ जिघांसुः प्रेषयामास । अथ दाशरथिर्निरीक्ष्य दिक्षु रक्षोगणमुपसर्पन्तमपसर्पभूतया तया शूर्पणखया निदर्शितसरणिमरणिमिव मन्थनात् प्रागनाविष्कृततेजःप्रसरं सीतारक्षणे लक्ष्मणमादिश्य यातुधानवधं तथाविधमतनुत । तपोधननिधनकरक्रूरनिकुरम्बमिदं पलपभाषयास्पृहयालु तालुजालमिदं परदारनिरीक्षणनिरपत्रपनेत्रद्वन्द्वमिदमिति निशितनरशरशतशकलितनिशिचरावयवानाहृत्य प्रत्युटजं दर्शयद्भिस्तपोधनाश्वसुर्हं विदध्वमिति गृध्रराजनिदेशादिव देशान्तरादापतद्भिः पतत्रिभिः कङ्कशाचोकप्रायैरनवकाशमभूदाकाशम् । तत्र निकृत्तशिरसि त्रिशिरसि विहगन्धिना शरीरस्य तवसास्रोतसा प्रेत्यापि क्रियमाणाश्मदूषणे दूषणे रोषभीषणवीक्षणस्खरः खरः राघवमाहवायाह्वयत । तत्र विपश्चिद्भिरप्यनिश्चीयमानजयापजयमनिमिषैरप्यननुसन्धीयमानशरसन्धानमोक्षमभूदभूतपूर्वं द्वन्द्वयुद्धम् । तत्र खरो गृहीतकोदण्डस्वसकृदनुभूयमाननमनोन्नमनायासः समरसमापनचतुरस्तुराननास्त्रसन्धानार्हं दाशार्हं शरासनं ग्राहयितुकाम इव रामहस्तात् प्राक्तनं चापं शरैरपजहार । सोऽपि कोपपावकपावकितानन: कुम्भसम्भवदत्तं धनुराधत्त । खरपक्षिशरासने गृहीते खरकिरणान्वयभूषणेन तेन ।

खररघुवरयोः रणः समाप्तं खरनखरायुधयोरिव क्षणेन
॥ २० ॥ खरवधपरिशुद्धे दण्डकारण्यभागे मुनिभिरभिहितानामाशिषां तादृशीनाम् । स्वयमचरमपात्रं स्वैर्गुणैर्मन्थराभूत्तदनुमनुकुलेन्दुः सानुजः शौर्यराशिः ॥ २१ ॥ तथाहि, प्राग् मन्थरेति महिषीति वरद्वयीति छद्म व्ययव्यथि-

तभूपतिभारतीति। काकुत्स्थकाननकथेति च सन्ति संज्ञाः पौलस्त्यनीतभुवनत्रयभाग्यपङ्क्तेः ॥ २२ ॥

अथ शूर्पणखा लङ्कामपि जनस्थानमिव विजनस्थानं काकुत्स्थेन कारयितुं दशकण्ठोपकण्ठे शल्येव निपत्य रामलक्ष्मणयोर्याथातथ्यं वैदेह्या देहसौन्दर्यं खरप्रमुखैः साकमनीकस्य चतुर्दशसहस्रसंख्यस्य पञ्चताकरणकारणभूतामात्मावज्ञाञ्च विज्ञापयामास।

सदण्डकायां कृतदण्डकायां स्वसारमेनां प्रथितस्वसारः। निशाम्य रामस्त्र निशम्य वृत्तं चक्रे रुषं राक्षसचक्रवर्ती ॥२३॥

ततः प्रस्थाप्य जनस्थाने राक्षसानष्टौ नष्टमतिरयं ताटकेयं चाटकमृगं पुरस्कृत्य सीताह्वयां हरिणीं ग्रहीतुं तस्याश्रमसमाससाद। मारीचोऽप्याकर्णितरावणमतिः प्रयत्नशतैरप्यनिवार्यमाणे तस्मिन् रावणे सुबाहुमेव बहुमन्यमानो गत्यन्तराभावात्तदभ्यर्थनामभ्युपेत्य जातरूपमयमृगरूपं गृहीत्वा सीतां वञ्चयितुं पञ्चवटीमगाहत। दशमुखोऽपि जलधररथस्थापितरथो दाशरथिविघट्टने कृतास्थस्तस्थौ।

विपिनमवजगाहे राक्षसानां कराटीरसकृदसकृदाविर्भवमालोक्य शोचन्। कृतरुचिरिव वर्त्म न्यङ्कुशाभां कुशानां पथिकचरणजाविन्यङ्कुरेन्यङ्कुरेषः ॥ २४ ॥ तदनु जनकपुत्रीयाच्ञया तज्जिघृक्षुर्हरिणमनुजगाहे चापमादाय रामः। समय इति च भेजे पाशमातत्य मृत्युः कुशिकसुतमखाजौ भ्रष्टमेनं जिघांसुः ॥२५॥ आकृष्य दूरमुटजादथ दर्शिताङ्गः क्रव्याद एव रघुनाथशरेण विद्धः। कात्तस्वरेण तनुतां विजहौ हतोऽस्मीत्यार्त्तस्वरेण सह रामवचोनिभेन ॥ २६ ॥

एतदाकर्ण्य विदीर्णहृदया हृदयदयितप्रेम्णा कर्त्तव्याकर्त्तव्यमजानाना जानकी जानीहि भ्रातरमिति सौमित्रिमादिदेश । ततस्त्वार्येण कार्य्यमिदमादिष्टं दिष्टदोषान् मिथ्याप्रतीतिः परा भवति भवतीं परं त्रिभुवनैक धनुर्धरस्य शौर्य्यराशेः रामार्य्यस्य कः श्रद्दधीत कौणपधर्षणनिमित्तां विपत्तिमिति प्रणिपत्य प्रत्याचक्षाणं हृदयतोदकारिण्या वाण्या मोहविह्वला सा बह्वतर्ज्जयत् । भूयोऽपि लक्ष्मणः परुषभाषणभाषिणीं प्रजावतीमेवमभाषत ।

सुमुखि ! मम सुमित्रा सत्यमम्बा यदासीत् तदभजमवितर्कं मातृसम्पर्कसौख्यम् । अहह विधिविपाकादद्य हरन्ती दुरुक्तिं त्वमसि विपिनमध्ये मध्यमाम्बा हि जाता ॥ २७ ॥

इत्युक्त्वा भ्रातृजायां भ्रातृसमीपगामिनि लक्ष्मणे तत्क्षणमेव रन्ध्रान्वेषी दशकन्धरः स्यन्दनं विहाय विहायसस्तदवतीर्य्य निजान्तःकरणेऽप्यमान्तं रागं बहिः प्रकटयन्निव धृतकाषायपटसंन्यासवेषः पर्णशालामाससाद ।

रामाश्रमाद्विगतलक्ष्मणसन्निधानात् सीतां जहार चपलः पिशिताशनेन्द्रः । मालां महोत्पलमयीं पललभ्रमेण देवालयादिव निरस्तजनादलर्कः ॥ २८ ॥

हा नाथ ! क्व चिरायसीति बहुशो व्याक्रुश्य वाष्पाविलं चक्षुर्दिक्षु विमुञ्चतीं दशरथस्याद्यामवेक्ष्य स्नुषाम् ।

रे रे रावण ! सा वधूं प्रतिरुधा मुञ्चेति गृध्राधिपो रुध्वाध्वानमनल्पकोपमकरोदग्रेवणं रावणम् ॥ २९ ॥ समभूत्समये तस्मिन् समरं समरंहसोः । मिथो मथनसंरब्धगृध्रराक्षसराजयोः ॥ ३० ॥ दशमुखरथमाशु ध्वस्तरथ्यं विस्तृतं शि-

थिलतरवरूथं शौर्यचक्रं स चक्रे। गदाभिन्दिपालशक्तिप्रासबाणासिखड्गमुष्टिखड्गविशिखतूणीपाशप्रक्रान्तः शकुन्तः ॥ ३१ ॥
राक्षसासिक्षतः क्षिप्रं पपात पततां वरः। मैथिलीपक्षणातेन पक्षपातमवाप सः ॥ ३२ ॥

तत्क्षणमन्यरथाधिरूढेन रावणेन भूयोऽपि नीयमाना जानकी ऋष्यमूकशृङ्गसङ्गतप्लवङ्गपञ्चके पञ्चचूडाधर इव विद्याधरकुमारे कस्मिंश्चित् सुग्रीवसात्कृतदशग्रीवप्रतापानलसदृशं वालिविनाशपिशुनं महोल्कापातप्रतिमं रामस्याश्चर्यप्रोत्साहनाय पुरमभिपतत्पतङ्गविम्बशङ्कावहकनकपिशङ्गकौशेयमयोत्तरीयं त्वरितमाभरणभारमपातयत् तत्पतनमपि स्वतेजःपतनमिव न पश्यन् लङ्कालङ्कारभूतामशोकवनिकां मैथिलीमनयदनयज्ञो दशग्रीवः।

अशोकवनिका लेभे राक्षसी परिवेष्टिताम्। सीतां मारुतिबालाग्निस्तम्भनार्हामिवौषधिम् ॥ ३३ ॥ काकुत्स्थोऽप्यथ रक्षसामधिपतेर्वाग्वागुरावेष्टिते हत्वा हाटकताटकेयहरिणं शार्दूलविक्रीडितम्। आगच्छन्ननुजेन तत्र गदितामाकर्ण्य वार्त्तान्ततः सीतासङ्कमलालसस्तदुटजं प्रतस्थे द्रुतम् ॥ ३४ ॥ अयं कथं स्यादिति बाष्पगर्भमालोक्यमानो वनदेवताभिः। विलोकयन् केवलपर्णशालां विलीनचेता विललाप रामः ॥ ३५ ॥ हा कष्टमत्र न हि सा किमिदं प्रहन्तमालोकयामि चटुलामिह पादमुद्राम्। मां वीक्ष्य नन्वगृहीतमृगं मुहूर्त्तमन्तर्हिता तदपि रोषवतीव सीता ॥ ३६ ॥ त्वदभिलषितपूर्त्यै वञ्चितः पञ्चवट्यामचरमचरमोऽहं मोहभाजां प्रजानाम्। तदिह सरलबुद्धे नैष रोषस्य कालः सुमु-

खि । मम सुखं किं सोढसीतावियोगम् ॥ ३७ ॥ यद्यस्ति
कौतुकमपूर्वमृगे मृगाक्षि चान्द्रं हरामि हरिणं मम
सन्निधौ हि । यावन्न मुञ्चसि मया हृतमेणमेनं तावद्-
धातु तव वक्त्रतुलां मृगाङ्कः ॥ ३८ ॥ स प्राणा चेज्जनकत-
नया किन्न तिष्ठेत मह्यं हिंस्रैः सत्त्वैर्न किल विहृता रक्त-
सिक्ता न भूमिः । गोदावर्याः पुलिनविहृतिं रामशून्यान-
कुर्य्याद् युक्तं नक्रप्रकरकवलनात् संस्थिता सर्वथा सा ॥ ३९ ॥
लोकान्तरप्रणयिनं श्वशुरं प्रणन्तुमाकस्मिकालमतिलङ्घ्य यदि
प्रयासि । विज्ञाप्य मामपि समाह्वय साध्वि तस्मै सौमित्रि-
रेव भरते निदधातु राज्यम् ॥ ४० ॥ इत्थं विलप्य दयितां
विपिने विचिन्वन् रामो न तत्र धृतिमान् न च लक्ष्मणोऽपि ।
तादृग्विधामपि दशां कथयन् स्ववाचा वल्मीकजन्म मुनिरेव
कठोरचेताः ॥ ४१ ॥

तत्र प्रारभमाणप्रयाणान् प्राणानवष्टभ्य जटायुः क्रि-
यमाणसीतान्वेषणं सलक्ष्मणं राममालक्षयन्नवोचत । आयु-
ष्मन् ! मां खड्गविक्षतपक्षतिं क्षितितले निक्षिप्य क्षिप्रतरं
जहार मैथिलीं रावण इति ।

स्वयमपि शरभङ्गस्वीकृतां भङ्गहीनां सपदि गतिमवाप्तः
संहृतायुर्जटायुः । नयनसलिलमिश्रं रामहस्तेन दत्तं दश-
रथदुरवापं प्राप नैवापमम्भः ॥ ४२ ॥

अथ दक्षिणारण्यानीं प्रस्थिते काकुत्स्थे राक्षसी काचि-
दयोमुखी नाम सौमित्रिमभिभूय तदीयेन शस्त्रेण शूर्पणखा
सिद्धिमभजत । तदनु क्रौञ्चारण्ये सरण्या प्रयातावेतौ महर्षेः
स्थूलशिरसः शापात् कौणपतां प्रपन्नः पन्नगपतिभोगभीष-

णाभ्यां भुजाभ्यां बबन्ध यथार्थनामा कबन्धः । तदनन्तरमनश्रुपात्रेषु राक्षसनेत्रेषु सदोत्पादितवारिभ्यां तरवारिभ्यां रामलक्ष्मणयोः कबन्धबाहुयुगलं कल्लोलावमिवालूयत ।

तदनु दनुकबन्धेनादरादर्थितौ तौ गिरितटभुवि देहं देहतुस्तस्य भीमम् । अकथयदथ शापापाय तुष्टः स रामं तपनतनयमैत्र्या मैथिलीं प्राप्नुहीति ॥ ४३ ॥

तस्मिन्नृष्यमूकमार्गमुपदिश्य स्वर्गं गते मतङ्गाश्रमवासिन्या शबर्याकृतां सपर्यां रामः परिगृह्य तदनुज्ञया मनोज्ञकूजितविहङ्गमगणविहारमनोहरं गहनपदमवगाह्य व्याकोशकुशेशयपरिचयकषायैर्वनदेवतालतादोलानुकूलैः कूलायतलीलापरवशशबरीवल्लभमदाम्बुचुम्बिभिः शम्बरारातिशरधिसदृशतटसहकारशिखरविसरदासवासारसीकरशेखरैर्विविधलतालासिकालास्योपदेशदैशिकायमानैः कायमानसमानाभोगलतागृहकेलिलुब्धलुब्धकपुरन्ध्रीशिथिलधम्मिल्लमल्लिकागन्धमांसलैर्मल्लिकाक्षपक्षविक्षोभक्षोदीभूतपाथः पाथेयैस्तटवनपवनैरनुकम्प्यमानः पम्पामभजत् ।

इति श्रीमद्विदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे

श्रीमदरण्यकाण्डः समाप्तः ।

अथ किष्किन्धाकाण्डः ।

सतां सतां बुद्धिमिव प्रसन्नां पम्पां वियोगज्वरजातकम्पः ।
विलोकयन् लोकनिविष्टकीर्त्तिरार्त्तिं रघूणां प्रवरः प्रपेदे ॥१॥

ततस्तस्यास्तटवने नानानोकहनिवहपरिष्कृते निस्तेतरपरिभ्रमणपरभृतव्रातचञ्चूमयविपञ्ची समुदञ्चितपञ्चमांचिता सन्तताकुञ्चितपञ्चशरशरासनशरासारवञ्चितसञ्चारपथिकप्रपञ्चा प्रमदचञ्चलचञ्चरीककुलकञ्चुकितमाधवोमाधवीभूतिरुदजृम्भत ।

यत्र कान्तैर्वियुक्तानां युक्तानामपि सुभ्रुवाम । दोलाकर्म वितन्वन्ति मनांसि च वपूंषि च ॥ २ ॥ करतलैरुपचायमथेक्षणैरपचयञ्च वनेषु जनेषु च । सुमनसां मनसामपि यद्दिने विरचयन्ति विलोलविलोचनाः ॥ ३ ॥

तस्मिन् समशरसमरसमये पम्पा समन्तात् पर्य्यटन् पर्याकुलहृदयो हृदयदयितां हृदि लक्षयन् लक्ष्मणमिदमभाषत ।

आधौ सिद्धौषधिरिव हिता केलिकाले वयस्या पत्नी नेता यजनसमये क्षत्रियाणीव युद्धे । शिष्यादेव द्विजपितृसमाराधने बन्धुरार्त्तौ सीता सा मे शिशिरितमहाकानने का न जाता ॥ ४ ॥ मलयगिरिचरोऽयं मन्मथाधोरणानामथितपथिकवर्गो मारुतव्याजहस्ती । विरचयति मदीये शैत्यसौरभ्यमान्द्यैरतिविषमदसमृद्धो मानसे वप्रलीलाम् ॥ ५ ॥

एवं दुःसहविरहक्लमानुक्लमानुभावं भावसन्धुक्षणविचक्षणलक्ष्मणवचनधार्य्यमाणधैर्य्यं राघवमग्रतः सुग्रीवो विलोक्य

वालिप्रणिहितापसर्पधिया सुदूरमपससर्प। स तु संमन्त्र्य मन्त्रिभिस्तयो राघवयोरवजिगमिषुराञ्जनेयं प्रभञ्जन सञ्जातं प्राहिणोत्।

तपनपवनयोर्यः प्राप्तवान् पुत्रभावं श्रुतमखकृतवाणी विद्यया जन्मना च। स तु दशमुखकीर्त्तिस्तोमसोमस्य पञ्च-स्वरम इव तनूमान् प्राप रामं हनूमान् ॥ ६ ॥

स एव स्वीकृतभिक्षुकवेषः सविनयमेतौ आबभाषे। भवन्तौ कतरौ कान्ताकारौ कान्तारं कथमिदमवातरतां वि-चित्रतरजिष्णुकोदण्डमण्डितावपि दिनस्यास्य सुदिनत्वाद्भवन्तौ न जीमूतौ जटावल्कलयुतावपि जङ्गमत्वाद्भवन्तौ न कल्पवृक्षौ तमोपहालोकललितावपि यौगपद्य भास्करसान्निध्याद्भवन्तौ न पुष्पवन्तौ।

कुशस्तम्बेऽपि संभूतं सौरभ्यमिव भासते। तपोवेषेऽपि सौन्दर्यं युवयोर्वयोगिनोः ॥ ७ ॥ युष्मद्वार्त्तासुधास्वाद लुब्धयोः श्रोत्रयोः सुखम्। स्वयमेव गृहीतुं मे जिह्वा प्रह्वा प्रवर्त्तते ॥ ८ ॥

कश्चिदस्ति समस्तवानरपतिः सुग्रीव इति तेन भ्रातृभ-याहृश्यमूकमुपाश्रितेन युवाभ्यां सह सख्यमिच्छता प्रेषितं हनुमदभिधानं दधानं भिक्षुरूपप्रतिच्छन्नं वानरमिमं आ-ञ्जनेयं प्रभञ्जनसञ्जातं जानीतमिति। ततस्तदीयं वचनमा-कर्ण्य कर्णयुगलसुधावर्षि देवर्षिप्रतिमो दाशरथिस्तद्दर्शि-तेन पथा तमुपाश्रित्य विरचितभुवनसौख्यं सख्यं तपनतनयेन साकमग्निसाक्षिमकरोत्।

योगं वितन्वति हनूमति राघवस्य वैवस्वतेन हरिणा समव-

र्त्तिना च। मेने विधिर्घटयितुं हरिमिन्द्रपदं वैवस्वतेन हरिणा समवर्त्तिना च॥ ९॥

ततस्तत्क्षणं सञ्जातविस्रम्भाय प्रतिश्रुतवालिवधाय कथितनिजदशाय दाशरथये सुग्रीवो दशग्रीवनीयमान सीतापातितानि कानिचिदाभरणान्यदर्शयत्।

प्रत्यर्पितानां कपिपुङ्गवेन रामः स्वकान्ता धृतभूषणानाम्।
संस्कारहान्या परिधूसराणां प्रक्षालनं वाष्पजलैश्चकार॥१०॥

ततः सौमित्रिभणितनिर्बन्धसन्धुक्षितधैर्य्येण रामेणानुयुक्तो वालिवैरकारणं भानुसूनुरित्थमकथयत्। पुरा खलु निखिलरिपुकुलतिमिरनिचयमरीचिमालिनं वालिनं मायावी नाम दानवः कश्चन दुन्दुभेर्भ्राता युद्धाय रुध्वा तद्बलचकितधृतिर्गगनगरकुहरमवगाहत। तदनुगाहमानेन मानशालिना वालिना विलमुखपालनाय निहितस्तस्योत्थानवेलां प्रतिपालयन्नहं चिरकालेऽप्यतीते फेनस्यानं मांसनिसृतजसृग्पूरमवेक्ष्य भ्राता मे निहत इति निरचिनवम्। तदनु विपुलोपलपटलपिहितविलमुखः स बलो मुखबलस्तस्मै दत्त्वा स्वयमुदश्रुरुदकनैवापमवापं शोकान्धः किष्किन्धाम्। अथ विदितवृत्तान्तैरमात्यैरभिषेचिते मयि मायाविननिहत्य खरतरभुजपरिघविघट्टितविलवदनपिधानस्तरसा रसातलात् पुरं प्रविष्टोऽतीव रुष्टः प्रभ्रष्टाशयं वञ्चकः प्रणिपतन्तं प्रतिपादितयाथातथ्यं मां नगरान्निरागसमपि निरकामयत्। तदनु तदनुधावनात् कां दिशो कश्च मम पर्वतेऽस्मिन् कुतोभयसञ्चारकारणमाकर्ण्य तां पुरैकदा वालिनमतुलभुजबलमखिलकुलाचलचलनचतुरं चतुरर्णवलङ्घनज-

ह्वालं दुन्दुभिनाम वृन्दारकारिर्लुलायकायः परिभूय समरे समतिष्ठत । निहतस्य तस्य शवं बाहुबलावलेपेन बाली सकललोकविलयविलोलदनिलबलचलिततलघुतूललीलया मतङ्गाश्रमवितौ क्षिप्रमक्षिपत् ।

तत्र बालिकरानुन्ननिपतद्दुन्दुभिप्रसृतरक्तबिन्दुभिः । [illegible]टलं तदभवन्मुनेर्वनं तस्य वक्त्रमपि रोषपाटलम् ॥११॥ ततो मतङ्गशापबलाद्वालिवश्यमृष्यमूकं विमृश्यास्मिन् विमुक्तपुरनिवाससुखे सुचिरं निवसति सति मयि ।

अयमसुखय देवं देवधीमान् हनूमान् रिपुरिति भवताऽपि त्रस्तमस्तौजसं माम् । दवहुतवहधूमस्तोम इत्यम्बुवाहाच्चकितमिव मयूरं मारुतो वारिभीतः ॥ १२ ॥

श्रुत्वाथ रामः शोकोदग्रां सुग्रीवगिरम् । यद्येवं महाभाग ! माभैषीर्मम शिलीमुख एव बलीमुखस्य तस्य प्राणान् कालक्षेपमपास्य पास्यतीत्युक्त्वा तत्प्रत्ययार्थं पादाङ्गुष्ठेन प्रेरितदुन्दुभिकलेवरस्तत्कर्मणाप्यतृप्तस्य सुग्रीवस्य प्रार्थनया सप्तभुवनभवनस्तम्भसम्भावनया किल सप्तधा धात्रा वर्द्धमानपरिणाहरोहान् सप्तसालानप्यविधेययातुधानकुलविविधवधविधायकेन सायकेन विव्याध । सोऽयं सायको निकटगिरिकटकमपि पाटयामास ।

निर्भिन्नसालकटकोऽस्मि यथा तथा त्वं पौलस्त्य सालकटकं युधि पाटयेति । ऊचे शिलादलनजातरवेण नूनं तस्मै बलीमुखवराय शिलीमुखः सः ॥ १३ ॥

ततस्तत्प्रत्याहूतेन पुरुहूततनुजेन सार्द्धं तस्य तलातलयुद्धे प्रवृत्ते सति सज्जनदुर्जनयोर्भेदं रूपतोऽपि विवेक्तु-

सत्त्वमतया मनसि विचारयन् सदसि वाचं यमतामुपेत इव वाग्मी तयोरप्येकवेषकमेदोऽभेदमनवगच्छन्नमुक्तशरोऽभूद्दाशरथिः । सुग्रीवस्तु वालिबनासहनतया लब्धदैन्योवदान्य इव मार्गणापातमार्गे सदा चक्षुर्विनिपन्नपन्नगतधृतिररति दूरमपासरत् । तमेन ऋष्यमूके मूकवत्त्वपया निषण्णं विषण्णहृदयं दयालुरालोक्य त्रैलोक्यैकधन्वी रामस्तद्भेदमवगन्तु कामः कामप्यभिज्ञानमालां सुग्रीवग्रीवायां वाणनिवारणनिपुणां सिद्धौषधिमिव बध्वा भूयोऽपि वालिनमाहवायाह्वयेति तमादिदेश । पुनरप्यवाप्य किष्किन्धां पर्जन्य इव गर्जति तस्मिन् सुबामपुत्रस्तारोऽभिहितां हितोक्तिमतिक्रम्य दुरतिक्रमतया नियतेः सतारश्शरो दाशरथिशरशकलीकृतवक्षस्थलः क्षितितले सहसा पपात । अथ विदितवृत्तान्ता सन्ततास्रुनिस्यन्दकलुषिततारा तारा नगरान्निर्गत्य वारिवारितं वारणयूथपतिमिव सुग्रीवनिर्भयनिरीक्ष्यमाणमुन्नतग्रीवामुत्थातुमक्षमतया क्ष्मातलार्पितकूर्परयूगलं गलगलदस्त्रपूरघोरशरीरं शरासनशिखरविन्यस्तहस्तेन सन्निकर्षस्थितेन काकुत्स्थेन कृतसल्लापमपेताडम्बरमिवाम्बुधिमस्तोकसुखमिव सपूखमालिनं वालिनमालिङ्ग्य स्वाङ्कोत्सं सिततदुत्तमाङ्गा रघुनाथमित्यमकथयत् ।

कारुण्यं निरवधि यत्तव प्रसिद्धं शीतांशोः सहजमिवार्त्तिहारि शैत्यम् । तत्सर्वं मनुकुलनाथ ! रघ्यकीर्ते ! मत्पापात्क्षयय कथं त्वया निरस्तम् ॥ १४ ॥ एवं विधे प्रियतमेऽप्यनपेतजीवां मां राक्षसीति रघुपुङ्गव ! साधु बुध्वा । वाण विमुञ्च मयि संप्रति ताड़कारे ! श्रेयो भवेद्दयितसङ्गमका-

दिशस्ते १५ ॥ साधारणी क्षितिभुजां मृगयेति पूर्वमुक्तं त्वयैव जनसंसदि सत्यवादिन् ! । शाखामृगीं तदिह मारय मां शरेण को नाम राम ! मृगलुब्धयते मृगीणाम् ॥ १६ ॥ सन्त्यज्य पूर्वममुतस्तव बन्धुरेष भेजे यथाद्रिमकुतोभयमृष्यमूकम् । भर्त्ता ममायमपि राम ! शरैरभेद्यं प्रायो मदीयहृदयस्थलमद्रिदुर्गम् ॥ १७॥ नाहं सुकेतुतनया नच सप्तसाली वाली नच त्रिभुवनप्रथितप्रभावः । तारास्मि वज्रहृदया विशिखैरभेद्या धन्वी कथं भवसि राघव ! मामविध्वा ॥ १८ ॥ क्षितिपतितनयानां हन्त गर्भेश्वराणां किमु निरवधिमौग्ध्यं शौर्यवज्जन्मसिद्धम् । मम हृदि निरपाये वर्त्तमाने कपीन्द्रे रघुवर ! यदमुष्मै तिष्ठसे चापपाणिः ॥ १९ ॥

एवं विलपन्त्या हारयिताश्रुधारायाः परिदेवनरवैर्बाष्पाम्बुकणाम्बुवर्षैः क्षीणश्वासानिलैश्च कृताश्वास एव लब्धसंज्ञो वाली निजनन्दनमिक्ष्वाकुनन्दनै समर्प्याङ्गदङ्गसङ्गिनीं काञ्चन काञ्चनमालां शोकावनतग्रीवाय सुग्रीवाय दत्त्वा निजभुजबलप्रशान्तासुरःप्रशान्तासुरभूत् । तत्र हा सकलभुवनवक्रमत बाहुबलानलशलभायिताहितबलललित गन्धर्वगन्धसिन्धुरपञ्चताकरणपञ्चाननदशमुखभुजभुजङ्गभोगनिरोधाया हिगुंडकायितवालवलय बलिन् ! विलयं कथं गतोऽसीति बाष्पाविलमुखाबलीमुखास्तस्य राजाज्ञया यथाभिप्रेतं प्रेतकृत्यं सर्वं निर्वर्त्तयामासुः ।

अभिषिक्ते तु सुग्रीवे रामश्यामपयोमुचा । अभिषेक्तुं स्थिता मेघास्तन्महीं महिषीमिव ॥ २० ॥ आयायान्वयं

काव्यां शरदोत्थन्नसंविदा । कपीन्द्रेणार्थितो रामः किष्किन्धावर्तनं प्रति ॥ २१ ॥ न योग्या नगरप्राप्तिरित्युक्तवति राघवे । सुग्रीव प्रार्थनाप्यासीद्भरतप्रार्थना समा ॥ २२ ॥ दत्ताजुन विक्रासेन धार्तराष्ट्रान्निरस्यता । तेन जीमूतकालेन देवकीनन्दनायितम् ॥ २३ ॥ तत्र ।

अास्माकीं कुवलन्मोमसकृदपहारत्यात्मकान्त्या तदा स्वां भर्त्तारं नः सुरेन्द्रं किमपि न गणयन् वालिनं द्राग् जघान । इत्थं मत्वैव वेगझटितिघनघटाराघवस्याहवोत्थामाशामाशाव्य कृष्णास्तनितमिषमहासिंहनादं ततान ॥ २४ ॥ उपचितजीवनधारा सत्पथभाजो निरस्तसन्तापाः । भूपा इव नव मेघाः पौलस्त्यमरान्वाकुलिताः ॥ २५ ॥ तेन किल स्वपतिरतिमात्र प्रवृद्धमन्युः शतमन्युशरासनशारतरतारापथां धनतरघनरवमुखरितहरिन्मुखाभोगां कदम्बवनपवनाकम्पननिराडम्बरदादम्बकुटुम्बामम्बुदकदम्बकवलिताम्बरां शिलीन्ध्रसम्बन्धबन्धुरवसुन्धरां विकचकुटजनिचयकर्वचितसहारण्यां प्रावृषेण्यः प्रक्रियां प्रेक्षमाणो लक्ष्मणमिदमभाषत ।

अयं कालः कालप्रमथनगलाभैरभिनवैरहं यूनां यूनामपहरति धैर्य्यं जलधरैः । स्मराधरा धारापरिचयजडाः वान्ति सहसा नभस्वन्तः स्वन्तः कथमिव वियोगः परिणमेत् ॥ २६ ॥ महासमरसूचकप्रतिदिशं मनो जन्मनो मयूरगणकाहली कलकलः समुज्जृम्भते । पयोदमलिने दिने दयितविप्रयोगव्यथां नरेषु वनितासु वा दधति हन्त केका इति ॥ २७ ॥ अम्भोदरोधरविनिर्गतवारिधारा संमर्द मांसल-

समीरसमीर्य्यमाणैः । आमोद वीचिर्निचयैः कुटजप्रसूनै-
राकाशमेतदवकाशविहीनमासीत् ॥ २८ ॥ घनश्यामलपल-
स्य व्योमन्यग्रोधशाखिनः । प्ररोहा इव लक्ष्यन्ते वारिधारा
धरां गताः ॥ २९ ॥ अम्भोधिपाने सलिलेन साकमापीतमौ-
र्वाग्निशिखाकलापम् । तप्तोदरा वारिधारा वमन्ति विद्यु-
ल्लतोन्मेषमिषेण नूनम् ॥ ३० ॥

इत्थं प्रवृत्तेषु घनदिनेषु दाशरथिना कथमपि नीते तदाकारकान्तिविजितमिव शनःशनैर्मेघमण्डलं पाण्डुरमभूत् । तस्य चापस्य व्यापारवेलायां न सन्निधातव्यमित्यन्तरिक्षान्तरादन्तर्हितं किल पाकशासनशरासनम् ।

रघुपति चापघोषसमयो भवितेतिभियाप्युपरतमङ्गरं घनघटाजनितं स्तनितम् । श्वसितमहङ्गिरव जिजितः किल शान्तिमगात्परिचितकेतकीकुटजनौ पवनः पवनः ॥ ३१ ॥ तापोपशान्ति नटनात् कृतलोकहर्षा वर्षा नटी गगनरङ्गतलात् प्रयाता । अम्भोदवाद्यमचिरेण शशाम सर्वं निर्वापिताश्च सहसैव तडित्प्रदीपाः ॥ ३२ ॥

क्रमेण वाहिनी जातं सकलं भाविनीं वानरवाहिनीपतिमसहमानमिव तनिमानमभजत । दुर्दिनापाये लङ्कायामपि राजहंस निःशङ्कसञ्चारः सम्पत्स्यतीति मत्वा किल भूम्यामपि समजनि राजहंसनिःशङ्कसञ्चारः । एवं प्रोषितायामपि प्रोषितजनशेमुषीमुषि प्रावृषि ।

कामचित्प्रवृत्तपक्षभिन्न हृदयच्छिद्रप्रणालीगलन् मैत्री सारलघो प्रतिश्रुतगिरन्निवो द्रुमपादसे । सुग्रीवे चिरसंस्थितां शमयितुं रागान्धतां तादृशीं किष्किन्धां द्रुतमाप

कोपकलुषो राजाज्ञया लक्ष्मणः ।

तत्र सौमित्रि रतीव रुष्टः प्रविष्ट इत्यङ्गदेन विज्ञापितोऽप्यनङ्गसङ्गरसङ्गत परिश्रमादजातजागरः सुग्रीवस्तद्दर्शनत्रासमङ्कुलितसकलप्लवङ्गकुलकिलकिलायितेन प्रबुद्धः सचिवयोः सत्त्वप्रभावनाम्नोः प्रभावेण प्रकृतिं प्रपेदे । ततस्तस्मिन् सुग्रीवे राघवरोषस्य कारणं निरूपयति सति मुखरितहरिन्मुखोऽभूल्लक्ष्मणज्याघोषः ।

तत्रासनं द्रुतमपास्य पतिः कपीनां तत्रास नम्रवदनो घनचापघोषात् । सन्तोषपोषमिव भूरिभजन् भुजङ्गः सन्तोषनाशपिशुनात्तरुणाम्बघोषात् ॥ ३४ ॥

ततः प्रतिश्रुतकार्य्यस्य प्रोत्साहनाय प्रणयकुपितेन भ्रात्रा प्रेषित एष इति मारुतिना धार्य्यमाणधैर्य्यः सुग्रीवः सौमित्रिं सान्त्वयितुं तारां प्रेषितवान् ।

द्राग्वारुणीभजननिह्नुतराजतेजो निष्क्रान्ततारमुपशान्ततमोविकारम् । पूर्वाशया विशति सत्पथभाजि मित्रे सत्यं निशान्तसममस्य निशान्तमासीत् ॥ ३५ ॥ सा तु रामा रामानुजमासाद्य चैव मवोचत् । प्राचीनं व्यदनं सुरेन्द्रतनयाज्जातं वने भ्राम्यतः सुग्रीवस्य निराकृतं खररिपोर्वाणेन सालच्छिदा । अद्यास्य व्यसनन्तु पञ्चविशिखादासीदुपेन्द्रात्मजात् सौमित्रे तदपि प्रशान्तमभवज्ज्याघोषमात्रेण ते ॥ ३६ ॥

तदनन्तरं तारासान्त्व न प्रशान्त कोपेन सौमित्रिणा साकं तपनतनयः सविनय माश्रित्य दाशरथिं प्राञ्जलिर्व्यजिज्ञपत् । देव ! कपिबलमखिलमखिलकुलाचलनिलयमनिलतनयेनाहूतं पुरुहूत इव पुलोमजापहारिणं बलाभि-

धानमनुल्लाद्य रावणं रणे हनिष्यतीति ।

ततः । ककुभि कुलिशपाणेर्मैथिलीं तां विचेतुं विनत मयादिशायां मारुतिं प्रेतभर्तुः । वरुणदिशि सुषेणं यक्षराजाश्रितायां हरिरिति शतवलिं च प्राहिणोद्वानरेन्द्रः ॥३७

तदनु दिनेषु केषुचिद्गतेषु मासातिपातनासहो नियतमुदग्रदण्डः सुग्रीव इति सत्वरमितरेषु दिगन्तरप्रेषितेषु निवृत्तेषु प्लवङ्गवलेषु पितृपति हरिति प्रेषिता मारुति जाम्बवदङ्गद नलनील प्रमुखयोऽप्युपलभ्य सीतोपलब्धय स्तनयनाशकुपित कण्वशापनिःशेषितचराचरमपरचितचार प्रान्तरं कान्तारं तीर्त्वा कान्तारे कस्मिंश्चिदसुरमेक निरीक्ष्य रक्षः पतिरिति बुध्या युद्धाय सन्नद्धा बभूवुः ।

निशिचरपतिरित्यवेक्ष्य रोषाद्घननिनिपातनिभेन ताडनेन । असुरहितमसुं प्रहृत्य दैत्यं सुरहितमेव चकार वालिपुत्रः ॥ ३८ ॥

ततस्तारेयवचनात्तत इतो विचित्य निकट गिरिसानुशयाः सानुशयाः सलिलाशया जलचरपतङ्गपतनोत्पतनानुमीयमान पल्वलोपशल्यं किमपि बिलकुहरमवगाह्य काञ्चन काञ्चनमयं मायानिर्मितं पिहिताशानभोभागं विहिततपोभङ्गायैसुराङ्गनायै हेमायै द्रुहिणेन वितीर्णं मेरुसावर्णिदुहिता स्वयं प्रभया क्षतावन वनोद्देशं अविशन् । ततः क्षतातिथ्यायाः स्वयं प्रभायाः प्रभावेण बिलादुत्तीर्णानां समयातिपातेन पतिष्यति सुग्रीवदण्ड इति विकृतिमुपेत्य सङ्गतमनोगदेनाङ्गदेन पवनतनयवचनप्रत्ययप्रत्ययानीत प्रकृतिना सह प्रायोपवेशमुपेयुषां प्लवङ्गपुङ्गवानां परिदेवन कथाप्रस-

ङ्गेन जटायुषो निधनं निशम्य विन्ध्यरन्ध्रादिहित सम्पातः सम्पातिर्नामगृध्रराजस्तानेव मवादीत् ।

केयूय मत्त्वयवलेऽप्यभिधाय पापं वत्से जटायुषि मम भवन्तो दहन्तः । तस्मात् पुरा किरणदाहितपक्ष युग्मं तिग्मांशुमुष्णवचसा शिशिरीकुरुध्वे ॥ ३९ ॥

ततस्तैः प्रख्यापितवृत्तान्तः सम्पाति प्रोषितायुषे जटायुषे निवापाञ्जलिं निर्दृत्य पुरा कदाचिदामिषान्वेषणाय प्रेषितेन निजसुतेन सुपार्श्वनाम्ना समाम्नातं महेन्द्रमहीध्ररन्ध्रनिर्गत दशवदननीयमान जानकीपरिदेवन जानानः सज्ञचक्षुः पुनरेवमवोचत् । अलङ्कातर्येण लङ्काभिधानां यातुधान राजधानीं अधिवसति सीता दशवदननीता तत्र गच्छन्तु भवन्तः ।

किञ्च । दिवाकरप्लोषभवां ममार्तिं निशाकरो नाम मुनिर्निरस्यन् । उ.गाद वः कार्यमहार्यधैर्याः क्षणेन तां द्रक्ष्यथ राजपत्नीम् ॥ ४० ॥ इतिब्रुवाणं कृतसौहृदं तं सम्पातिमापृच्छ्यपरावरज्ञम् । प्रवृद्धहर्षाः प्रथितप्रभावाः प्रतस्थिरे वानरयूथनाथाः ॥ ४१ ॥ पर्य्याप्तं प्रम=मुपेयुषां कपीनां पान्थानां दशमुखमार्गमार्गणाय । पाथेयीकृतकपिराजशासनानां पाथोधिर्नयनपथातिथिर्बभूव ॥ ४२ ॥ सुनामपुत्रारिशिलीमुखानां स्मृत्वा गणस्तत्र वलीमुखानाम् । अपामपारस्य निधेस्स पश्यन् अवाङ्मुखो वक्तुमवाङ्मुखोऽभूत् ॥ ४३ ॥

तदनु वानरसेना मेनामवार्य्यमाणकातर्य्यामित्यमकथयदङ्गदः ।

किमिति भजथ मौनं वानरा ! मानहीनाः सगररचि-

तकूपोल्लङ्घने कुण्ठिताशाः। अकलशभव लेह्यं दुःशमं वा-
ड़वाग्नेरनवधिमयशोऽब्धिं किं समर्थास्तरीतुम्॥ ४४॥

ततः पारावारपारीणतायामात्मशक्तेरियत्तां प्रत्येकं क-
थयत्सु यूथपेषु निर्दिश्याञ्जनेयं प्रभञ्जनसम्भवं जाम्बवा-
नभिहितवान्।

हे वीरा यूथनाथाः! परिणतिपरुषः कोऽयमारोहिषादः।
कस्मादस्माकमेतज्जलनिधितरणे शक्तिरेतावतीति। स्मृत्वा
राज्ञः प्रतिज्ञामयमनिलसुतो लङ्घनायोन्मुखश्चेद्भ्रदप्रादुर्भवे-
त् किं कथयत पयसामास्पदे गोष्पदे वा॥ ४५॥ उदपतदु-
पभक्तुं मण्डलं चण्डभानोः परिणतफलबुध्या बालभावेऽ-
पि सोऽयम्। तदनुकुलिशपातक्षुण्णगण्डाय तस्मै वरमदिश-
दमेयं वायुदत्त्रै विधाता॥ ४६॥ इत्थं जाम्बवतापरावरवि-
दा सम्भुचितप्राभवः कृत्वा वृद्धिमुपेयुषास्ववपुषा त्रैविक्रमं
प्रक्रमम्। आरुह्याद्रितटं यथोचितमसौ सम्मान्य सेनाधि-
पान् आसन्नातथ सन्ननाह तरितुं वारां निधिं मारुतिः॥४७

इति श्रीविदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे
किष्किन्धाकाण्डः समाप्तः।

अथ सुन्दराकाण्डः ।

ततो हनूमान् दशकण्ठनीतां सीतां विचेतुं पथि चारणानाम् महेन्द्रशैलस्य खगेन्द्रवेगः प्रस्थादुदस्थात्प्रथमानमानः ॥ १ ॥

तदनीमुदन्वदुल्लङ्घनदृढतरनिहितचरणनिष्पीड़नं सोढुमक्षमः क्षमाभृदेषनिःशेषनिःसरन्निर्झरौघतया निरन्तरनिष्पतद्वाष्पपूर इव इतस्ततो विततजीमूतवृन्दस्यन्दतया परिस्रवशिथिलधम्मिल्ल इव सन्त्रस्यमान कुञ्जरयूथतया सञ्जातश्वयथुरिव ससाध्वसतया धावमान हरिणीगणचरणकोटिपाटनोद्भूतधातुधूलिषटलितविकटकटकतया क्षरितशोणित इव तत्क्षणप्रमुद्धकण्ठीरवकण्ठरवमुखरितकन्दरतया कृताक्रन्द इव परिसरगह्वरनिविरीसन्निःसृतसरीसृपतया निर्गलितान्त्रमाल इव घूर्णमानतरुविटपकोटिताड़ितजलदवृन्दस्यन्दितशीकरनिकरकोरकिताकारतया समुपजातस्वेद इव स्फाटिततटोपलपतनदलितकीचकसुषिरसंमूर्च्छतपवनफुत्कारपरिपूरितगगनतया प्रवर्द्धमानोर्ध्वश्वास इव वचसामविषयं दौस्थ्यं प्रभजत ।

कृत्वा मारुति लङ्घनोत्थितरयात्तत्रानुयातां ततः पर्य्यायात्पततां महेन्द्रगहनक्षीणोरुहान्ततिः । मध्ये वारिनिधिप्रकाशितशिखासेतोः कृते भाविनः सूक्ष्मन्यासनिखातशङ्कुनिवहभ्रान्तिं पयोधौ दधौ ॥२ ॥ पक्षाभिघातरयरेचितवीचिमालः पाथो निधेः पवननन्दनविश्रमाय । उत्तुङ्गशृङ्गकुलकौशितनाकलोको मैनाकभूभृदुदजृम्भत सम्भ्रमेण ॥ ३॥

तत्र याता प्रत्युद्गत इति वक्षसा तमधःपातयित्वा प्रयायित्वा प्रयातमेनं सान्त्वयन् हिरण्यनाभो बभाषे ।

सागरेण कृतज्ञेन तवाध्वश्रमशान्तये । मारुते प्रेरितोऽस्म्यत्र सौम्य ! विश्रम्य गम्यताम् ॥ ४ ॥ तव पिता परित्रातः पूर्वं पर्वतभेदिनः । तस्मान्नास्ति विपक्षोऽत्र सपक्ष इति मां भज ॥ ५ ॥

एवं प्रार्थयमानमेनं संमान्य कार्य्यगत्या गतेऽसति हनूमति ।

अवलोक्य हिरण्यनाभमब्धौ वलमानं बलमानसाथिवज्ञः । गतमन्युरपेतमन्यु रासीत् पवमानात्मजस्तेऽदनादमुष्मिन् ॥ ६५ ॥

तदनु यथा पुरं लङ्कापुरं प्रतिधावतो हनूमतः सरणिमरुणदरुणसारथेः पदवीं विन्ध्यइव वदनं व्यादायद्विरसनजननीरंहसा सुरसा ।

उज्जृम्भितस्य तरसा सुरसां विजेतुं पादौ पयोधिकलितौ पवमानसूनोः । तस्योत्तमाङ्गमभवङ्गगनस्रवन्ती वीचिचयस्खलितशीकरमालभारि ॥ ७ ॥ तनुं तनूकृत्य तदा हनूमान् कृत्वावगाहं जठरे तदीये । ततो विनिष्क्रम्य स चक्रपाणेस्त्रिविक्रमस्यक्रममेव चक्रे ॥ ८ ॥ भूयोऽपि सोऽयं रघुनाथदूतश्छिच्छेद गच्छन्नखरैः खराग्रैः । नृसिंहरंहाः पथि सिंहिकाङ्गं छायानिरोधादुपपन्नमन्युः ॥ ९ ॥

तदनु पारावारस्य पारे लम्बमानशिखरिणि लम्बमान तदनुर्लङ्कापुरद्वारमासाद्य नितान्तचिन्तातन्तुसन्ततानितान्तःकरणोऽभूत् । वानरसेना कथन्तरेदिममन्तरायं वितन्वन्तमुदन्वन्तन्तरतु नाम । कथमुपयातु यातुधान राजधानीमिमां

सर्वथा वितथमनोरथो दाशरथिर्मौर्वीकृतार्णवलङ्घनः केवलमहमभवम् । जीवति वा नवेति न जानामि जानकीमिति । ततस्तत्रभवतीं सीतामवजिगमिषुराञ्जनेयः प्रच्छन्नसञ्चारहेतोरस्तमयं गभस्तिमालिनः केवलमभिललाष । तदनु शातमखस्य निःक्षेपचापस्य प्रत्यासीदति प्रयोजनवेलेति प्रचेतसे कथयितुमिव प्रतीचीं दिशं प्रविशति भगवति भास्वति । गगनतलमिदमपरमहीधरकटककान्तारसमुद्भवदावपावकशिखाश्रेणिभिः किमिह शोणितम् । अथ वा समीपसमापतत्पतङ्गरश्मि दृढतरवेष्टननिष्ठ्यूतानलतटतपनोपलजालसंमुल्लसज्ज्वालापटलैः किमापाटलम् । आहोस्विदागताय मित्राय महार्घमर्घ्यं प्रदातुं प्रमुदितचेतसा प्रचेतसा तरणिमणिगोद्भूर्यमाणमाणिक्यकिरणैः किमरुणितम् । आहोस्वित्तारापथतरङ्गिण्याः सलिलमपि ग्रसितुमुज्जृम्भितस्य चरमसागरौर्वाग्नेरर्चिः पुञ्जेन किमिहरञ्जितमिति । सकलजनस्य सन्देहसन्दोहं सन्दधाने सन्ध्यारागे समुदञ्चिते सरसीरुहश्रेणिषु पत्रपुटकपाटपिधानासु प्रतिकुसुदवनं मकरन्दभिक्षामटत्सु मधुव्रतद्विजेषु विकचकुवलयकलिकाकषणकषायेषु सार्धं वायुषु तत इतः सञ्चरत्सु तिमिरेषु कालागुरुधूमस्तोमश्यामलितेषु दिक्पालपुरगोपुरव्यूहेषु प्रतिकमलाकरं प्रेङ्खितविश्लेषवेदना पूर्वरङ्गे रथाङ्गविहङ्गानां दीनक्रेङ्कारे नक्षत्रमालालङ्कृते गगनमतङ्गजे ।

आविर्बभूव पूर्वाद्रेः शृङ्गारजीवितम् । तमस्तमालकान्तारकुठारः शशलाञ्छनः ॥ १० ॥ तत्करास्तमसा रुद्धा रेजिरे गगनाजिरे । शैवालचयसंछन्नाः सरसीव बिसाङ्कु-

रा: ॥ ११ ॥ तस्मिन् प्रदोषसमये सहसा हनूमान् कीर्त्तिच्छटा जवनिकामपनीय शनैः । आविर्बभूव सुमनः परितोषणाय लङ्काप्रवेशनवनाटक सूत्रधारः ॥ १२ ॥

तत्काले लङ्काधिदेवतामात्मना सह विग्रहं विधातुं गृहीतयुवति विग्रहां मार्गस्यार्गलीभूय भूयसा तर्जयन्तीं निर्जित्यतया वानररचितावज्ञोपज्ञं निजविलयं सरसिजासनशासनादावेदयन्त्या निहितानुमतिर्मारुतिर्लङ्कायामविकलमेव मैथिलीं विचिन्वन्नैर्ऋतिचक्रवर्त्तिनः प्रासादमाससाद । तत्र ।

एषा राक्षससार्वभौमनगरीरक्षस्समूरर्चिता तस्येदं सदनं विमानशिखरैर्बिभ्राणमभ्रावलिम् । एतत्पुष्पमाहृतं धनपतेरित्यादरान् मारुते स्तत्रादर्शयदिन्दुदीपकिरणप्रद्योतिता शा निशा ॥ १३ ॥ अपि च । आदित्यः कृतकृत्य एष भविता सीतापतेरीदृशं साहाय्यं विरचय्य कीर्त्ति ममितामादित्सुना हनुना । इत्यालोच्य तदा किल स्वयमपि ख्यातिं गृहीतुं परां लङ्कायां रघुनाथ दूतसरणौ चन्द्रेण दीपायितम् ॥ १४ ॥

एवमेव पर्यटन्न स्वप्नसुन्दरी सौन्दर्य्यमुद्रां निद्रायाप्यतिशय्य शय्यागृहे कृतसंवेशं वेश युवती परिवृतमवरोध वधूजनमप्यनिरोधेन निरीक्ष्य तत्र वितथमनोरथो मारुतिर्विरचितबहुविधचिन्ताप्रकारः प्रासादादवप्लुतः सन् अशोकवनिकायामपि मैथिलीमन्वेष्टुमभीष्टदेवता प्रणाममतनुत ।

असौ जनकनन्दिनीं तत इतो विचिन्वन् क्षणादशोकवनिकामगाद् अपगतान्य मार्गभ्रमः । परामभिलषन् गतिं श-

मथनो यथा निर्ममस्त्वयोनखिलकिल्बिषप्रशमनैक दिव्यौष-
धिम् ॥ १५ ॥

ततस्तस्यां नागतालहिन्तालतमालक्षतमालसरलवकुल-
तिलकासकलकुटजलिकुचकेतकङ्कोललवङ्गविकङ्कतकदम्बको
दुम्बरकपित्थाश्वत्थकरवकमरुवककुन्दतिन्दुकचन्दनस्यन्दनच-
म्पकचाम्पेयपनसवेतसपलाशपाटलाप्रियालप्रायैरनेकैरनो-
कहनिवहैः परिवृतां परिभ्रमन्नभ्रङ्कषविटपनिबिड़ितगगन-
प्रपञ्चां काञ्चनकाञ्चनमयीं शिंशपामारुरोह ।

तत्र तत्पत्रसंछन्नगात्रः पुत्रो नभस्वतः । न्यग्रोधदलसं-
लीनजनार्दन दशां दधौ ॥ १६ ॥ मल्लीकृतवनादिवसु हि
वने म्लेच्छेन संस्थापितां मालां देवकुलादिवामिषधिया
क्षिप्तां श्मशाने शुना । देवीमाश्रमतस्तथा स्वभवनं नक्तंचरेण
च्छलादानीतामपनीतवेषरचनामालोकयन्मारुतिः ॥ १७ ॥
पुनरयमेवं चितां ततान । एनां विना रघुपतिः परिगृह्य
धैर्य्यं स प्राण एव वसतीति विचित्रमेतत् । ज्योत्स्नां विना-
पि निवसन्निशि शीतभानुश्छायां विनापि निवसेद्दिवसेश्वरो-
ऽपि ॥ १८ ॥

एवं चिन्तयता हनूमता नीते निशीथसमये निशीथि-
नीनाथे चरमगिरिशिखरोपकण्ठ सेवासमुत्कण्ठमाने द-
शकण्ठस्तु निद्राशेषेण स्मरप्रहारेणञ्च कलुषीकृताक्षः सरस
हरिचन्दनचर्चया जानकीदर्शनेच्छया च प्रकटितरागः वैक-
क्षमालया मुकुटतटरत्नप्रभयाच तिरस्कृतनक्षत्रमालः शनैः-
शनैरविशदशोकवनिकाम् ।

रजनिचरमभागे वारसीमन्तिनीनां करतलकलिताभि-

दीपिकामार्जनीभिः दिशि दिशि परिमृष्टं यत्तमस्तत्समस्तं हृदयमवजगाहे केवलं रावणस्य ॥ १९ ॥ सोऽयं मदान्धहृदयो रघुवीरपत्नीं सीमन्तिनीतिहतभीतिरवाप पापः । आमूलपल्लवितकोमलसल्लकीति वैतानपावकशिखामिव वारणेन्द्रः ॥ २० ॥

एतद्दर्शनवेपमानतनुलता मैथिली कापुरुषविषयपरुषवचनपारम्पर्येण विदीर्य्यमाणहृदयाहृदयदयितशौर्य्यप्रत्ययादमुमेव तृणाय मत्वा तृणमन्तरतः कृत्वा स्थिता पर्य्यभाषत । अयि भोः सकलसमाचारप्रतिष्ठानिष्ठः परमेष्ठी ननु कुलगुरुर्भवतः परकलत्रगालनेत्रप्रसक्तिरयमनिरपत्रपां जनयति गोत्रजातानाम् । भूयोऽपि पञ्चवटीपरिसरममुञ्चन् प्रभञ्जन इवानुकूलः कूलोपकण्ठपरिभ्रष्टां नावमिव यदि नयेथाः ।

तथापि दयते नियतं मदीयोजीवितेशः साक्षाज्जीवितेशोऽपि त्वयि दयालुर्भवेद्धाशरथे रजे यस्य मेत्राः पात्रमपि भवितासि । किन्तु । खरप्रमुखनिशाचरबलमघनसमयसुचिरलब्धसान्द्रवसापङ्कपङ्किलितमुखमार्य्यपुत्रस्य शिलीमुखं भवन्तमन्तरेण कः प्रहृधीत निजहृदयगलितरुधिरधारया प्रक्षालयितुम् । अथवा जनस्थानसमरादारभ्य समराभावावग्रहदूषितानां सौमित्रिपत्रिचातकानां त्वदङ्गगलितशोणिताम्बुपारणान्तवायनयवनतस्रेत् कः समर्थो निवारयितुम् ।

अथ निशिचरनाथं पञ्चबाणाविभिन्नं नहि जनकसुतायाः प्रापदेकापि वाणी । जनमुपनतमृत्युं पञ्चवक्त्राहि-

दृष्टं विशति हृतशिशावेरोषवेः किन्न शक्तः ॥ २१ ॥

एवं जनकदुहितुरवधीरणाभणितिमाकर्ण्य कोपपराङ्मुखो दशमुखस्तामभितो निवसन्तीरारक्षिकाराक्षसीराहूय भवत्यश्चतुर्भिरप्युपायैरेनां मम वश्यवशां कुरुध्वमियमननुकूला चेदिमां हताशां प्रातराशाय महानसं नयतेत्यादिश्य निशान्ते प्रत्यासन्ने निशान्तमेव विवेश । तदनभीषणक्षणक्षणदाचरीणां वाक्यदोषान्मेषणात् मुकुलितहृदय पुण्डरीका पुण्डरीकयूथपरिहृतसारङ्गाङ्गनाभङ्गीमङ्गीकुर्वाणा गीर्वाणतरुणीव शापवशाद्वसुन्धरां प्रपन्ना जनकनन्दिनी चिन्तामेवमकरोत् ।

नूनं विदितवृत्तान्ते जटायुषि गतायुषि । मामिहावस्थितामार्य्यपुत्रः किन्नावबुध्यते ॥ २२ ॥

आहोस्वित् क्रव्यादमायया विपर्य्यस्तप्रकृतेः काकुत्स्थ किमुनाश्वास जायते । अथवा ।

न केवलं मामहरद्दुरात्मा कृपाञ्च रामस्य निसर्गसिद्धाम् । इदं न चेत् संश्रितवत्सलः किं भवेत्स तूष्णीं जगदेकवीरः ॥ २३ ॥

इत्थं विलप्य रघुपुङ्गवं चिन्तयन्ती कृच्छ्रान्मूर्च्छामगमत् ।

निशाचरीस्तां निरवद्य शीलां निर्भर्त्सयन्तीर्निभृतं निवार्य्य । अस्वप्नलोकोत्सवमात्मदृष्टं दुःस्वप्नमेकं त्रिजटा जगाद ॥ २४ ॥ किञ्च । उपप्लवृत्तस्य परोक्षभावादुपेत्य पृथ्वीं सुचिरं लुठन्त्याः । न मुञ्चरक्षोमुखकर्षितायाः सीतालतायास्त्रिजटाजटाभूत् ॥ २५ ॥

तदनन्तरमात्मत्यागाय स्पृहयन्त्यां मैथिल्यां मारुतिरिय-

मनुपेक्षणीया तपस्विनी नीतिममुञ्चतीति। चिरं परिगृह्य नेदीयानस्या बभूव। ततः।

देव्या दशाननवचोमयवज्रदीर्णे कर्णान्तरे व्रणविरोपणभेषजानि। विस्रम्भणार्हमयमन्वयसङ्गतानि रामाभिकीर्तनमधूनि शनैर्व्यषिञ्चत्॥ २६॥

तदनन्तरं समन्तात् प्रसारितनयना जनकतनया तस्यां शाखायां शाखामृगभुजङ्गं वीक्ष्य चकितहृदया दुःस्वप्नबुध्या सल्लक्ष्मणाय मर्त्ये भद्रमाशंसमाना जनमिमं दुराप स्वापं स्वप्नः कथमाप्नुयादिति विचिन्तयमाना मायासमायातनैर्ऋतपतिबुध्या तस्मान् मारुतपुत्रात्त्रत्राम। सोऽपि समवतीर्य्य वचनवैचित्र्याज्जनकपुत्रीं प्रत्यापयन् आञ्जनेयः कृताञ्जलिर्व्यजिज्ञपत्।

कल्याणि! तीव्रवेगेन त्वद्वियोगेन ताम्यतः। राघवेन्द्रस्य दूतं मामन्यथा मास्म मन्यथाः॥ २७॥ त्वया सह प्रस्थितचित्तवृत्तिर्विभावरीकोकसमानधर्मा। वचोऽब्रवीन् मैथिलि! सम्मुखेन त्वां कौशलं कोशलराजपुत्रः॥ २८॥ अपिच। शिरसा तव सौमित्रिरकरोदभिवादनम्। अपृच्छत् सोऽपि भद्रं त्वामधिपश्च वनौकसाम्॥ २९॥

एवमभिहितया तया सम्भूतविस्रम्भया भयानपेतया तावदनुयुक्तः पवनतनयो वालिमरणकारणं सुग्रीवस्य सख्यमाख्याय प्राचेतसचेत इव सन्तत सन्निहित रामनामकमङ्गुलीयकमस्यै प्रायच्छत्।

सोऽथ्यावहत्सा पवनात्मजदीयमान रामाङ्गुलीयकविलोकनवासरस्य। सत्यं कलाधृततमीमपि नैव भेजे पाणिग्रहोत्सवदिनं जनकात्मजायाः॥ ३०॥

ततस्तं जानकी निःसोतदर्या बभाषे। महाभाग! स-वैयास्य दुरात्मनः प्रत्यासीदति मृत्युस्तथैव सरलाभिधानया विभीषणदुहित्रा मह्यं च स्वमात्रा प्रेषितया भाषितम्। अयमप्यनार्य्यश्रीजस्तूरीयसुपायमन्तरेण ममार्य्यपुत्रस्य न स-मर्पयिष्यति। नियतमहमपि मासादूर्द्ध्वं न शक्नुयां प्राणान् धारयितुमिति। एतदाकर्ण्य मारुतिर्महानुभावे! मामै-षीः। भवन्तीं वहन्नेव तूर्णमुल्लङ्घितसागरो राघवचरणस-रसिजमुपयास्यमीत्येवं मां समर्थं समर्थदेया दूत्यभिधाय।

महामहौघ सध्रीचीं सोऽयं वृद्धिमुपेयिवान्। ययानून-मपां राशिः कुल्या तुल्यां विशेहशाम्॥ ३१॥ अथ तमुवाच सा जनकसुता मुदिता किमु तव दुष्करं चरणलङ्घितवा-रिधेः। अपितु मया सह प्लवङ्गपुङ्गव! यास्यसि चेद्रियमन-पायिनो परिणमेद्भवतः पदवी॥ ३२॥ अन्यच्च। पातिव्रत्य ज्वालायनेन यदि तं कुर्य्यामहं भस्मसात् सत्यं दाशरथेः यशोनि-शस्य न भवेदात्मोचिता पारणा। किं चैतस्य यशोनि-शापतिरपि प्रम्लानकान्तिर्भवेत् तस्माच्छासितरावणे रघुपतौ याता मम श्रेयसे॥ ३३॥ एवं व्याहृतः पवनसुतः सीतां पुनरभाषत। मायामृगेण तव मैथिलि! वञ्चितायाः शा-खामृगेण पुनरागतिरित्ययुक्तम्। एषा कथापि भुवने वि-दिता यदि स्यात् का नाम राम धनुषः प्रथिता प्रशस्तिः॥ ३४॥ किं बहुना।

इत्येतदेवं चिन्तितं यदहं रावणगृहिण्या स्तदेवनिश्चि-तम्। यत्सहशमीदृशस्य समाचारस्य तदेव प्रकाशितं यद-नुगुणं रावणापराधप्रतिक्रियायास्तदेवानुमोदितं यदनु-

कृतं कुलवधूशीलस्य तदेव कथितं यदुचितं चत्रियाणी वाणीक्रमस्येति वक्तव्यः प्रशस्त सर्वथा रामलक्ष्मणौ लङ्का-मिमां प्राप्ताविति जानकी जानीहि जनमिममनुजानीहि प्रस्थातुम् । किञ्च । काकुत्स्थेन विदितपूर्वं किमप्यभिज्ञान-नं दीयतामिति । सा तु दीर्घं निश्वस्य निश्चित्य पुरा खलु चित्रकूटतटवने तरुणतरतरुरमणीयतया मन्दीकृतानन्दन-वैभवे रघुनन्दनोपधानीकृतोत्सङ्गाया मम पयोधरपरिसरे खरतरनखराग्रविरचितविदारणं धाराधरनामानं काकं रघुपतिरवालोकयत् ।

कुशरूपकुशेशया सनाक्ष्ण विजहौ वासविवायसे स वीरः । अथ तत्कृतपयाहृताक्षिमात्रश्चिरजीवी सदधौ यथार्थ-संज्ञाम् ॥ ३८ ॥

सैषापरिचितकथास्मरणाद्विगुणदुर्दशा केशपिनद्धम-परमिदमभिज्ञानमुन्मुच्य ।

चूड़ामणिं कपिवरस्य ददौ दशास्य सन्त्रासपूजितम-हाग्निशिखं कृशाङ्गी । आदाय तं प्रणतिपूर्वमसौ प्रतस्थे माणिक्यगर्भवदनोरगतुल्यबाहुः ॥ ३६ ॥

ततः कृतकृत्य एव निर्गत्य निजागमनं निशाचरपतेः प्रकटयितुमशोकवनिकां प्रवभञ्ज प्रभञ्जनात्मजः ।

स्वकृत्यैः शाखानामवनतिमतीव प्रकटयन् अमार्गेण भ्रान्यन् परिकलितभङ्गः सुमनसाम् । द्विजानां सन्त्रासं श्रुति-मधुरवाचां विरचयन् अयं लोकोद्याने दशवदनलीलामत-नुत ॥ ३७ ॥

तदनु सरभसमारक्षिकरक्षोगणनिवेदितप्रमदवनकदन-

पितृवदनप्रेषितान् पितृपतिकिङ्करभयङ्करान् प्रहस्त पुत्रेण जम्बुमालिना सह निहत्य चैत्यतोरणमुपागतवति हनूमति पुनरपि निशमितामित निशिचरगणमारणो रावणः सचिवान् पञ्च पञ्चाननपराक्रमान् प्रहस्तप्रमुखान् बलीमुखं जीवग्राहं गृह्णीध्वमिति प्राहिणोत्। तत्र तानपि पञ्चतान्नीत्वा तोरणपरिघेण मुहुर्मुहुर्दोर्गर्वितदासोऽहमित्यात्मानमुद्घोषयन्तं हनुमन्तं नियन्तुं निखिलरक्षसामध्यक्षमक्षकुमारमाक्षिपत्।

वक्षः सङ्घट्टचूर्णीकृतकनकमहाभित्तिचैत्योत्थधूल्या नक्षत्राणामकाले सरणिमरुणयन् वीरलक्ष्म्या समेतः। रक्षःशूराख्यशारान् क्षितितलफलके क्षेपणीयान् हनुमानक्षक्रीडां विधातुं दशमुखनगरीचत्वरे तत्वरेऽसौ॥ ३८॥

तत्क्षणं क्षणदाचराणामनिमिषितामेव निष्पादितपदङ्गनिक्षेपकृत्यश्चैत्यप्रसादमुत्पाटितस्तम्भजातं जातवेदसा दग्ध्वा भूयोऽप्युपाश्रिततोरणः समीरणसुतो बभूव। एनमपि वृत्तान्तं श्रुत्वा कुपितस्य पिशिताशनपतेर्युगपदेव निपेतुः पुत्रमुखामजिति समतिहेतोर्विंशतिदृष्टयः।

अनिमिषभुवने वा व्योम्नि वा भूतले वा रणमुपगतं त्वां वीक्षितुं कः समर्थः। इति नुतिवचनेन श्लाघयन्तं घनादं प्लवगनिहनयेति प्राहिणोद्राक्षसेन्द्रः॥ ३९॥ नेतुं शोकरसं निशाचरपतेर्हन्तुञ्च मन्त्रमक्षसां तस्यान्तःपुरयोषितां रक्षयितुं मानं विना रोदनम्। सूर्य्याचन्द्रमसोः प्रवेशविकलां लङ्कापुरीमग्निना शुद्धिं कर्तुमसुश्रवासवजिता जातोरणस्तोरणे॥ ४०॥संग्रामदुर्दिने तस्मिन् जहर्ष शरवर्षिणि। वर्हीव

मेघनादेन मेघनादेन मारुतिः ॥ ४१ ॥

तदनु यातुधानप्रबलप्रधाननिधनक्रुद्धो विविधायुधवैतथ्यं विमृश्य विजयश्रीसगन्धं गन्धवाहनन्दनं चतुराननास्त्रेण बबन्ध दशकन्धरात्मजः । तेन दिव्यास्त्रेण विवशशरीरमेनं पिशिताशनाः शोणवल्कलैर्बबन्धुः ।

स मारुतेर्नैर्ऋतपाशजन्मा बन्धोऽभवद्बन्धनमोक्षहेतुः ।
पुरा पुलस्त्यान्वयपांशुलेन बन्दीकृतानां सुरसुन्दरीणाम् ॥ ४२ ॥

तदनन्तरमितरबन्धनासहतया निजातङ्कस्य दिव्यास्त्रस्य प्रभावं विभावयन् विभावरीचरपतितनूजः पवनतनयं निजपितृसमीपमुपनिनाय ।

सोऽयं ददर्श दशकन्धरमन्धकारि लीलाद्रितोलनपरीक्षितबाहुशौर्यम् । बन्दीकृतेन्द्रपुरवामवधूकराग्रव्याधूतचामरमरुच्चलितोत्तरीयम् ॥ ४३॥ आपाटलाधरपुटान्तविराजमानदंष्ट्रामहःप्रसरशारशरीरकान्तिम् । सन्ध्याम्बुदान्तरितमध्यसुधामयूखरेखाभिराममिव वासवनीलशैलम् ॥४४॥ संग्रामकेलिपरिघट्टनमग्नभग्नदिग्दन्तिदन्तक्षतमुद्रभुजान्तरालम् । छायात्मना प्रतितरङ्गविराजमानशीतांशुमण्डलसनाथमिवाम्बुराशिम् ॥ ४५ ॥ निःश्रेयसः प्रणायिनीं पदवीं निरोद्धुं त्रैलोक्यपापपरिपाकमिवात्तरूपम् । सूर्येन्दुपावकमहांसि तपोबलेन जित्वा यथेष्टमभिषिक्तमिवान्धकारम् ॥४६॥ सोऽपि प्लवङ्गममवेक्ष्य समीरपुत्रं चिन्तीयमानहृदयः पिशिताशनेन्द्रः । कैलासशैलचलनागसि शापदायी नन्दीश्वरः स्वयमुपागत इत्यमंस्त ॥ ४७ ॥

ततः प्रहस्तेन विहितविविधानुयोगः प्रत्यभाषत रावणं मारुतिः । अयमहमहमामधिपतिकुलतिलकस्य सत्यसन्धस्य पितृनियोगसमुपनतवनवासनिरतस्य शूर्पकारातिवाधितशूर्पणखाप्राप्तवैरूप्यस्य कुपत्खरप्रमुखनिशिचरबलपलालजालकृत्यानलकल्पशिलीमुखस्य कपटहरिणहननसमयसमुषितदारान्वेषणसञ्जातसुग्रीवसख्यसमुत्खातवालिकण्टकस्य दुष्टत्तत्तवंशवनपवनसारथेस्तपोनिधेर्जादग्न्यस्य भुजबलावलेपलोपहेतोः श्रीमतो दाशरथेर्दूतोऽहं सीतामार्गमार्गणाय दिशि दिशि तत्तनतनयप्रेषितानां वानराणां एकतमः समुद्रलङ्घनजङ्घालस्तव नगरप्रमदावनसीम्नि रघुवरधर्मदारान् प्रणम्य प्रतिष्ठासुर्मदीयमागमनं प्रकाशयितुं मथिताशोकवनिकानोकहनिवहस्त्वद्दर्शनकुतूहलेन केवलमनुभूतनैर्ऋतलूतातन्तुसन्नहनस्तव परिसरमुपासरम् ।

आनाकलोकपरिकीर्तितसच्चरित्रमत्रोपरुद्ध्य रघुवंशपतेः कलत्रम् । वैतानवेदिजनितं पवमानबन्धुं वस्त्रेण बद्धमविनीतकथं यतेथाः ॥ ४८ ॥ प्रेङ्खन्ती पिशिताशया रणमुखे सौमित्रिपत्रिपत्त्रतं त्वद्गात्रं परितः ततत्रिपरिषच्छलच्छविं मागमत् । द्राक् पौलस्त्यपुनस्त्यवंशविलये सम्भाविते त्वत्कृते कान्तानां नयनान्तशान्तसलिलं मा भून्निवापोदकम् ॥ ४८ ॥ बद्धादरोऽपि परदारपरीग्रहे त्वमिक्ष्वाकुनायककलत्रमनार्य्यमागाः । वाताशनोऽहमिति किं विनतासुतस्य श्वासानिलाय भुजगः स्पृहयालुतालुः ॥४६॥ बाहुचन्दननिषङ्गकोटरान्निर्गतो रघुपतेः शरोरगः । प्राणवायुमविनीततावकं कालयापनमप्राप्य पास्यति ॥ ५० ॥ किं बहुना । मायाम्गे

समरनाटकसूत्रधारे शाखामृगे च भवतः प्रतिकूलवाते । दृष्टोद्यमस्य रघुनायकसायकस्य मुक्त्वा प्रणामकवचं क्व च किमन्यत् ॥ ५१ ॥ एतन्निशम्य कुपितः पिशिताशनेन्द्रः प्राणानमुष्य हरतेति भटानवादीत् । आजन्मसिद्धमतिवल विभीषणस्तं दूतो न बध्य इति शास्त्रगिरा रुरोध ॥ ५२ ॥

रावणोऽपि विभीषणभाषणमङ्गीकृत्य प्लवङ्गमानामङ्गेषु लाङ्गूलमेव वरम् । तदेव कार्पासवाससा संवीतं वीतिहोत्रसात्कृत्य चत्वरे चत्वरे दोषानुद्घोष्य सप्रहारं नगरं परितः सञ्चारयतेति राक्षसानादिदेश । तेषु तथा कुर्वाणेषु ।

निर्णयाविषयमस्य बालतः कर्णिकारनिकुरम्बकर्बुरः । निर्निमेषगणभाग्यसञ्चयादुन्मिमेष भगवानुषर्बुधः ॥ ५३ ॥

एतद्वृत्तान्तमारक्षिकराक्षसीगणेन गर्वोदीर्णं वर्णितमाकर्ण्य दूयमानमानसा जानकी हुताशनमुपस्थाय हनूमतः शीतो भवेति प्राञ्जलिः प्रार्थयत ।

घोरस्य राघवकलत्रतपोमयाग्नेर्माभूवमिन्धनमहं क्षणमित्यवेत्य । शैत्यं वितत्य दहनः पवमानसूनोर्बालाग्रसीम्नि मणिदीप इवाबतस्थे ॥ ५४

तदनु पवनतनयोऽपि पुरमिदं न खलु सुव्यक्तं नक्तमालोकयम् । तस्मादनलसाक्षिकमेव पुरमखिलमालोकयामीति यामिनीचरगणं परिचिततोरणपरिघेन जघान ।

सीताभिधानकमलां प्रभवे प्रदातुं लङ्कार्णवं क्षुभितसैन्यभीमम् । वेधा ममन्थ किल रज्जुभुजङ्गराजभोगावृतेन पवनात्मजमन्दरेण ॥ ५५ ॥ अथ लङ्कायां दह्यमानायाम् । रक्षस्त्रीवदनारविन्दरजनीं विश्वम्भरावर्हिणी वर्षारम्भदशां

दशाननयशः कादम्बकादम्बिनीम् । वैधव्योचितवेषनिश्चित-मनोलङ्काबधूटीजटां वैदेह्यास्त्रिजटासमां समकिरद्धूम्यां हनूमान्दिवि ॥ ५६ ॥ अपि च । एतद्विक्रमवीक्षणेन जनिता-नन्दवाष्पोद्गतिं रक्षोनाथभयात्पिधातुमनसा विद्याधराणां तदा । व्याजव्याहृतये यया परिणमेद्धूम्या तथा जृम्भते स्वर्लोकेऽपि कलिन्दशैलतनया कल्लोलशङ्कावहा ॥ ५७ ॥ आदौ नीलांशुकयोस्तदनु मरकताबद्धनीवीविभूतिः कस्तुरी-पङ्कभङ्गोक्षणमपि विकचेन्दीवरस्रक्सपत्नी । पश्चात् स्निग्धा-ञ्जनाभा जघनकुचतटीकण्ठनेत्रेषु जाता दिक्कान्तानां तदानीं दशमुखनगरीदाहसम्भूतधूम्या ॥ ५८ ॥ हा तात ! हा जन-नि हा सुत ! हा स्वहाय ! हा पुत्रि ! हा प्रियसखि क्व नु ! ह, हतोऽस्मि !। इत्यादि पौरपरिदेवनभारवाग्मिराद्भरि रावणपुरी शिखिना परीता ॥ ५९ ॥ यैर्वृन्दारकसुन्द-रीजनमुखे नीराजनं निर्मितं निर्मेघे गगनेऽपि यैर्विरचिता सौदामिनीसंहतिः । ते दिव्याण्यपि वासराणि ना गता नि-र्वाणमौर्वीनलज्वालाडम्बरमम्बुधौ विदधिरे बालानलोद्यत्क-णाः ॥ ६० ॥ आदीप्यमानपवनात्मजवालसङ्गात्प्रज्ञारशेष-विभवामवलोक्य लङ्काम् । व्योम्नि स्थिता निशिचराः स्वगृ-हाणि ननु निर्वापयन्त इव नेत्रभवैः पयोभिः ॥६१॥ चक्रे शक्र-जिदाज्ञया रणमुखे यत्कर्म रक्षोगणस्तत्कर्तुं क्षणदाचरक्षि-तिभुजा युक्तोऽप्ययुक्तोऽभवत् । सप्तार्चिश्च हनूमता परिचितो लङ्कामधाक्षीद्यया तत्पित्रा मरुता युतोऽपि न तथा दाह-क्रियायां पटुः ॥ ६२ ॥ तस्मिन् हनूमदरणिप्रभवे कृताशे शुद्धिं विधाय पतिमेव समेतुमैच्छत् । लङ्केश्वरेण रणकेलि-

कुतूहलेन बाहोर्बलादपहृता सुरराजलक्ष्मीः ॥ ६३ ॥ वाचामिदानीं किमु विस्तरेण लङ्कापुरीं रावणबाहुगुप्ताम् । काकुत्स्थदूतोऽयमुपेत्य चक्रे कृतान्तदूतस्य सुखप्रवेशाम् ॥६४॥ पौलस्त्यपातकिसमागमजायमानमेनः पुनान इव वानरयायजूकः । निर्वर्तिताश्वविजयो निजबालवह्नौ हुत्वा प्रकाशसमिधः सुगतिर्बभूव ॥६५॥ लङ्कादाहेऽप्यनार्तां रघुपतिदयितां चारणोक्त्या विदित्वा सानन्दस्तां प्रणम्य प्रतिगमनविधौ प्राप्य तस्या नियोगम् । आरुह्यारिष्टशैलं निधिमपि पयसां वेगमुत्तीर्य वेगाच्चक्रे गत्वा महेन्द्रं प्लवगबलपतीन् पूर्णकामान् हनूमान् ॥ ६६ ॥

अथ यथार्हं सैन्याधिपान् सम्मान्य मारुतिरेतैरनुयुक्तः स्ववृत्तान्तमखिलमाख्यातवान् । तदनु पवनतनयवचनमुदिता वानरवरूथिनी यूथनाथानुयाता तद्दर्शनजनितमानन्दं दाशरथौ सुग्रीवे च संविभज्येव विवक्षितुम् । अहमहमिकया धावन्ती मध्ये सरणिदधिमुखकृता वनं मधुवनं हनूमदनुमत्याभिभूय मधुपानसुखमनुबभूव ।

अथाब्रवीद्गिरिवतुङ्गमङ्गदं कृताञ्जलिर्दधिमुख एष गोपवान् । वलीमुखान् मधुभजने शिलीमुखान् भवानिमान् झटिति निवारयेदिति ॥ ६७ ॥ अयमप्येनमवोचत । दशमुखपुरमध्ये वीक्षिता मैथिलीति श्रवणमधु वितीर्णं येन वीरेण मह्यम् । दधिमुख यदि सोऽयं भाषते कोऽनिरुध्यान् मधु पिबतु यथेष्टं वाहिनी वानराणाम् ।

तदनु भयविवेशसमुन्नतदधिमुखवचनविदितमधुवनकदनपरिभवितजनकदुर्हितृदर्शनजनितप्रमदभरभरितस्तपनतन-

यत्तनुविकृतिमतनुत तदभिमुखागमननिमित्तसम्पत्तिम् ।
आरुह्याद्रिमथावरुह्य विपिनान्यास्वाद्य नानाफलान्यास्फोट्य
प्लुतमारचय्य वदनैपाराद्य वाद्यक्रमान् । आलिङ्ग्य द्रुमस-
क्रमं मदवशादाधूय पुच्छच्छटामारादाविरभूदहं प्रथमिका
पीना कपीनां चमूः ॥ ६९ ॥ निद्राक्षयादरुणितेन समीर-
पुत्रः सौमित्रिनेत्रयुगलेन निपीयमानः । चूडामणिं करतले
कलयन् ववन्दे पादारविन्दयुगलं भरताग्रजस्य ॥ ७० ॥
अक्लेशसम्भूतगतागताभ्यां निस्तीर्णविस्तीर्णमहार्णवोऽपि ।
आनन्दसिन्धौ पृतनासमक्षमक्षस्य हन्ता नितरां ममज्ज
॥ ७१ ॥ आनीतचूडामणिसन्निधानादाविःप्रमोदेन रघूद्वहे-
न । तत्रानुयुक्तः पवमानजन्मा विज्ञापयामास कृतप्रणामः
॥ ७२ ॥ लङ्कापुरोपवनसीमनि राजपुत्रीमालोकयं निशि-
चरीगणबाध्यमानाम् । केनापि पातकवशेन सुपर्णलोके ब-
न्दीकृतामिव भुजङ्गमराजकन्याम् ॥ ७३ ॥ देव्यास्त्वदी-
यान्वयकीर्तनेन त्वन्मुद्रया च व्यपनीय शोकम् । वार्त्ताम-
भिज्ञानमयी मया च प्रस्थातुकामः परिपूर्णकामः ॥ ७४ ॥
ब्रह्मास्त्रविवस्तजयन्तकृत्यां कथामभिज्ञाप्य वने प्रवृत्ताम् ।
चिरं रुदन्त्या जनकेन्द्रपुत्र्या चूडामणिः प्रेषित एष तुभ्यम्
॥ ७५ ॥ किं बहुना । देव तस्याः प्रतिष्ठासूनसूना शोक-
पालितान् । मुद्रयित्वा प्रपन्नोऽहं त्वदभिज्ञानमुद्रया
॥ ७६ ॥

इति श्रीविदर्भराजविरचिते चम्पूरामायणे

श्रीमत्सुन्दरकाण्डः समाप्तः ।

अथ युद्धकाण्डः ।

दृष्टे यत्र यदृच्छयापि वचसां देवो पुरी वर्त्तते सारस्यं महदभ्युदेति सदसि प्रागल्भ्यमुज्जृम्भते । जायन्ते सकलाः कला अपि नृणां जागर्त्ति कीर्त्तिर्नवा चेतः स्निह्यतु तत्र देशिकपदाम्भोजेच भोजे मम ॥ १ ॥ भोजेन तेन रचितामपि पूरयिष्यन् अल्पीयसापि वचसा कृतिमत्युदाराम् । न व्रीडितोऽहमधुना नवरत्नहारसङ्गेन किं न हृदि धार्य्यत एव तन्तुः ॥ २ ॥ मुद्रामुद्रितजीवितां जनकजां मोहाकूलं राघवं चूडारत्नविलोकनेन सुचिरं निध्याय निध्याय च । प्रारेभे हृदि लक्ष्मणः कलयितुं पौलस्त्यविध्वंसनं धीरः पूरयितुं कथाञ्च विमलामेकेन काण्डेन सः ॥ ३ ॥ आनन्दमन्थरमनन्तरमाञ्जनेयादाकर्ण्य वृत्तिमनघाञ्जनकात्मजायाः । दृष्टिर्दशाननरुषा परुषायमाणा बाणासने परिदधे प्रभुणा रघूणाम् ॥ ४ ॥

अथ सुग्रीवोऽपि दशग्रीवकुपितराघवावलोकनद्विगुणीकृतरणोत्साहः साहायकमनुपालम्भनन्धुमिव सिन्धुमवधार्य्य धार्य्यमाणधैर्य्यावगाढ़मतिः । अधिरूढ़त्रिकूटशिखरां लङ्कामधिगन्तुममन्दकुमुदनलनीलप्रमुखमपि वलीमुखानीकं समनीनयत् ।

वारिदादपि च रामनामतः पूरिता पुनरपाङ्गधारया । तत्क्षणं प्रतिचचाल दक्षिणं वाहिनीशमखिलापि वाहिनी ॥ ५ ॥

ततः क्षणेन समचक्रचलितऋक्षसमुदाये कुमुदामोदकारिणि शरभाधिकप्रसादशीले नीलेन्दीवरानन्दिनि दशा-

नन्दिग्राक्रमशस्यग्रतेजसि समारूढतारानन्दनलक्ष्मणानुगते सरभसमुदयसानुमन्तमिव हनूमन्तमधिरोहति निशाचरतिमिरहरणनिस्तन्द्रे रामचन्द्रे समन्ततः कन्दलितबहलहरिजालकोलाहलभरितहरिदन्तरो निरन्तरास्कन्दितनिकटकान्तारावलिर्वलीमुखबलमहाम्बुधिः समसम्भ्रममुज्जृम्भत ।

उत्तासकासरमृदङ्ग्चितपञ्चवक्त्रं वित्रस्तहस्तिविशराहचमूरुयूथम् । आलोललोचनतरङ्गकुरङ्गशावमासीदसीमविपिनं कपिनर्मघोषैः ॥ ६ ॥ सैन्यैस्ततो रघुपतिः सरितां निवेशं वेशन्तयन्विरलयन्विपिनान्तराणि । आरुह्य सह्यमपि शैलमरुह्यवातं मन्दानिलैकनिलयं मलयं जगाम ॥ ७ ॥ गत्वा च तमद्रिं सौमित्रिमिदमवादीत् । अमी तटसमीपनिर्झरतरङ्गरिङ्खत्पयोजडीकृतपटीरभूरुहकुटीरसंसारिणः । मनो विधुरयन्ति मे मलयमेखला मेदुरा दुरासदवनप्रियप्रियतमारुता मारुताः ॥ ८ ॥ इत्यालपन् करुणमेष निरुद्धवेलं शैलं महेन्द्रमधिगम्य मही महेन्द्रः । आवर्त्तमुद्रितमिवान्वयभूपतीनामक्षय्यकीर्तिनिधिमम्बुनिधिं ददर्श ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा च तमद्भुताकृष्टमना रामस्तदिदमाचष्ट । द्रष्टुं नालमगाधतां फणिपतिः सीमान्तरेखा दिशो द्वीपाः सैकतमण्डलानि तदयं दूरे गिरां वारिधिः । येषामेष सुखादखानि नखरैर्येनाथ वा पूरित स्तेषां नः कुलभूभुजामविहतस्तस्मै महिम्ने नमः ॥ १० ॥

अथ हरीन्द्रोऽपि महेन्द्रोपान्तकान्तारशोभिनि लोभनीयमलयबालानिले वेलावनप्रदेशे । दाशरथेर्निदेशेन निवेशयामास बलमखिलम् ।

सरसघटीरकुञ्जवनसञ्जवनाभिपतन् मृगमदगन्धगन्ध-वहमेदुरिते जलधेः । तटनिकटे दरस्फुटिततालरसालफ-लैरुदितमदा विचेरुरुदरम्भरयो हरयः ॥ ११ ॥

अनन्तरमपरमिव चलितं महाम्भोधिमङ्गोधिरोधसि कृतसंवेशं रोदसी लङ्घनविशृङ्खललाघवं राघवानीकमनी-कोन्मुखञ्चारमुखादवधार्य्य धार्य्यमाणहृदयान्तकः पङ्क्ती-नचरण इवैरावणो रावणो विधेयं परमजानन् जानकीमप्य-विमोक्तुकामः कामपरतन्त्रितो मन्त्रिभिः समं समाजमाज-गाम ।

रहस्तदानीं रजनीचरेन्द्रः प्रहस्तपूर्व्वानिदमाबभाषे । इदन्तु मे वाञ्छितमौचित्यं वो वदन्तु यद्वैरिजयोचितं नः ॥ १२ ॥

अमी च पुनराश्रयन्तो विज्ञापयामासुः । देव ! जीवत्सु भवदाज्ञापरेष्वनुचरेषु परमात्मासु कस्मादयमवापो दुःखा-पोरुभुजपञ्जर नीतां सीतां जातु न जहातु नाथ इत्यभिद-धानेषु प्रधानेषु रम्भोपहितहटात्कारसम्भवमम्भोजसम्भव-शापमन्तरायमावेदयन्तं दुर्नयन्तमग्रजन्मानं सम्मानयन्विन-यविज्ञानभूषणो विभीषणः सरोषमिदमवादीत् ।

अहह विधिनियोगादघनक्तञ्चरेन्द्र त्वमसि परकलत्रे दु-र्निवारानुरागः । अरुणदवशिखायामामिषग्रासमोहादविर-तकृतजिह्वाचापलः केसरीव ॥ १३ ॥ आकर्ण्य किन्नरमुखा-दनघे स्ववंशे काकुत्स्थदारहरणोपनतं कलङ्कम् । हा हेति मीलितदृशः करयोर्युगन्तदष्टौ श्रुतीरपि दधातु कथं विधातु ॥ १४ ॥ पश्येदानीमुदधिपरिखापालिता कुत्र लङ्का वाचा-तीतः क्व नु वनचरादागतो दुर्विपाकः । कर्तुं नक्तञ्चरपरि-

भवं कापि मायैव शङ्के जाता सीता धरणितनया जानकी मैथिलीति । किं बहुना । न गणयसि यदि त्वं वानरं वानरं वा ननु परिचितवीर्य्यौ जिष्णुभू कार्त्तवीर्य्यौ । न कलयसि यदि त्वं नन्दिशापञ्च धातुर्वरमपि नरवर्जं दुर्जयो दैवयोगः ॥ १६ ॥

इत्यादिनीति सहितं हितमभिहितवन्तं निजमनुजमवज्ञाय ज्ञातिरयं प्रत्यतिपक्षः शिक्षणीय इति शंसन्तं नृशंसन्तमरुन्तुदरोषणभाषणो विभीषणो विहाय विहायसि समुत्पतन्तमनूत्पतद्भिश्चतुर्भिरमात्यैः सममतीत्य वारिधिं दूरतएव सवितर्कमुदग्रीवान् सुग्रीवादीनन्तरिक्षगत एवमाचचक्षे ।

पौलस्त्यमग्रजनुषं परुषम्ब्रुवन्तं सन्त्यज्य बान्धवजनञ्च विभीषणोऽहम् । रामं विरामभिहविद्विषतामवापमापन्नदैन्यहरणं शरणं ममेति ॥ १७ ॥

अनन्तरमतिकरुणं समीरयन्तं समीरभुवा च सप्रत्यभिज्ञविज्ञापितं निशाचरपतेरनुजं निशम्य तदा तदा गमनाय किं कारणमिति शङ्कापरवशे निवेदयति हरीशे दाशरथिरपि दयमानः स्मयमानो मधुरमिदमभाषत ।

अभयागतोऽयमपयाति चेदमुना रघवो भवन्ति लघवो न किं सखे ! । अनुजोऽयमस्तु तनुजोऽथवा रिपोः करुणापदं हि शरणागतो जनः ॥ १८ ॥

तदनु हृदयविदा हनूमता सरयमानीतो विनीतोऽयमाशरपतिरवन्दत दाशरथिम् ।

रामस्तमाह विनतं रजनीचरेन्द्रं दत्तं तदद्य भवते

दशकण्ठराज्यम् । अस्मिन्नुदाहरणमग्रज राज्यभोक्ता सानुप्लवः प्लवगमण्डल सार्वभौमः ॥ १९ ॥ श्रेयः पदं त्वत्पदमुदेति विधेः प्रसादात् प्रायस्तदद्य फलितं हि विभीषणे यत् । देवातपत्रसहितं पदमस्य गृह्णन् एकातपत्रसहितं पदमेष भेजे ॥ २० ॥

असौ पुनरग्रत एव भरताग्रजापाङ्गसुधातरङ्गाभिषिक्तोऽपि पुनरुक्तराज्याभिषेकः सकलविस्रम्भभाजनतया सुग्रीव इवापरो दशग्रीवबलमखिलमावेद्य सद्य एव लङ्कापुरसमास्कन्दनाय सेनासमुत्तरणहेतुं सेतुं विधातुमाराधयतु वारान्निधिमिति सविनयमेनं विज्ञापितवान् ।

अथ वारान्निधिन्ध्यायन्नम्भोधिहृदये शयः । व्यानशे दर्भशयनं वेदीमिव हुताशनः ॥ २१ ॥

तत्र कुशास्तरणमध्यमध्यासीने निध्यानवति देवे रामचन्द्रे नियन्त्रित इव नियतिवशान्निशा त्रयमपि प्रसादं नाससाद यादसाम्पतिः ।

व्यापारयन्नथ विलोचनकोणमब्धौ कोपारुणं कुटिलितभ्रू कुटीविटङ्कः । आदातुमैहत धनुः प्रथमो रघूणां पैतामहं प्रथमसर्गसमापनाय ॥ २२ ॥ आदाय च दुरापं चापभारोपयत विशिखमनलशिखम् । नाथो विमोक्तुमुदयुङ्क्त न यावदेव पाथोनिधेरुपरि पावकरूपमस्त्रम् । सन्तापिनी नयनवारिभिषेण ताम्यन् मन्दाकिनीं किमुत वारुणमाललम्बे ॥ २३ ॥ रुषा विशिखमुच्छिखं जहति राघवे लाघवाद् अजायत रुजायतश्वसितनक्रचक्राकुलम् । रसातलवलत्तिमिस्तिमितकुम्भिकुम्भीनस प्रविष्टगिरिकन्दरन्तरल-

मन्तरं वारिधेः ॥ २४ ॥

ततृत्तणं जलनिधिः क्षन्ता च युगान्तानलस्य महतोऽपि गरलदाहनोष्मणां सोढापि वाडवगाढावलेपस्य तितिक्षुरपि भार्गवतीक्ष्णशरयोः परिशोषयन्तमन्तरङ्गमङ्गारमयं शरमयं निमिषमपि न विषेहे ।

शरणमय शरव्यथानिदानं जलनिधिरेष जगाम राममेव । परुषकुलिशपातमेव किं वा जलधरमर्थयते न जीवलोकः ॥ २५ ॥

आगत्य चानुपदमुदीक्षतनूतनरत्नराशिर्वारिराशिर्विनीतवेशो विशेषोपजातनतिभिर्नुतिभिरभ्यनन्दयद्रघुनन्दनम् । तदनु तदनुसंहितममोघमस्त्रं वैधात्रं कुत्र चन वन्सोमनि विनिपात्य साध्यते मया सलिलविष्टम्भः सम्प्रत्येव नलो विदधातु सेतुमित्यभिदधानो मन्दमन्दमन्तरधात् ।

आदिष्टा रघुपुङ्गवेन हरयोऽप्यष्टासु दिक्षु क्षणात् त्रैलोक्याञ्चितमूलमध्यशिखरान् धात्रीधरान् आहरन् । यैः क्षिप्तैः सलिले नलेन जलधिर्यातोऽपि जम्बालतां निर्गच्छत्य चिराय निर्झरपयः पूरैः पुपूरे पुनः ॥ २६ ॥

अथ जलधौ निपेतुरतिदूरनिपातदलज्जलचरदत्तजीवनवगन्धमहौषधयः । स्फुटितधराविराजदहिपुङ्गवफूत्करणक्षुभितगुहागृहासिक्तमहाहरयो गिरयः ॥ २७ ॥ अलक्षितमहीधरग्रहणमस्फुटक्षेपणं विचित्रघटनं ततो विरचितो नलेनामुना । अशोधि हरियूथपैरधिपयोधिसेतुर्महान् भुवो भुजङ्गाभवन्निजतनूभुवो लम्भयन् ॥ २८ ॥

अनन्तरं अन्तर्मुखा इव बलीमुखाः प्रबोधेनेव सेतुपथेन

संसारमिव दुस्तरन्तरणिपतिमतीत्य सद्य एव प्रकाशं गिरे-
शं सुवेलमवलोकयन्तो मुहुरविन्दन्त महान्तमानन्दम् ।

बलयिततटदेशैर्वाहिनीनां निवेशैरविरलवनरेखामध्य-
मध्यास्त रामः । कपिकलकलशौर्यत्कन्दरामन्दिरान्तस्स्खलि-
तकुपितसिंहव्यस्तवेलं सुवेलम् ॥ २९ ॥

तदनु दशमुखः शुकमुखार्दातलङ्घितजलधिमधिगतसु-
वेलारामं रामं निशम्य सम्यगवगमनाय रघुनायकबलमनु-
प्रहितयोर्भेदितवेषविभीषणावेदितकुपितकपिलोकनिर्दयत्व-
णनितान्तखिन्नयोर्विपन्नाधारदाशरथिदिसोचितप्राणयोः शु-
कसारणयोर्वचसा प्रासादाग्रमासाद्य प्रत्येकशस्तदावेद्यमा-
नान् प्रवर्द्धमानसमरसन्नाहमतीन् प्लवङ्गमसेनाधिपतीन् अ-
तिधीरतया सावधीरणमवेक्षमाणः प्रतिपक्षबलप्रशंसिनौ
तावुभावप्युपेक्षमाणः शार्दूलप्रभृतिभिः प्रणिधिभिरप्यवगता-
शेषवृत्तान्तः सान्तस्तापः सुचिरमनुचिन्तयन् अन्तिकासीन-
मतिविनयप्रह्वं विद्युज्जिह्वमुपह्वरे किमप्यभिधाय सौधा-
दवततार । तत्क्षणं क्षणदाचरोऽपि निदेशान्निशाचरपते-
र्दाशरथिशिरः सशरन्धनुरपि निर्माय मायानुभावादाहवा-
नीतमित्यभिधाय निधाय च पुरो निदाघातिशयसन्तापिनीं
वासन्तीमिव वैद्युतानलस्थिरकालविह्वलामाकुलीचकार मै-
थिलीम् । ततः प्रबुद्धा च मुग्धा पुनस्तथ्यमिति विचार्य्य
तदनार्य्यं पर्य्यदेवयत पतिदेवता ।

रक्षोवरोधवसतिं रजनीचरीणां रक्षोपरोधमपि रावणभर्त्सनञ्च । सर्वं सहे यदुपलम्भधिया स एव सर्वंसहे
भवति जीवति हन्त शता ॥ ३० ॥

एवमत्याहितमत्यासमेतामेतामेतामासाद्य सखि वैदेहि वैदेहि वचः कथमियं तव दीना दशा दशाननकृता मायाहि मायाहि मनसि वैधुर्य्यं निखिलजगती धुर्य्यभुजबलाभिरामे रामे किमिदमनार्य्यमविचार्य्येमित्यभिदधाना नवीना सारनिष्यन्दिनी कादम्बिनीव घर्म्मोद्वेगिनीं केकिनीं सरमा चिरमाश्वासयामास ।

अथ निगदितनीतिं मुञ्च मुञ्चेति सीताम् अविरतरणकण्डूभीषणो रावणोऽयम् । मनसि न बहु मेने मन्त्रिणं माल्यवन्तं दिवि परममरीणां मण्डलं माल्यवन्तम् ॥ ३१ ॥

अथ रामोऽपि कामो चतवेषविभीषणामात्यविदितरक्षोनगररक्षोदन्तो हृदन्तोपजातसमरसंरम्भविधिरम्बुधिमेखलालङ्कारमणेर्लङ्कायाः प्राग्द्वारस्थाय प्रहस्ताय पर्य्यस्ताहितप्राणानिलं नीलं दक्षिणद्वाररक्षिणोर्महोदरमहापार्श्वयोर्बिम्बलयविजयधौरेयत्वारेयं प्रत्यग्द्वारपालनाधिकृते पाकशासनजिते पराक्रममिव तनूमन्तं हनूमन्तमन्तर्व्यूहविहितरक्षाय विरूपाक्षाय रक्षःप्लवङ्गमकृत्नाधिपतीन् प्रतिनिधीन् विनिधाय विधाय च सज्जं धनुरनुजेन समं समीकाभिमुखेन दशमुखेन गुप्तमुत्तरं गोपुरमुत्तरङ्गो बलैरुपरुरोध ।

अत्याकुलां हरिबलैरवलोक्य लङ्कां दत्तार्गलेषु दशकन्धरकिङ्करेषु । आरक्तकैस्त्वरितमन्तकराजधान्यामुद्घाटिताभिरुदभाविकवाटिकाभिः ॥ ३२ ॥

तत्क्षणञ्च लक्ष्मणाग्रजः सुग्रीवेण सह सुवेलाचलकटमधिरूढ़ः क्षितिभृत्प्रवनीवरचूड़ामणिं सिंहनादीरकमलककर्णिकां

निर्माणकौशलीं विश्वकर्मणो निवेशदरीं निशाचरहरीणां अनारतवन्दीकृतामरपुरन्ध्रीवाष्पनदीमातृकोपवनसीमान्तां सीमान्तरात् निरन्तरसेवासमागतदिक्पालमातङ्गमदाम्बु-पङ्किल वाह्याङ्गणोत्सङ्गां लङ्कामवलोकमान स्तत्रैकत्र समु-न्नतं सौधमधिवसन्तं सन्तमसमिव सदेहबद्धमन्तिकचरोद-स्त विमलमुक्तातपत्रमिषात्सतारकेण विभावरीपतिनेव सेव्य-मानं वैमानिकवधूविधूयमानचामरवृन्दशोभितमञ्जितमन्दा-किनीपरीवाहमिवाञ्जनाचलमखिलजगद्विजयवर्णावलीमति-निर्णायकैरनेकविधसमीकाभिघातमग्नभग्नै रवणविषाण कु-लिशाग्रैरुद्गीर्ण विशालवक्षःस्थलफलकमानीलतमालरुच्छा-यमाच्छादिताभिनवलोहितपटमापाटलसन्ध्यारागबन्ध, रङ्क-म्बरमिव ददर्श दशकन्धरम् ।

कोपादुत्पतितस्तदा हरिपतिः कोटीरमुत्पाटितं चक्रे नैर्ऋतनायकस्य सुदृढ़ीचक्रे च वै भीषणम् । युध्वा च प्रध-मावमान कुपितेनैतेन बुध्वा ततो मायामस्य जगाम कोम-लगुणग्रामं स रामं पुनः ॥ ३३ ॥

ततस्तत्साहसोपलम्भविधिना दाशरथिना समामन्त्र मन्त्रिभिः समादिष्टः साधिष्टभुजशौर्य्यशाली वालिनन्दनः सलीलं सालमुल्लङ्घयन् लङ्कां प्रविश्य नृशंसमिति शशंस निशिचरपतिम् ।

सोऽहं प्लवङ्गमपतेस्तनयस्त्वदीयनिश्वासरोधिनिजबाल-धिमण्डलस्य । कालस्य दूषणखरत्रिशिरोमुखानां पौलस्त्य ! मां रघुपतेरवधेहि दूतम् ॥ ३४ ॥ रक्षःपते ! रघुपतेर्नयनं तृतीयमास्कन्दनीयमितिहा मनुषे कलत्रम् । अम्भोजमित्य-

नितकसम्भ्रम मचि शम्भोः मन्दाकिनी मधुकरस्तु यथा मदान्धः ॥ ३५ ॥ किञ्च । एकं हैहयसम्भ्रमात्परिभवान् म्लानं द्वितीयं पुनर्दैत्येन्द्रा विनयात्तृतीयमपि मे तातादिताद्वैक्लताम् । इत्थं त्वच्चरितं पितामहमुखान्येकं विनैवाभवन् तच्चैकं न विधेहि दाशरथये देया त्वया मैथिली ॥ ३६ ॥ कौवेरस्य तु पुष्पकस्य हरणं कैलासविक्षेपणं दिक्पालाक्रमणञ्च जल्पसि मुहुः किम्वा यशस्तावता । वेषं संयमिनो विधाय विजने देवीं वने जानकीं वेगादाहरता त्वयाद्य रचितां वीरव्रतस्योचितम् ॥ ३७॥ किं बहुना । पूजोपहाररचनाय पुरा पुरारेश्छिन्नेषु मूर्द्धसु नवस्ववशेषितं यत् । देवस्तदद्य कुतुको दशमं शिरस्ते रामो बलिं रचयितुं रणदेवतायै ॥ ३८ ॥

एवमरुन्तुदभाषणरोषणेन रावणेन गृह्यतामयं निगृह्यतामिति सरयमादिष्टानालम्बितभुजप्रकोष्ठानाशरांश्चतुरश्चरोऽयं भुजङ्गानिव विहङ्गाधिपो गृहीत्वा भुवि निपात्य चैतान् पादाङ्गुष्ठेन प्रासादशृङ्गमपि भिन्दन्नलिन्दनात्मनः प्रतिरथं पङ्क्तिरथभुवो विवेश निवेशम् ।

रघुतनयस्ततो विदितरावणदुर्विनयः कुपितमना सनागिव दधे कुटिलां भ्रुकुटीम् । अथ परिवव्रु राशरपुरं हरयः सरयंयुगविगमे यथा युगपदम्बुधि मौर्वशिखाः ॥३९॥ ततो मदपरिश्रमपवनोरसंरम्भ न्त भितकोणपप्रकरपाणिकोणाहतः । रवैरधिकभैरवैरूपरोध रौद्रोन्तरं तरङ्गितघनाघनस्तनितबन्धुभिर्दुन्दुभिः ॥ ४० ॥

तेन च समन्ततः कन्दलयता दलयतेव जगन्ति दुन्दुभि-

निर्वोषेण रोषेण च प्रेर्य्यमाणाः केसरिण इव गिरिकन्द-
रान् मन्दिरान् निर्गत्य गत्यन्तराय सन्धाय काव्यपत्यानि वा
निमित्तान्य नवलोकमाना विमानाधिगतविबुधसीमन्तिनी-
भिः सह विजिहीर्षयेव प्रस्थानसमयपरिम्लानमुखीः सुमुखी-
रप्यगणयन्तो निरन्तरज्वलितकोपानलनयनकोणारुणाला-
तघ्नर्तनिपातविलासचलितनिजवःरणा इव रणावेशपरवशाः
दिशासु दशसु विरचितशिवारवाम्रेडितव्याकुलीकृतकुलमहीध्रा-
गृध्रायतपक्षविक्षेपकृतपताकानिकाय पुनरुक्तसमुत्तुङ्गशताङ्ग-
सङ्घातपरिगता नितान्तनिशिता कृतान्तदंष्ट्रा खरतरनखर-
पट्टीरुप्रासपरशुगदामुसल शक्तितोमरमुद्गलपरिघद्रुघणकृपा-
णधारिणो दारुणा जगरसन्तानसंवीता इव विन्ध्यकूटा व्यू-
ढातिकरालकालायसकङ्कटा विकल्पा इव कल्पाम्बुदानां व्य-
क्तय इव कालरात्रेर्विवर्त्ता इव कलिकालस्य च भयङ्कराः
समराङ्गणमवतारयन्तः समीरयन्तो वीरवादानादाय च श-
रासनमासारैरिव गिरिमम्भोधरा दूरापातिभिः शिलीमुखै-
र्वलीमुखबलमखिलमच्छोभयन्तरक्षोभटाः ।

ततो धुतनखयुधस्तरुपरिलुटत्तोमरः शिलानिहतमु-
द्गरः शिखरिभिन्नमत्तद्विपः । स्वपक्षविजयैषिभिर्दिवि सु-
रासुरैराकुलैरलक्षि हरिरक्षसामतिभयङ्करः सङ्गरः ॥ ४१ ॥

क्रमेण च कुपितकपिवीरविदूषितनैर्ऋतभुजप्रतापानल
इवास्तं भजति भगवति भानुमति मथितायुधयातुधानगल-
नालप्रणालपरिवाहि लोहितनदीपूर इव विदूरमन्तरित ह-
रिदाभोगे सन्ध्यारागे विक्रान्तहरिनखाक्रान्तदन्तावलविपु-
लकुम्भस्थलमुक्तमुक्ताकलाप इव वियति विजृम्भमाणे ताराङ्ग-

ले रणरभसचलितरथगजतुरगपदातिपादाहतविश्वम्भरान्त-
राल जनुषि रजसीव भुवनमास्कन्दति तमसि तामसीचरे-
ष्विव सशोकेषु चक्रवाकेषु दाशरथिबल इव प्रमदाकरे
कुमुदाकरे ।

आसारधारां प्रकिरन् शराणामाश्वासयन्मानसमाशरा-
णाम् । वीरो हरीन् संयति मेघनादो विव्याध हंसानिव
मेघनादः ॥ ४२ ॥ रणे तदनु दारुणे रभसमङ्गदो रावणेर्दु-
मेण महता हतःस्वयधुरीणयानव्रजम् । शितेन शतकोटिना
शिखरिकूटमिन्द्रो यथा ममाथ च रथं मनोरथमपि चणाद्र-
चसाम् ॥ ४३ ॥ वियत्तले तदनु विलीयमायया सलक्षयन्
रघुतनयं सलक्ष्मणम् । अजिह्मगानधिमतजिह्मगाकृतीन्
अमर्षतः समिति ववर्ष रावणिः ॥ ४४ ॥ लक्ष्मणानुगतं
रामचन्द्रं राक्षभयङ्करा: । बबन्धुर्दीर्घतमा बन्धच्छिदममी
शराः ॥ ४५ ॥ यावद्याति पुरं पुरन्दरजयी यावद्दशास्या-
ज्ञया सीता पुष्पकवासिनी रघुसुतौ दृष्ट्वा पुरः शोचति । ता-
वत्तो गलिता सुपर्णगरुतां वातेन वाताशना दीप्तौ चन्द्रदि-
वाकराविव तमो मुक्तौ ततो राघवौ ॥ ४६ ॥ दुर्वारे तदनु-
द्वयोस्र बलयोरुज्जृम्भमाणे रणे धूम्राक्षं भुजतः प्रकम्पनमथ-
द्वेधा व्यधान्मारुतिः । तारेयोऽपि च वज्रदंष्ट्रमचलान्नीलः प्र-
हस्तं बलात्तत्सर्वं दशकन्धराय चकितैरक्षञ्च नक्तञ्चरैः ॥४७॥

अथ तदानीमनीकिनानायबधकोपोदय.दायोधनोत्-
कण्ठो दशकण्ठः सकलजगदण्डभरितभयानकभयानकार्मि-
नदवधिरिताशेषशेषाहि लोचनो रोचिष्णुजिष्णुकोदण्डध-
रः सखिलधर इव सुमेरुशृङ्गं समुत्तुङ्गं रथमलङ्कुर्वन् स-

र्वतस्वजितसकलचतुरङ्गसङ्गतया लङ्कयेव स्वयम् अनुगम्यमानः क्रमादतिक्रम्य पुरतो रणं पुरतोरणचलितमालोकयत निखिलमपि वलीमुखबलम् ।

जेतारमाहवमुखे दशदिक्पतीनां दृष्ट्वा पुरो दशमुखं रघुनन्दनस्य । स्लाघावशेन न चचाल शिरः परन्तस्यान्तर भुजशिरोऽपि समीच्य लच्यम् ॥ ४८ ॥ अथ मदगर्जितैरधिकतर्जितदिक्करिभिर्दशवदनस्तदा दशदिगन्तरयन् । समरमुखे सखेलपदचक्रमतो विदधे हरिकुलमाकुलं जलधिमादिवराह इव ॥ ४९ ॥

अनन्तरमनीकास्कन्दकन्दलितामर्षं वर्षन्तं गिरीन् हरीणामधिपतीनतिनिष्ठुरेण मुष्टिना गाढमभिनिघ्नन्तं हनूमतममन्दलाघवाक्रान्तध्वजकिरीटाञ्चलं नीलमपि निखिलजगज्जिता महता बलेन वातूल इव तूलजालं कपिकुलमपसारयन्नविरतशरासारवर्षिणमभ्यमित्रीणं सौमित्रिमपि शक्त्या गाढमुरसि विव्याध क्रव्यादाधिपतिः ।

अवकीर्य्य दाशरथिरशुभ्रैरनुजं पुलस्त्य तनुजञ्च शरैः । युगपद्दधात्करुणवीररसौ युधि शोकहर्ष शबलञ्च बलम् ॥ ५० ॥ आधूय मोहमहितोन्मथनाय यावत् सौमित्रिरेष समुदञ्चति तावदेव । पौलस्त्यमेष परिभूय परं तदीयान् प्राणान् मुमोच दयया न मुमोच बाणान् ॥ ५१ ॥ प्राप्य तत् प्रथमं युद्धे पराजयमुदे जयन् । दशाननः पुरीं प्राप दिनदीपदशाननः ॥ ५२ ॥ प्राबोधयत्तदनु पङ्क्तिमुखः शयालुं कालं विनापि च कथञ्चन कुम्भकर्णम् । आदेशतः स च विभोरपुनः प्रबोधसंवेशधाम समराङ्गण माजगाम ॥ ५३

आगतञ्च तमञ्जनाचलनिकाशकाशतलभ्रमितत्रिशूलं शूलवरमिव जातुधानयोद्धारं नरान्तकमेवलोक्य शाख्यत्महजभुजतेजोविशेषमशेषासु दिक्षु धावमानं पवमानचलिततूलराशिमिव त्रस्तप्लवगबलमङ्गदो धीरमवादीत् ।

कस्यः चैकस्ये रानां कापि सेयं विभीषिका । अभूतपूर्वं वः प्राकृतं भयचेष्टितम् ॥ ५४ ॥

अथ हरयोऽपि सरयमनुनयसङ्गतमङ्गदवचनमवधारयन्तो धारयन्तः समरसन्नाहान्दिग्भागा इव प्रतिनिवृत्ताः प्रयत्ताश्रयमिवैरावणं रावणानुजं विन्ध्याचलमिव युगान्तानिलाः समन्तादाहृतैर्गिरिभिस्तरुभिरप्यवाकिरन् ।

क्षिप्ताः संयति पुष्पिताः क्षितिरुहास्ते रक्षसो वक्षसि । प्रस्विन्ने पटवासपांसव इवालीयन्त चूर्णीकृताः । मुक्ता ये धरणीधरा मुहुरमी तद्गाङ्गमङ्गट्टनात् प्रत्याहत्य परं प्रहर्तुरभवन् खेदाय भेदाय च ॥ ५५ ॥ ज्वलदनलं त्रिशूलमुपरिभ्रमयन्नमयन् नयमवनीमनीकमटखेलनदुर्ललितः । सपदि बभञ्ज नीलमृषभं शरभञ्च बलादहरत गन्धमादनमरुन्ध गवाक्षमपि ॥ ५६ ॥

ततश्च सहजबलचापलाधिगतलाघवं राघवं शरणमभ्युपाणं रावणानीकमाश्वासयन् विश्वाधिकविपुलभुजवीर्य्योर्किकोर्य्यैद्विषति सर्वतः सर्वतान् विधाय विचित्रमति चिरं युद्धं नरान्तकविमुक्तधालीधरवशः कुलिशदारित इव कुलभूधरो धरायामचेतन इव पपात हरिकुलपतिः ।

परिगृह्य तं झटिति वाहुपञ्जरे चलिते पुरं तदनु रावणानुजे । अविनीत वालिकृतमद्य नः प्रभोरयशः प्रम-

ष्टमिति हृष्टमाशरैः ॥ ५७ ॥

तत्र विचित्रकुसुमपरिमलशिशिरोपचाररुचेतनोऽङ्गीव सुग्रीवनखमुखाकलितशूर्पणखामुखानुकारः सचमत्कारमुत्प्लुत्याधिगतमेनमनालक्ष्य वैलक्ष्यतः प्रतिनिवृत्तो निवृत्तोद्धृत्तारकेक्षणः क्षणदाचरः प्रतिक्षणमतिक्षीवतया प्रतिपक्षबलमिव स्वपक्षबलमपि भक्षयन्न लक्षयन् सौमित्रिमद्रिशिखरान् विमुञ्चन्नेवायसञ्जसा राममभाजगाम ।

भिन्दन् शूलमथ द्वैचन्द्रमुखतो वीरो रघूणां पतिर्बाणानत्र मुमोच वालिविपदो मारीचमर्मच्छिदः । आलोक्याथ स तान्विदारितशिखानस्मिन् न किञ्चित्करान्दायर्यं पुनरैन्द्रमप्यरिवधूवैधव्यधूर्यं दधे ॥ ५८ ॥ रामास्त्रोद्दलितेषु राक्षसपतेरङ्गेषु तुङ्गो भुजः प्रागेको निपपात मन्दर इव प्रत्यर्थिसेनाम्बुधौ । सिन्धौ निष्पतितः परोऽपि ददृशे सेतुर्द्वितीयो यथा छिन्नं व्योम्नि शिरस्तुरीयमभवत् कूटं त्रिकूटस्य च ॥ ५९ ॥

तदनु तदनुमोदभरितहरिबलकोलाहलाकर्णनविदितकुम्भकर्णवधपरिम्लानमुखेन दशमुखेन सहोदरमहोदरमहापार्श्वौ सहायौ विधाय समादिष्टाः कुमाराः नरान्तकदेवान्तकातिकायत्रिशिरसः पितुर्निर्देशान्निवेशमिव पितृपतेः प्राविशन्नमी समीकभुवम् ।

अजनि पुनः समीकमनयोरुभयोर्बलयोरवदलिते मुखे च यदनुज्झितरोषभरम् । अमरमृगीदृशामपि यदाशयपूर्तिकरं समरसमुत्सुकेन मुनिना यददृष्टचरम् ॥ ६० ॥ ममाथ शैलैरथ वालिनन्दनो नरान्तकं संयति वानरान्तकम् ।

हनूमता सोऽपि हतः सुरान्तकः पुरान्तकेनेव यथा पुरान्तकः ॥ ६१ ॥

अनन्तरमसमसमरशीलेन नीलेन निहते महोदरे मारुतिमथितशिरसि त्रिशिरसि विश्वसितेषु महापार्श्वादिषु वाहिनीपतिषु निर्भरविषादरोषपरवशो निशाचरः स्फार इव तमोनिकायः सत्यमतिकायः समागत्य हतासुर इव सुत्रामूणा सुमित्रासुतेन सह वितेने विचित्रमायोधनम् ।

स च सुचिरं नियुध्य तमबध्य इतीव वरादनिलगिराविबुध्य पुनरस्त्रमधत्त विधेः । दलितमनेन तद्दिवि समुत्पतितं जगतामतनुत राङ्गमीतिमधिकामतिकायशिरः ॥ ६२ ॥ अनुनीय रावणिरथो विधुरं पितरं दधत् पृथुसमीकधरम् । सरथी समेत्य सधनुःशरधिस्खलितस्वभूभिरधिदाशरथी ॥ ६३ ॥

अधिसमरमरातिजयमनोरथाय रयाभिरक्षायै रक्षांसि परितः प्रकल्प्य प्रतर्प्य च हविषा प्रदक्षिणशिखावन्तं मन्त्राश्रितानि विचित्राण्यस्त्राणि दधानस्तिरोधानगत एव शितमुखैः शिलीमुखैर्निर्माय निखिलमर्मोहतिं निस्त्रिंशक्रमः क्रव्यादो व्याध इव हरीन् विधुरीचकार ।

सहलक्ष्मणं तमपि दाशरथिं परुषो निदाघ इवपद्मसरः । विकलाशयं विधुरसत्वमयं विरचय्य धाम च जगाम शरैः ॥ ६४ ॥ हतार्कभवतेज सि क्षपितरामचन्द्रद्युतौ विमुच्य सति निर्गते विशिखवृष्टिमस्मिन् घने । अदीप्तनलमस्फुरत्कुमुदमस्तनीलोत्पलं समुत्तरलजीवनं समभवत्तदा वाहिनी ॥ ६५ ॥ अचलमथ सलीलमोषधीनां हरति हनू-

मति जाम्बवन्नियोगात् । विचलितमभवद्बलं विशल्यं विबुधमनोऽपि धूतशोकशल्यम् ॥ ६६ ॥

तेन पुनः सहजतेजोभरितेन दावानलेनेव वानरबलेन दह्यमानां दरीमिव पुरीं विहाय पञ्चाननाविव पङ्क्त्याननिदेशतस्खलितमखिलरिपुप्रकम्पनमकम्पनमाहतप्लवङ्गसङ्घं प्रजङ्घञ्च अङ्गदभुजप्रतापानलशलभावुभावपि निशम्य निशम्य च द्विविदमैन्दावदारितौ महारथौ शोणिताक्षयूपाक्षावपि कोपाक्रान्तपरुषसंरम्भौ कुम्भनिकुम्भौ समुत्तम्भ्य बाहुं सुबाहुमारीचाविव राघवभुजाभ्यां सुग्रीवहनूमद्भ्यामद्भुतं युद्धमथनिपातताम् ।

भूमौ ततः प्लवगराजभुजेन बिद्धमालोक्य कुम्भमसहन्विरहं तदीयम् । शोकादगादनिलसूनुहतो निकुम्भस्तन्नामयुक्तममरीकुचकुम्भमेव ॥ ६७ ॥

ततः कौणपपतिनियुक्तं युक्तमखिलवाहिनीभिराहवाटोपमुखरं खरात्मजं मकराक्षमैक्ष्वाकशरोऽपि विपक्षमपि सपक्ष इव समक्षनयज्जनयितुः ।

कृत्वा मूर्द्धनि शासनं पितुरथो गत्वा रणं रावणिर्हुत्वा महाभुजो हुतभुजं धृत्वा महास्त्राणि च । स्थित्वा व्योमनि मायया शरचयन्त्यक्त्वा च भित्वा चमूं बुध्वा राघवकोपमाप सहसा लङ्कामलं कातरः ॥ ६८ ॥

ततः प्रतीचः प्रतिहराद्यं स प्रातिहारिको निर्गत्य निकृत्यासिना काचिदाञ्जनेयस्य पुरतो मायामयीं मैथिलीमाकुलीकृतमनसि तस्मिन्नाकस्मिकमिदमतथ्यमपि तथ्यमेव बुध्वा चिराय युध्वा निराशे प्रतिनिवृत्ते विद्विषि विप-

त्वपशुविशसनारम्भि निकुम्भिलामासाद्य सद्य एव प्रावर्त्तत सत्रमतिविचित्रम् । तदनु हनूमतः प्रतिनिवृत्ताद्वृत्तमेतदाकर्ण्य विशीर्णमानसो मानसचर इव वज्रनिर्घोषाद्विषादाकुलो राजहंसः संसदि निपत्य सौमित्रिणा समाश्वास्यमानः सकरुणं निश्वस्य विश्वस्य पतिरपि विधुरं व्यलापीत् ।

जन्म तदत्र भवती जनकस्य यत्न्मे देव्याश्चिराय धरणेरणेः शिखेव । वंशे मनारपि बधूरभवत्किमन्यद्रामस्तवापि विधिना रचितोविरामः ॥ ६६ ॥ यतो मुधा भवति यत्र समीरसूनोर्नीलं नलोऽपि भवसेतुनिबन्धनाय । दूरे च पावकशराद्व्यतिक्रमोऽयं तत् केन शोकजलधिस्तव लङ्घनीयः ॥७०॥

इत्यादि परिदेवमानमेनं विदिता शरमाया विशेषो विभीषणः समागत्य देव ! भवतोऽपि किमिदमस्थाने दीनमवस्थानम् । निरन्तराय मखनिर्वर्त्तनाय पुरन्दरारिणा कृतं कृत्रिममेतदित्यवधार्य्य धारय मनसि धैर्य्यमित्यभिधाय तद्वधाय लक्ष्मणं तत्क्षणमेव पुरस्कृत्य निकुम्भिलामुपरुरोध ।

हरिकुलारवतश्चलितस्ततो गिरिदरीकुहरादिव केसरी । अपरिपूर्य्य मखाहवमाहवं स विदधे बलशासनशासनः ॥ ७१ ॥ वातूल इव तूलानां वानराणां रणाजिरे । विद्रावणस्ततो माया विद्रावणसुतोऽभवत् ॥ ७२ ॥

अनुपदमशोकिनीनाथनिधनसंरब्धतरं संवर्त्तप्रवृत्तमिव कृतान्तं समराङ्गणमापतन्तं स्यन्दनगतं तं संक्रन्दनजितं गन्धवाहनन्दनस्कन्धवर्त्ती सौमित्रिः प्रवर्त्तितशिततर-

शरधाराभिः श : धारपाणिरिव जम्भमस्तम्भयत् ।

परस्परमदोत्कटं प्रचुरवीरवादोत्कटं परत्रुटितकण्टकं प्रतिहतास्त्रमस्त्रेण च । जगत्त्रयभयावहं जयपराजयागोचरं वितेनतुरभाविभाविव तदाहवं दारुणम् ॥७३॥ शतधारकठोरशिखैर्विशिखैः शतधा विरचय्य शरासगुणम् । विदधे विबुधेशजितं समरे हतसारथिमप्यथ दाशरथिः ॥ ७४ ॥ यदुचितमहो माय शीलस्य यज्ञुजशालिनः सदृशमथवा युक्तं नक्तञ्चरेन्द्रसुतस्य यत् । शतमखजितः शौर्य्यं यद्वानुरूपमथात्मनस्तदकृत रुषा मन्दो मन्दो दरीतनयो रणे ॥ ७५ ॥

अनुपदमभिविषेण अभिषेण नवति विभीषणे तेन मुक्तां शक्तिमर्द्धचन्द्रेण दारयत् अपारयन् सोढमदसीयमविनयममर्षाकुलः सौमित्रिरमोघं माघवतास्त्रममुञ्चत् ।

पतति स्म तत्प्रथममस्त्रमुज्ज्वलं सशिरस्त्रमिन्द्रजयिनस्ततः शिरः । अनुपुष्पदृष्टिरवनौ दिवौकसामथ बाष्पदृष्टिरमरारियोषिताम् ॥ ७६ ॥ श्रुत्वा शक्रजितः सुतस्य निधनं शोकेन रक्षःपतेः क्लान्तं निश्वसदश्रुपूरभरितं क्रन्दच्च फूत्कारि च । कोपेनाथ विपाटलं कुटिलितभ्रूवल्लिदृत्तेक्षणं जज्ञे दष्टवनोष्ठमट्टहसितोद्वृत्तं समस्तं मुखम् ॥ ७७ ॥

अनन्तरमपाक्रान्तासु सुविक्रान्तेषु पुरन्दरारिमुखेषु नन्दनेषु निहतेषु कुम्भकर्णादिषु भ्रातृषु विध्वस्तेषु प्रहस्तपूर्वेषु सचिवेषु व्यतीतेषु विरूपाक्षप्रभृतिषु सेनापतिषु कपिविमर्दनेन विशीर्णे भवति निखिले बले समन्ततः पौरवधूजनपरिदेवनोत्तरङ्गायां लङ्कायामातङ्कातिशयरोषणो रावणस्तत्क्षणमेव हर्यक्ष इव हरिणीं वरूथीसुतां जिघांसुर-

न्तिकगतेन मन्त्रिणा निवार्यमाणः सारथिना विधिना च सचोदितो दाशरथिविजयविहितसङ्गरः सङ्गरभुवमवततार ।

कोपादसौ परिघयष्टिकुठारकुन्त चापाशुगद्रुहिणशक्ति-कृपाणपाणिः । एकोऽप्यनेकमुखबाहुतया सबन्धुर्लोको यथा समिति लोचनगोचरोऽभूत् ॥ ७८ ॥ अलक्ष्यत सरक्षसामधिपतिः कृपाणं मुहुः प्रहस्य विनिपातयन् प्लवगमण्डलीमौलिषु । अयं तव तवायमित्यधिसमीकमेकैकशो वरानिव विनिर्दिशन्नमरवारवामभ्रु वाम् ॥ ७९ ॥

तदनन्तरमक्षौहिणीक्षोभकन्दलितरुषमतिपरुषविशिखदलितध्वजमर्द्धचन्द्रनिकृत्तधन्वानमस्त्रधारावदारितसारथिमतिविस्मरणीयकरलाघवं राघवानुजममर्षावेगमुक्तया शक्त्या मूहूर्त्तमिव मूर्च्छानिमीलितकुपराग इव कमलाकरमाततान यातुधानपतिः ।

आलोक्य दीनमनुजं हृदि शक्तिघाताच्छोकेन विद्धहृदयः सुतरां स रामः । कोपेन चापमय कुण्डलयाञ्चकार लङ्कापतेरपि ललाटतिपिं विधाता ॥ ८० ॥ अवकीर्य्य दाशरथिरश्रुजलैरनुजं पुलस्त्यतनुजञ्च शरैः । युगपद्दधात्करुणवीररसौ युधि शोकहर्षशबलञ्च बलम् ॥ ८१ ॥ बलयितचित्रचापविनिवारितपङ्क्तिमुखे विसृजति राघवे विशिखवर्षसमर्षवति । अरिषु न कश्चिदप्यथ निवृत्य गतः समरादमरविलासिनीषु नच काचिदलब्धवर ॥ ८२ ॥

अथञ्च पुनरञ्जनीसुतसमानीतमहीधरमहौषधिजीवितानजात्संप्रमुखलब्धमनोरथः समेधम नमाजवः समरकौतुककोपलम्भसंरम्भोदञ्चितपुलककञ्चुकिताकृतिर्दाशर थर -

धिसङ्गरममरसारथिना नीतमतिविशङ्कटङ्कमपि रथं कङ्कटमप्यनुग्रहाय शक्रतोऽग्रहीत् ।

अन्योन्यस्य सदृक्षलक्ष्यमिलनादालक्ष्यशौण्डिर्ययोः शस्त्राशस्त्रिसमुन्मिषत्पुलकयोः सश्लाघयोः साहसे । जाते जीवितसङ्कटेऽपि हसतो मूर्च्छासु विश्राम्यतोरश्रान्तं रघुवीरपङ्क्तिमुखयोरासीदमारणः ॥ ८३ ॥

अथ तयोरश्रान्तमुक्तदिव्यास्त्रयोराखण्डलवृत्तनिभयोरालूनेषु भार्गणेषु अभङ्गुरपरस्परविजयमार्गणेषु बाणगणेषु विच्छिन्नेषु धनुर्गुणेषु अव्याहतसहजसाहसगुणनिकृत्तेषु धुरीणेषु यानेषु निरपायसुराभिहतिनिर्भिन्ने सांयुगीने च रथे परस्परगर्वकल्पविजयमनोरथमजायत भुजायतशोधनमायोधनम् ।

तूणीमुखात्वरितमुद्धरणे गुणेन संयोजनेऽप्यथ शरस्य विमोचने वा । यत्नावलोकितदशास्य दृवातिवेगाल्लोकेन राघवकरस्थिरमालुलोके ॥ ८४ ॥ अद्वैदीरितवीरवादमहरद्रामो यदस्त्रैः क्षणात् तेनैवाङ्कुरता मुखेन जगदे शेषञ्च लङ्कापतेः । साध्ये सत्यपि चातुरीभिरुभयोर्दानुष्कमायाविनोर्विच्छिन्नाननदर्शनेन समभूद् व्रीडारणे रावणे ॥ ८५ ॥

दशाननशरक्षतिक्षरदसृगट्टझरीबुद्बुदैस्तरङ्गितमहेन्द्रकरटकसहस्रचक्षुः पयः । रणे रघुकुलोद्वहः क्षणममानि वैमानिकैर्यथा दशशरोक्षणो वलरुषा कषायेक्षणः ॥ ८६ ॥

तदनु वारुणेन वैश्वानरं वैनतेयेन वातभयं वायव्येन वारिदनैशाकरेण तामिस्रं माहेन्द्रेण दानवं वैष्णवीयेन माहेश्वरञ्च परस्परमेवमस्त्रमस्त्रेण भिन्दानयोरनयोरनिश-

माद्दत्वा गृहादविदितान्यहानि सप्त व्यतीयुः ।

शत्वाग्रस्थित्ये सकौतुकोऽपि दयितां सञ्चिन्त्य चिन्ताकुलामस्त्रेण ज्वलता विधेरपुनरुन्मेषं निमेषेण सः ।

मूर्ध्नः कन्दलितान्मुहुर्मुहुरवच्छेदेऽपि लङ्कापतेरातङ्केन समं समस्तजगतां चिच्छेद सीतापतिः ॥ ८७ ॥ रक्षःपतौ पतति लब्धमनोरथानामातन्वतां दिविषदामथ पुष्पवर्षम् । श्लाघापदं समजनिष्ट परं न रामः कामोऽपि चाकलितशूर्पणखाविकारः ॥ ८८ ॥

अनन्तरमालिङ्गितवसुन्धरं शरतल्पमधिशयानमधिगतनिषङ्गोपधानं यातुधानपतिमधिगत्य निपत्य च सोदर्यौदार्य्यसौहार्दसुलभवैधुर्य्यः कदर्योऽहमिति विहितनिजदूषणो विभीषणश्चिरतरं विललाप ।

अयि समसुखदुःखैरन्वितं बन्धुवर्गैः सहजमपि भवन्तं मुञ्चतः साहसेन । कुलविघ्ननहेतोः कूटधर्म्मानुवृत्तेर्दशमुख मम यावज्जीवमासीत्कलङ्कः ॥ ८९ ॥ आर्य्यस्य रक्षितुमसून्ननुजः स एकः प्राणानमुञ्चत परं युधि कुम्भकर्णः । त्वज्जीवहृत् स्वयमहं मम जीवहेतोरद्यापि हन्त सहते हतको विधिर्माम् ॥ ९० ॥

इत्येवमस्मिन् विलपति विदितवृत्तान्ता शुद्धान्तात्सकरुणमारटन्तीभिरन्तरितयूथपाभिः करिणीभिरिव तरुणीभिः समं समापत्य मध्ये समरमापतितमशनिहतमिव मन्दरं दशकन्धरं समोच्य निहतोपमेव लता निपतन्ती विलपन्ती नाथ नाथेति विषादाहता दयितविधुरीकृतकुररी वा मन्दं चक्रन्द मन्दोदरी ।

या वीक्षितार्जुन पुरा यमराजधानी वीर त्वया निखिलदिग्विजयोत्सवेषु । तामद्य दुर्विधिबलेन समस्तलोकसाधारणः पुनरुपैष्यसि हा किमेकः ॥ ९१ ॥ जनकः स्वयं दनुजवंशनायको दयितो जगत्त्रितयजैत्रशासनः । तनयः पुरन्दरजयीति गर्विता विधिनाहमेवमधुना विडम्बिता ॥ ९२ ॥ राजन्य धर्मविदुषोऽपि रघूद्वहस्य हत्वा यथाग्रजमथानुज पद्बन्धः । आरभ्य वालिनमयं कथमाविरासीदिक्ष्वाकुवंशसहजः कथमेष धर्मः ॥ ९३ ॥ अहह निहता लङ्का वालानलेन हनूमतः परभवनिजा पातिव्रत्यानलेन भवानपि । सुखमहमिहासीना शोकानलेन यदीदृशे प्रभवति न मां हन्तुं प्रायः स एष चितानलः ॥ ९४ ॥

तदहमिदानीं सायन्तनसमय इव सवितुः प्रभा भगवति प्रविश्य जातवेदसि चन्द्रिकेव चन्द्रमसं तडिदिव तडिद्वन्तं भवन्तमनुसरन्ती निर्वापयामि निरन्तरविरहदहनदह्यमानमात्मानमित्यादिकरुणपरिदेवनतीं प्रजावतीं निर्वर्त्य निर्वर्त्य च निशिचरपतेर्यथाविधि निजाज्ञया पितृमेधसमेतं सविधमेधमानविषादं विभीषणमशेषराज्याधिपतिं विधातुमखिलतीर्थोपहृतैरम्भोभिरम्भोधर इव दावानलाकुलं वनस्पतिं रघुपतिरभ्यषिञ्चत् ।

अथ दशरथनन्दनाभिषेकादचिरगतराज्यपदो विभीषणोऽयम् । अनुदिनमभिवृद्धमण्डलोऽभूदरुणकरात्ततपूरणादिवेन्दुः ॥ ९५ ॥ नीतामुदीक्ष्य निभृतेन विभीषणेन सीतामुदारगुणशीलवतीं सतीनाम् । देवस्य तत्क्षणमभूद्दशवक्त्रवैरेरानन्दशोकरसबन्धुरमन्तरङ्गम् ॥ ९६ ॥

तदनन्तरमरुन्धतीव पवित्रचारित्रनिधिरधिदेवता पतिदेवताना मनादिपुंसोऽपि मर्त्यधर्मण: प्रत्यायनाय नायकस्य पुरन्दरमुखान् वर्हिर्मुखान् पुरस्कृत्य भगवन्तमरविन्दासनमिन्दुकलेव पुनरुदेष्यन्ती तपनमिव दहनमवजगाहे ।

प्राविशदर्चिषि परं निजशुद्धिहेतोर्देवो पवित्रचरिता जनकेन्द्रपुत्री । अहश्चिरं हि यदपावनवस्तुसङ्गात् युक्तं स्वयं तदमुना दमुना बभूव ॥ ९७ ॥ विशुद्धशीलामनलानुषङ्गाद्विदेहजां तत्र विलोक्य सीताम् । प्रभां पुन: प्रत्युषसीव पूषा प्रत्यग्रहीत् प्राग्रसरो रघूणाम् ॥ ९८ ॥

अथोदारवीरधिगतनिजप्रशंसाविधिना विधिना पुर: प्रदृश्यमानं विमानाधिगतमहारथं दशरथं प्रणिपत्य प्रतिपाल्य च शिरसि तदनुशासनं पाकशासनवरप्रत्युज्जीवितैर्हरिभिरनुगम्यमान: प्रमोदमानमना: सुग्रीवेण सह सम्भाषमाणो विभीषणं सकरुणमवलोकयन्ननुजेन च सीतया सममयोध्यामधिगन्तुकामो राम: खेचरं विमानमारुरोह किमपि कौवेरम् ।

आरुह्य पुष्पकमयं विदितानि तानि लङ्कोपकण्ठदशकण्ठरणाङ्गणानि । सिन्धुं गभीरमपि सेतुनिबन्धनस्य सन्दर्शयन् स्वगदृशं स जगाम राम: ॥ ९९ ॥ उपरि यथा यथा मणिविमानमुदञ्चति नक्षत्राणि तथा तथा विपुलतामुपयाति नभ: । महीवलये तु पल्वलमवेक्ष्य महाम्बुनिधिं पवनभुवे निवेद्य च हसन्ति परे हरय: ॥ १०० ॥

प्रिये विदेहराजनन्दिनि ! विनतानन्दनमप्यतिशेते विमानवेग: ।

यद्यद्दूरे पुरः तत्तदन्विच्छामि तव शंसितुम् । तत्तदन्वगपि द्रष्टुं तत्क्षणेनापवार्य्यते ॥ १०१ ॥

तरुणि धरणीसुते पश्य ऋष्यमूकोऽयं बिम्बाधरे पम्पासर इदं कम्बुकण्ठिकबन्धनिबन्धनभूरियं करभोरुखरादिकलहस्थलमिदं मधुरालापिनि मम पर्णशालेयं मत्तेभगामिनि ! मायामृगमृगयावनमिदं कुटिलायतकबरि ! गोदावरीयं कुम्भिकुम्भस्तनि ! कुम्भसम्भवायतनमिदं विधुमुखि ! विराधविध्वंसनवनमहोयं विपुलविलोचने ! महामुनेरत्रेराश्रमपदमिदं विदेहराजपुत्रि । चित्रकूटोऽयमिति विविधाः कथाः कथयन्नेवायं भागीरथीपरिसरगतं भरद्वाजमुनेः प्रशान्तं पावनं तपोवनमायासीत् अभाषत च मैथिलीम् ।

प्रसुप्तबर्हिनिश्वासधारणा सुखितः फणी । कण्डूविनोदनोत्कण्ठी कण्ठीरवनखैर्मृगः ॥ १०२ ॥

तत्र भरद्वाजविहितविविधातिथेयः तथैव पदवीं दवीयसीमतीत्य पुनरयोध्यासविधमासीदन्नग्रत एव हनूमदावेदितोदन्तं समागच्छन्तं अरुन्धतीजानिं पुरःसरमजस्रमानन्दाश्रुजलविलुलिता लोकैरमात्यलोकैः परिगतमतिपावनतपोधनव्रतमाजानभक्तिसम्भरितं भरतमवलोकयन्नतिवत्सलमना विमानावरोहणाय दशकण्ठरिपुरुदघटत ।

यानं मदाशयमवेत्य यथाद्यैत तारापथादवतरत्यवनीकुमारि । आसेदुषी सविधमद्य तथा तथाभूरत्यादरेण भवतीमभिगच्छतीव ॥ १०३ ॥ इत्थं वदन् इन्दुमुखीं सलीलं देवं लवङ्गाविपदत्तहस्तः । विभीषणावेदितया ददव्या विमा-

नतो मन्दमवारुरोह ॥ १०४ ॥ प्रणीतमणिपादुकं प्रणतमग्रतः पादयोरुदस्य भरतं जवादुपनयन् भुजाभ्यान्तरम् । अवेक्ष्य च तपःकृशं वपुरतीव वात्सल्यतो नवं नवमिव स्पृशन् न विरराम रामश्चिरम् ॥ १०५ ॥ पश्यन् ननन्द भरतः परिरभ्य दोर्भ्यां सौमित्रिमार्यसमदुःखसुखं वनेऽपि । सोऽयं सुखोपनतराज्यपराङ्मुखाय तस्मै पुनः सहजभक्तिपराङ्मुखाय ॥ १०६ ॥

अथ भरतोऽपि पुरतोऽभिवादितपूर्वजोपलालननिम्नेन शत्रुघ्नेन समं सविनयं प्रणिपत्य जनकेन्द्रपुत्रीमुन्मनीकृत्य सुग्रीवदशग्रीवानुजादीन् सावरोधवधूकान् यथोचिताभिरुपचर्याभिरभ्यर्च्याभ्यर्चितपुरोहितमामन्त्रितमन्त्रिलोकमालोकानुगृहीत पौरवर्गमग्रजन्मानं विमानत एव सवङ्कमानमनयदपनीतजनपरिश्रमं निजाश्रमम् । तत्र च सौमित्रिसीतासखो दाशरथिरतिलोभनीयवत्सल्यां कौशल्यामयशःशल्यजनितशोकातिरेकां कैकेयीमकलिमस्नेहपरिष्वक्तां सुमित्रामपि क्रमादभिवादयन्निजालोकरसनितान्तवर्द्धिततरङ्गाभिरेताभिश्चन्द्र इव पयोधि वीचिकाभिः प्रतिक्षणं परिरभ्यमाणाभिः सलक्ष्मणः केवलमानन्दधुरमविन्दत ।

अथाखिलजगत्पतेरपि रघूद्वहस्यादराद्विधातुमभिषेचनं विचलता गुरोराज्ञया । अनीयत समन्ततो हरिगणेन तीर्थं पुनः विशङ्क्य हृदि मन्थरां न भजतागतिं मन्थराम् ॥ १०७॥ अलङ्कृतः कृतमभिषेकमादरात् अमात्यसंहतिभिरवाप्य राघवः । पुरोन्मुखः पुनरयमानशे रथं मनोरथं स च महारथः ॥ १०८ ॥

तत्र च सेवाविचक्षणाभ्यां लक्ष्मणशत्रुघ्नाभ्यामभितो विधूयमानधवलवालव्यजनः परिजनाचारनिरतभरतोद्दस्तमणिविमलमुक्तातपत्रो विचित्रोपजातमनुजवेषाचाकभिराक्रूढ़मत्तङ्गमातङ्गैरलङ्कृतैराशरत्नवङ्गपतिभिरनुगम्यमानः प्रवर्त्यमानशेषाक्षतकुसुमलाजोपचारपौरपुरन्ध्रीकदम्बसौरभं चलितमञ्जुमञ्जीरमणिकाञ्चीवलयवाचाटितदशदिगन्तरां वाद्यमानमाङ्गलिकभेरीमृदङ्गशङ्खादिकविविधारवश्रवणसमयोच्छलिततरामोदपौरसम्बाधां सौधान्तरगवाक्षचलिततरुणीकटाक्षलेखालोलोत्पलदामतोरणाभिरामरथ्यां तथाविधामयोध्यामाजगाम रामचन्द्रः ।

राज्यं स्वं समुपेयिवान् सविनयैराशेवितो भ्रातृभिः सुग्रीवप्रमुखानपि प्रियसखान् स्वे स्वे पदे स्थापयन् । सच्छन्दः सुचिरं सुखान्यनुभवन् देव्या तया सीतया रामः पालयति स्म कीर्त्तिविभवैरामोदिनीं मेदिनीम् ॥ १०९ ॥ कोलालाख्यमहाग्रहारमहिता कल्पे न संख्यावतां मर्द्धन्येन विशारदेन विधुना श्रीसोननाथोदये । प्राग्भोजोदित पञ्चकाण्डमहितानन्दे प्रबन्धे पुनः काण्डो निर्मित एकचूतपतिना षष्ठोऽपि जीयाच्चिरम् ॥ ११० ॥

इति श्रीलक्ष्मणकविविरचिते चम्पूरामायणे
युद्धकाण्डः समाप्तः ।

श्रीभुवनचन्द्र वसाक द्वारा संवाद ज्ञानरत्नाकर यन्त्रे
मुद्रित कलिकाता निमतला घाट ष्ट्रीट नं ८

